

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiyanın inkişaf
mexanizmləri: Azərbaycan təmsalında” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Mustafalı Yasin Vüsal

BAKİ -2020

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d. dos. Əhmədov Fəriz Saleh

_____ **imza**

“___” _____ **20** -ci il

“Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiyanın inkişaf
mexanizmləri: Azərbaycan təhsalında” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Qrup: 20

Magistrant:
Mustafalı Yasin Vüsal
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
f.e.n., dos. Məmmədov Bəxtiyar
Nəriman
_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Hümbətova Suqra
İnqilab
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi
_____ **imza**

BAKİ – 2020

Elm andı

Mən, Mustafalı Yasin Vüsal oğlu and içirəm ki, “Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiyanın inkişaf mexanizmləri: Azərbaycan timsalında” mövzusunda magistr dissertasiyasını əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

MÜASİR TEXNOLOGİYANIN İSTİFADƏ SAHƏLƏRİNDƏ İNNOVASIYANIN İNKİŞAF MEXANİZMLƏRİ: AZƏRBAYCAN TİMSALINDA

XÜLASƏ

Mövzunun aktuallığı: Müasir texnologiyalardan istifadə sahələrində innovasiya və elmi texniki inkişafa cəmiyyətin, sosial-iqtisadi proseslərin və bəşəriyyətin mühüm inkişaf istiqamətlərini öyrənməklə əsas qüvvə kimi özünü göstərir. Milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin müasir və perspektiv tərəqqisinin təmin olunmasında innovasiya inkişaf mexanizmləri və innovasiya proseslərinin idarə edilməsinin modern tələblərə müvafiq təşkili və mütəmadi tərəqqisi ilə ciddi şəkildə bağlıdır.

İşin məqsədi: Elmi araşdırmanın əsas məqsədi Azərbaycanda müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiya meyilli iqtisadiyyatın sürətli tərəqqisinə, onun rəqabət qabiliyyətinin artması, innovasiya mexanizmlərinin tətbiqi istiqamətində yaranan problemlərin aradan qaldırılması və müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiya prosesinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən olunması əhatə edir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Ən kiçik kvadratlar (LS), Genişləndirilmiş Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS), Vahid kök testləri və Granger Causality testi nəticələrindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını ARDSK-nin rəsmi hesabatları, tədqiqata dair qanunvericilik sənədləri təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiya mexanizmlərinin tətbiqi nəticələrinə dair statistik informasiya bazasının yetərsizliyi və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Azərbaycanda aparılan gənclər siyasəti və turizm siyasəti arasında tarazlıq mövcuddurki, bu da gənc kadrlardan səmərəli istifadə olunmasına yönəldilmişdir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Araşdırmanın praktiki cəhətdən əhəmiyyəti odur ki, tədqiqat işində göstərilən məsələlər Azərbaycan Respublikasında müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiya mexanizminin inkişaf etməsində, innovasiyalı milli iqtisadiyyatın idarə olunması sisteminin təşəkkül tapmasında istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: innovasiya, iqtisadi, mexanizm, inkişaf

DEVELOPMENT MECHANISMS OF INNOVATION IN THE FIELDS OF APPLICATION OF MODERN TECHNOLOGY: IN THE EXAMPLE OF AZERBAIJAN

SUMMARY

Relevance of the topic: Innovation and scientific and technical development in the use of modern technologies manifests itself as a major force in the study of important areas of development of society, socio-economic processes and mankind. Innovative development mechanisms and ensuring the management of innovation processes in accordance with modern requirements and continuous progress are closely linked with the provision of modern and promising progress in various sectors of the national economy.

Purpose: The main purpose of the research is to identify areas for rapid development of innovation-oriented economy in Azerbaijan in the field of modern technology, increase its competitiveness, eliminate problems in the application of innovation mechanisms and improve the management of the innovation process in modern technology.

Research methods used: Smallest squares (LS), Extended Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS), Unified root tests and Granger Causality test results were used.

Research information base: The research information base consists of official reports of ARDSK, legislative documents on research.

Limitations of the research: Insufficient statistical database on the results of the application of innovation mechanisms in the use of modern technology, etc.

Scientific novelty and practical results of the research: There is a balance between youth policy and tourism policy in Azerbaijan, which is aimed at the effective use of young people.

Areas where the results can be used: The practical significance of the research is that the issues raised in the study can be used in the development of innovation mechanisms in the use of modern technology in the Republic of Azerbaijan, the formation of an innovative national economy management system.

Keywords: innovation, economics, mechanism, development

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ADF	Genişləndirilmiş Dickey Fuller
AR	Azərbaycan Respublikası
ETİ	Elmi Texniki İnqilab
ETTKİ	Elmi Tədqiqat və Təcrübə Konstruktor İşləri
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
İT	İnformasiya Texnologiyaları
KPSS	Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin
LS	Ən kiçik kvadratlar
MMC	Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət
PP	Phillips-Perron
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

	Giriş.....	8
I FƏSİL.	MÜASİR TEXNOLOGİYANIN İSTİFADƏ SAHƏLƏRİNDƏ İNNOVATİV İNKİŞAFIN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1.	Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın mahiyyəti	11
1.2.	Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın prinsipləri və qanunauyğunluğu	14
II FƏSİL.	MÜASİR TEXNOLOGİYANIN İSTİFADƏ SAHƏLƏRİNDƏ İNNOVATİV İNKİŞAFIN İDARƏ EDİLMƏSİNİN İQTİSADİ MEXANİZMLƏRİ.....	26
2.1.	Azərbaycanda müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın əsas istiqamətləri.....	26
2.2.	Azərbaycanda innovasiyaların mövcud tendensiyaları və tənzimlənməsi problemləri.....	40
2.3	Ölkə sənayesində yeniliklərin tətbiqinin müasir vəziyyəti qiymətləndirilməsi.....	45
III FƏSİL.	MÜASİR TEXNOLOGİYANIN İSTİFADƏ SAHƏLƏRİNİN İNNOVATİV İNKİŞAF MEXANİZMLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASI.....	63
3.1.	Azərbaycanda müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişaf modelinin formalaşdırılması imkanları	63
3.2.	Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın optimal mexanizmin seçilməsi.....	68
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	76
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	80
	Cədvəllərin siyahısı.....	84
	Şəkillərin siyahısı.....	84
	Qrafiklərin siyahısı.....	84
	Diagramların siyahısı.....	84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Hazırda bütün dünyadakı iqtisadi tərəqqi prosesləri, Azərbaycan R-a da təsirsiz ötüşməmişdir. Bu cür təsir özünü sosial-iqtisadi tərəqqi, cəmiyyətin azadlıq əldə etməsi, idarə və ictimai proseslərin inkişaf etməsində əks etdirir. Tərəqqi prosesləri arasında mühüm təsir faktoru kimi, elmi texniki tərəqqi innovasiya amilləri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müasir texnologiyalardan istifadə sahələrində innovasiya və elmi texniki inkişafa cəmiyyətin, sosial-iqtisadi proseslərin və bəşəriyyətin mühüm inkişaf istiqamətlərini öyrənməklə əsas qüvvə kimi özünü göstərir. Milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin müasir və perspektiv tərəqqisinin təmin olunmasında innovasiya inkişaf mexanizmləri və innovasiya proseslərinin idarə edilməsinin modern tələblərə müvafiq təşkili və mütəmadi tərəqqisi ilə ciddi şəkildə bağlıdır. Nəticədə, iqtisadi, ictimai həyatda innovasiya fəaliyyəti və innovativ proseslərin nəticələrindən istifadə edən dövlətin perspektiv tərəqqi istiqamətlərinin təyin olunmasına, o cümlədən intellektual potensialın aşkarlanmasına, idarəetmə sisteminin tərəqqi etdirilməsinə, innovasiyalı iqtisadiyyatın formalaşdırılması və rəqabət qabiliyyətli, elmtutumlu mal istehsalının təmin olunmasına öz pozitiv təsirini edir.

Sadalanan amillər əsas götürülməklə AR-da innovasiya fəaliyyətinin tərəqqi zərurətini əsas götürərək, onun mütəmadi olaraq həyata keçirilməsi üçün bir çox tədbirlər görülür.

Hazırda iqtisadi fəaliyyətdə müasir texnologiyaların intensiv olaraq dəyişən tələbə uyğun olması, dünya standartlarına müvafiq yeni malların yaradılması, yeni texnologiyaların istifadə edilməsi, innovasiyalı tərəqqinin rolunu daha da çoxaldır.

AR-da son dövrlərdə müxtəlif sahələr üzrə innovativ yanaşmadan faydalanmaq üçün uyğun bir mühitin yaradılması ilə əlaqədar çox ciddi işlər görülmüşdür. Sözügedən bütün bu amillərə uyğun olaraq demək olar ki, araşdırma çox aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Araşdırmanın mövzusuna əsasən yeni texnologiyanın istifadə sektorlarında innovasiyanın tərəqqi

mexanizmlərinin nəzəri təməli R.D.Tobin, A.T.Markovits, L.G.Miller, U.D.Modilyan, S.H.Şarp, P.G.Skoulz, C.S.Merton, Z.D.Kovalev, L.F. Balabanov, V.H.Blank, C.F.Slezneva və digərlərinin yazılarında araşdırılmışdır. Həmçinin ölkəmizin iqtisadçı alimlərindən T.G.Abbasov, Y.F.Şıxəliyeva, İ.Y.Nurəliyeva, D.K.Ataqişiyev, Nurhan Aydın və digərləri tərəfindən araşdırılmışdır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Elmi araşdırmanın əsas məqsədi Azərbaycanda müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiya meyilli iqtisadiyyatın sürətli tərəqqisinə, onun rəqabət qabiliyyətinin artması, innovasiya mexanizmlərinin tətbiqi istiqamətində yaranan problemlərin aradan qaldırılması və müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiya prosesinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən olunması əhatə edir. Bu məqsədlərə uyğun olan vəzifələrin icrası zərurəti yaranır ki, bunlar aşağıdakılardır:

- Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın mahiyyətinin tədqiqi;
- Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın prinsipləri və qanunauyğunluğunun araşdırılması;
- Azərbaycanda müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın əsas istiqamətlərinin tədqiqi;
- Azərbaycanda innovasiyaların mövcud tendensiyaları və tənzimlənməsi problemlərinin öyrənilməsi;
- Azərbaycanda müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişaf modelinin formalaşdırılması imkanlarının araşdırılması;
- Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın optimal mexanizmin seçilməsi;

Tədqiqatın obyekti və predmeti: Araşdırmanın obyektini müasir texnologiyanın istifadə sahələri, predmetini isə bu sahələrdə innovasiya mexanizmlərinin tətbiqi və inkişaf etdirilməsi prosesi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Ən kiçik kvadratlar (LS), Genişləndirilmiş Dickey Fuller (ADF), Phillips-Perron (PP), Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS), Vahid kök testləri və Granger Causality testi nəticələrindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın məlumat bazasını AR-nın bəzi qanunları, AR Prezidentinin fərmanları və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları və başqa bir sıra aktlar, o cümlədən ARDSK-nin rəsmi informasiyaları, hesabatları və s. təşkil edir

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiya mexanizmlərinin tətbiqi nəticələrinə dair statistik informasiya bazasının yetərsizliyi və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi:

- İqtisadi sferada innovasiya mexanizmlərinin inkişafı nəzəri-metodoloji baxımdan tədqiq olunmuş;
- Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiya mexanizmlərinin tətbiqinə dair statistik analizlər aparılmış
- Müasir texnologiyanın istifadə sahələri və innovasiya xərcləri (R&D) arasında əlaqə hesanlanmalar aparılmışdır.

Nəticələrin əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Araşdırmanın praktiki cəhətdən əhəmiyyəti odur ki, tədqiqat işində göstərilən məsələlər AR-da müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovasiya mexanizminin inkişaf etməsində, innovasiyalı milli iqtisadiyyatın idarə olunması sisteminin təşəkkül tapmasında istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. MÜASİR TEXNOLOGİYANIN İSTİFADƏ SAHƏLƏRİNDƏ INNOVATİV İNKİŞAFIN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın mahıyyəti

İqtisadi ədəbiyyatlarda bəzən “yenilik” və “innovasiya” terminləri eyni nəzərə alınır, bəzən isə sözügedən bu anlayışlar biri o birinin sinonimi olaraq istifadə olunur. İnnovasiyanı təmin edən şey, hər hansı bir fəaliyyət sahəsində artan istehsal səmərəliliyinin və dəyişən innovasiya obyektlərinin tətbiqi, həmçinin əsas elmi tədqiqatların nəticəsidirsə, ekoloji, sosial, iqtisadi, texniki və elmi və s. o cümlədən eksperimental dizayn və ya eksperimental iş, müəyyən bir effekt əldə etmək üçün tətbiq olunan yeniliklərin son nəticəsidir. Prinsipcə, innovasiya patentlər, ticarət nişanları, ixtiralar, kəşflər, effektiv təkliflər kimi istifadə olunan yeniliklərdən əldə olunan nəticələrin cəmidir (Aslanzadə B.M.2014: s 122).

Yenilik termini dinamik hərəkətli mütərəqqi yeniliyi bildirməklə onu qəbul edən və ondan faydalanan təşkil etmə sistem üçün yeni hesab edilir. “İnnovasiya” sözü (innovation) öz mənasına uyğun olaraq, yenilik sözü ilə ekvivalentdir. İnnovasiya hər zaman yeniliklərin yaradılması, yayılması və istifadəsi üçün daim inkişaf edən mürəkkəb bir sistem kimi görülür və yeniliklərin inkişafına və səmərəliliyin artmasına öz töhfəsini verir (3). Bu yenilik adı ilə aparılan elmi araşdırmalar nəticəsində keyfiyyətinə görə əvvəlki analoqu ilə fərqlənən istehsal və ya kəşf üçün tətbiq olunan bir obyekt qəbul edildi. İnnovasiya menecmentində iki vacib sahə var. Birinci istiqamət, hər hansı bir ideyadan tətbiqetməyə keçməklə həyat tsiklində və inkişafında yeniliklərin dəyişməsidir. Hər hansı digər proses kimi, yeniliyin formalaşması bir çox amillərin çox mürəkkəb qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır. İkinci istiqamət, ölkəmiz üçün son dərəcə vacib olan yeniləşmədən sahibkarlığa keçiddir. Bir sıra nəşrlərdə sözügedən bu nəzəriyyə “innovatika” termini adını almışdır. Yeniliklər çərçivəsində artıq yeni müstəqil istiqamətlər meydana çıxmışdır: formalaşdırılması, ona qarşı müqavimət, onun yayılması və yaxud diffuziya etməsi; insanların onunla uzlaşması və onların insan

ehtiyaclarına alışıması; innovativ həllərin hazırlanması, innovasiya qurumları və s. Innovasiyanın bu komponentlərinin siyahısına müxtəlif innovativ strategiyalar, innovativ bazarlar kimi əsas elementlər daxil deyil. Əksər digər elmi əsərlər innovativ inkişafın bir çox təməl konsepsiyalarını ümumiləşdirməyə çalışsalar da, bəziləri, xüsusən də iqtisadi tərəqqi və innovasiyanın tsiklik xarakteri, innovasiyaların dövlət nizamlanmasının bəzi vacib konsepsiyaları bütövlükdə nəzərə alınmamışdır.

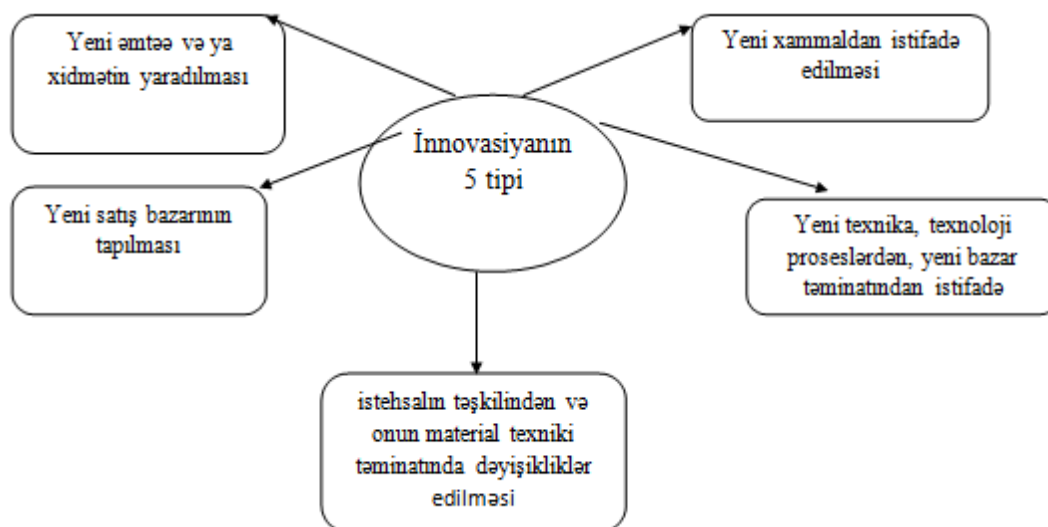
Innovasiya maliyyə ideyası olaraq inkişafın yaradılması və icrasının daha geniş məqamlarını, xüsusiyyətləri və qarşılıqlı əlaqələrini bildirir. Innovasiyanın mahiyyəti, maliyyə çərçivəsindəki motivasiya, pul prosedurundakı imkanları və əhəmiyyətidir. Müəssisələrin tam intensivliyini genişləndirmək üçün inkişaf mütəsna bir rola sahibdir (Tağıyev E.V.2012: s 215).

Innovasiyaların araşdırılması göstərir ki, onlar sosial və pul imkanlarını yerinə yetirirlər. Maliyyə işlərində qeyd edildiyi kimi, pul ideyası kimi inkişaf iki əsas qabiliyyəti - canlandırıcı və bərpaedici qabiliyyəti həyata keçirir. Təbliğat adlanan inkişaf gücü irəliləmənin geniş yayılma üçün maliyyələşmənin əsas mənbəyi olduğunu göstərir. Beləliklə, pulla əlaqəli aktivlərin əsas mənbəyi və eyni zamanda irəliləyişin adekvatlığı nisbəti kimi dolduran bazar quruluşunda inkişaf təkliflərindən əldə olunan gəlirlər.

İqtisadi kitablarda innovasiya sözünə aid müxtəlif fikirlərlə qarşılaşmaq mümkündür. Innovasiya latıncadan tərcümədə, “innovato”- yeniləşmə və ya yaxşılaşma mənalərini bildirir. Innovasiya anlayışının lap qədim kökləri fərqli olsa da, bu anlayışa fərqli bir neçə baxış və konseptual yanaşmalar olmuşdur. Innovasiya fikrinin ortaya çıxmasının fərqli iqtisadi proseslərlə əlaqəli olmasını tarixə uyğun şəkildə araşdırmaq daha məqsədəuyğun sayılır.

Innovasiyaya elmi texniki tərəqqinin nəticəsi olaraq nəzər salaraq, vurğulamışdır ki, istehsal funksiyası yığma təsir göstərən amillərin dəyişməsi uçot ilə malın kəmiyyətinin dəyişməsini qeyd edir. Bəzi dəyişikliklər ilə istehsalda yeniliklər olunmasını əsaslandırırmış və bunu müasir kombinasiyalar və iqtisadi tərəqqidə rolunu göstərmişdir. Onun belə yeniliklərin 5 tipini ayırd etmişdir.

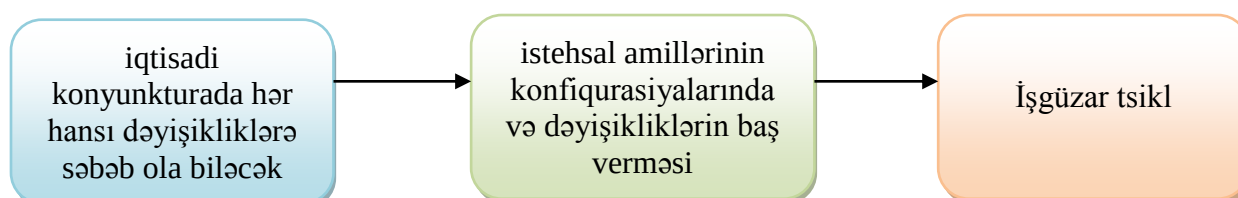
Şəkil 1: Şumpeterə görə innovasiyanın 5 tipi

Mənbə: Doç.Dr. M.Saraç (2015), İnnovasiyon Yönetimi. İstanbul –s.132

Bu iqtisadi konyunkturaya təsir göstərəcək bütüb yenikləri işgüzar tikin, potensial mənbəyi şəklində qiymətləndirirdi. Buna əsasən, qeyd edə bilərik ki, J.Şumpeter nəzəriyyəsinin işgüzar tsiklində bunlar təsvir edilir (Nəcəfov V.D.2011: s 257).

Şəkil 2: İnnovasiyalı idarəetmədə işgüzar tsikl

Mənbə: Doç.Dr. M.Saraç (2015), İnnovasiyon Yönetimi. İstanbul –s.132

O, hətta innovasiya prosesində iqtisadi yüksəlişin mühüm mənbəyini göstərərək deyirdi ki, iqtisadi artım, istehsal prosesinin tərəqqisinə texnoloji avadanlıq da bəzi sahələrdə davamlı olaraq edilən yenilik inkişaf prosesi olmadan gerçəkləşdirə bilməz. Bu faktor bazarlarda uyğun qiymətə və yüksək rəqabətli malların əldə edilməsinə, bazar sistemindən modern tələblərin tərəqqisini və istehlakçıların tələblərinə müvafiq məhsul istehsalı ilə bağlıdır. Belə olduqda innovasiyanın rəqabət qabiliyyətinin tərəqqi etməsində rolu onunla təyin olunur ki,

mal istehsalı və satışında qiymət faktoru və bazara sərfəli qiymətə düzgün məhsul verilməsi, innovasiya faktoruna görə çıxış edir (Atakişiyev M., Süleymanov Q.2014: s.241).

İndiki kitablarda innovasiyaya verilən təriflərin bəzisini aşağıdakı kimi sistemləşdirə bilərik :

J.Şumpeter – innovasiya proseslərini tətbiq etmək üçün fərqli bazarların yaradılması, təzə istehlak əmtəələrin və nəqliyyat vasitələrinin ərsəyə gətirilməsi və sənayenin təşkil edilməsi formalarının yenisi ilə əvəz olunmasıdır.

A.Marşallın fikrincə, innovasiya prosesi, iqtisadiyyatın inkişafının və iqtisadi proseslərin intensivləşdirici kimi özünü göstərir və işgüzar fəaliyyətin əsas məzmununu əhatə edir (Hüseynova S.T.2013: s 201).

F.Valenta- innovasiya prosesini fərqli sosial iqtisadi yeniliklərə nədən olan fərqli istehsal üzlərinin dəyişdirilməsi şəklində izah vermişdir.

V.Santo- İnnovasiya kəşf, ixtira və təlim nəticələrinin tətbiq edilməsindən müəyyən ƏDV, mənfəət qazanmağı təmin edən texniki prosesdir.

Z.M.Nəcəfov- iqtisadiyyatın tərəqqisinin təzə istiqamətdə olmaqla MİS kontekstindən ölkənin müvafiq siyasətinin ümumi prosesidir.

1.2. Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın prinsipləri və qanunauyğunluğu

Müasir texnologiyanın innovativ inkişafının idarə olunmasında müasir təfəkkür və nəzəriyyələrə əsaslanan nəzəri bazanın inkişafına diqqətin artırılması zəruridir. Bu səbəbdən də innovativ inkişafın idarəedilmə prosesində elmi əsaslı yanaşmaların tətbiqi problemi dərin nəzəri təfəkkür və tədqiqat tələb edir.

Birinci fəslin bu bölməsində müəllifin müxtəlif səviyyələrdə müasir texnologiyaların, yəni sosial-iqtisadi sistemlərin innovativ inkişafının idarə olunması ilə əlaqəli öz elmi nəticələrinin nəzəri əsası olan innovativ proseslərin idarə edilməsinin elmi-nəzəri əsaslandırılması problemləri ilə bağlı tədqiqatlarının nəticələri təqdim olunur. Xüsusən, təfəkkür aparatı təkmilləşdirilmiş və innovativ inkişaf və innovasiya mühiti anlayışlarının əsas kateqoriyaları, sosial-iqtisadi

sistemlərin tipologiyası formalşdırılmış, sosial-iqtisadi sistemlərin inkişafındakı nümunələr təhlil edilmişdir. Sosial-iqtisadi sistemlərin innovativ inkişafının idarə olunmasının şərtləri, qanunauyğunluqları və prinsipləri hazırlanmış və əsaslandırılmış, sabit innovativ iqtisadiyyatda innovativ inkişafın səmərəli idarə olunması konsepsiyası irəli sürülmüşdür (Qasımov H.F., Nəcəfov V.D.2013: s 358).

Elmi ədəbiyyatda metodoloji bazanın ilkin təfsirində yaranan fərqlərdən qaynaqlanan innovasiya, innovasiya fəaliyyəti, innovasiya siyasəti, innovasiyanın tətbiqi, innovasiya menecmenti, innovasiya prosesi, innovativ fəallıq kimi müxtəlif təriflərə rast gəlmək olar. Bu bölmədə istifadə olunan əsas anlayışların tərfi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- 1) istehsal prosesində innovasiyanın yaranması və istifadəsi (istehsal prinsipi);
- 2) sistemin təhlili;
- 3) innovativ çevrilmələrin dövriliyi;
- 4) integrasiya olunmuş elmi, elmi-texniki və innovativ fəaliyyətin fərqləri və bir-biri ilə əlaqəsi (integrasiya prinsipi);
- 5) innovativ proseslərin resurs dəyəri.

Innovasiya anlayışının məzmununu daha ətraflı nəzərdən keçirək. Innovasiya termini təhlilin perspektivindən, məqsəd və təhlil istiqamətlərindən asılı olaraq müxtəlif mənaları verə bilər. Bu çoxşaxəli bir məfhumdur.

Bir çox yerli və xarici alimlər o cümlədən I.V. Afonin, A.S. Biryutin, S.Y. Glazyev, B. Santo, B. Tviss və başqaları innovasiyanın, iqtisadi inkişaf tempini sürətləndirmək, cəmiyyətin rifahını artırmaq və ehtiyaclarını ödəmək üçün yeni bir texnologiyanın, yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsulun və ya texnoloji prosesin yaradılması, yayılması və istifadəsinin mürəkkəb bir prosesi olduğu düşüncəsinə istinad edir.

Elmi idarəetmə sahəsində mütəxəssislər A.N. Folomev və E.A. Geiger innovasiyanı aşağıdakı kimi xarakterizə edir: Bu, elmi və texniki tərəqqinin təzahürü, xüsusi bilik növü, işərisində ən başlıcası transformativ, informativ,

sosial-tələbat funksiyaları olan bir sıra funksiyaları özündə birləşdirən innovativ yaradıcı əməyin nəticəsidir (Фоломьев, А.Н., 2017:13).

F. Nikson innovasiyanı, bazarda onun nəticəsində yeni və təkmilləşdirilmiş sənaye prosesləri və avadanlıqları yaranan texniki, sənaye və ticarət tədbirlərinin məcmusu kimi başa düşür (Никсон, Ф., 2017:240).

İ. Bernard və J.K. Collie'nin izahlı iqtisadi və maliyyə lüğətində innovasiya (fransız innovation, lat. Innovatio), istehsal texnologiyası və ya hər hansı bir iqtisadi vahidin idarə edilməsi sahəsində tətbiq olunan bir yenilik kimi müəyyən edilmişdir. I. Bernard və J.K. Collie, texnologiya sahəsində innovasiyanı, "yeni texnologiya və ya yeni məhsulların yaradılması imkanlarının daim öyrənilməsində, onların tətbiqi və istehsalında istifadə edilən üsul və vasitələrin hazırlanmasından ibarət fəaliyyətin, elmi-tədqiqi və təcrübi-konstruktiv işin bəhrəsi kimi təqdim edir (Бернар, И., 2016:82).

Innovasiya bir sistem kateqoriyasıdır, buna görə də mürəkkəb iqtisadi sistemləri, eləcə də iqtisadi inkişafın əsas nəzəriyyələrini sistemli bir yanaşma nöqteyi-nəzərindən gözdən keçirmək daha məqsədəuyğun olar. Sistemlərin ümumi nəzəriyyəsinin əsas prinsipləri kimi izomorfizm və sistemlilik prinsipləri çıxış edir. Sistemlilik prinsipi sistemlərə xas olan qanunauyğunluqları nəzərə alaraq, ətraf mühitin obyektlərinin, proseslərinin və hadisələrinin nəzərdən keçirilməsini əhatə edir. Ümumi qanunauyğunluqlara baxmayaraq, müxtəlif növ sistemlər özlərinəməxsus quruluş, fəaliyyət və inkişaf xüsusiyyətlərinə malikdir. Məlumdur ki, bir sistemin quruluşu qismən və ya tamamilə başqa bir sistemin quruluşuna uyğundur və birmənalı uyğunluq dedikdə sistemlərin izomorfizmi nəzərdə tutula bilər, baxmayaraq ki, izomorfizm sistemlərin fəaliyyətində və inkişafında bir ümumilik olaraq özünü göstərir, təkcə onların quruluşunun oxşarlığı və ya tam uyğunluğu demək deyildir. İzomorfizmin prinsipi bundan ibarətdir.

Sistem, əsas ümumi elmi kateqoriya kimi birmənalı şəkildə bir tərifə malik deyildir. Bu məfhumun müxtəlif şərhlərindən ən dolğunu, fikrimizcə, E.A. Yeroxina (2009) tərəfindən verilmiş tərif sayıla bilər: "Sistem, fərdi komponentlərinin malik olmadığı xüsusiyyətlərə malik, vahid bir tamlıq yaradan,

bir-biri ilə əlaqəli və qarşılıqlı fəaliyyət göstərən komponentlərdən ibarət obyekt və proseslər toplusudur." İstisnasız olaraq bütün sistemlərə xas olan universal xüsusiyyətləri müəyyənləşdirək: tamlıq- sistem elementlərinin və sistemlərin bir-birini tamamlayıcı təsirini ifadə edir; iyerarxiya - sistemin fərdi elementlər, yarım səviyyə və səviyyələr kimi komponentləri ehtiva etdiyini, onların hər birinin bir sistem sayıla biləcəyini və istənilən sistemin daha da mürəkkəb bir sistemin hissəsi ola biləcəyini bildirir. Lakin, digər tərəfdən, sistemin özü ayrı-ayrı elementlərinə xas olmayan xassələrə malik ola bilər, necə ki, elementlərin özləri də bütövlükdə sistem üçün xarakterik olmayan xüsusiyyətlərə sahib ola bilərlər. (Aslanzadə B.M.2014: s 122)

Sistemin şərhinə konstruktiv bir yanaşma olaraq, onu ətraf mühitdən fərqləndirən əlamətləri (çıxış-nəticələr, giriş-mənbələr, girişlər, aparılan funksiyalar və ya məqsədlər), xarici mühitlə əlaqəsini, habelə sistemin balanslı inkişafını təmin edən aparıcı qüvvələri göstərmək daha məqsədəuyğun olar.

Hazırda elmi müəssisələrdə və nəşrlərdə bu terminin bir çox tərfi mövcuddur. Tədqiqatımızda istifadə olunanlardan yalnız bir neçəsini misal olaraq göstərəcəyik. İqtisadi sistem - bir-biri ilə əlaqəli və bir-birini əvəz edən təsərrüfat subyektləri və sənaye və texniki sistemlər, bölüşdürmə, mübadilə və istehlak sahəsindəki mənbələr toplusudur; ya da iqtisadi sistem, cəmiyyətdə mülkiyyət münasibətləri və mövcud olan təşkilati-hüquqi normalar əsasında yaranan iqtisadi hadisələrin və proseslərin sistemləşdirilmiş məcmusudur.

İqtisadi sistemin əsas anlayışlarını təhlil edərkən qeyd etmək lazımdır ki, sistemin ümumi nəzəriyyəsinin informativ, kibernetik və təşkilati-nəzəri prinsiplərinə əsaslanan iqtisadi sistemlərinin təşkili və mexanizmi barədə təsəvvürlər mövcuddur.

Təşkilatlar sosial bir qurum kimi, yəni iqtisadi sistemin komponentlərindən biri kimi çıxış edir. Bu, müəyyən tapşırıqlar və fəaliyyət növləri yerinə yetirmək üçün insanların birləşməsidir. Bu insan qrupları, təşkilatların və iqtisadi sistemlərin mücərrəd bölünməz vahidləri hesab olunur. Onlar məlumat alır və emal edir və aralarındakı qarşılıqlı əlaqə isə məqsədyönlülüklə xarakterizə edilir. İqtisadi sistem

yalnız elementar hissəciklərin qarşılıqlı əlaqə qurması və xarici mühitdən ilkin qaynaqları informasiya axınları vasitəsilə əldə etməsi şərtilə fəaliyyət göstərir. Sistem özü iki sahəni əhatə edir: real və nəzarət. Real alt sistemdə mallar istehsal olunur, paylanır, mübadilə olunur və istehlak olunur. Bu sahə maddi və fiziki dəyişənlərlə xarakterizə olunur. İnformasiya sferasında məlumat toplanır, ötürülür və işlənir, yəni nəzarət dəyişənlərindən istifadə etməklə təsvir olunan məlumat axını toplanır, ötürülür və hazırlanır. Məlumat alt sisteminin məqsədi, iqtisadi sistemdə zəruri məlumatların toplanması, saxlanması, ötürülməsi və əks nəzarətidir, yəni o, nəzarət funksiyasını həyata keçirir (Arslan M.2014: s 131).

İki nəzarət mexanizmini göstərə bilərik: şaquli və ya iyerarxik mexanizmi, bunlar mərkəzi planlaşdırmanın əsasında dayanır və üfüqi və ya bazar mexanizmi, bunlar müxtəlif qurumların iqtisadi qərarlarının əlaqələndirilməsi ilə bağlıdır. Mürəkkəb bir sosial-iqtisadi mühitin bir hissəsi olan iqtisadi sistem, özünə insanları və onların qabiliyyətləri, bilikləri və tələbatlarını, texnologiyalarını, cəmiyyətin təbii və maddi qaynaqlarını, mədəni və siyasi sistemləri daxil edir.

İqtisadi sistemin mahiyyətini dərk etmək üçün müxtəlif yanaşmaları təhlil etdikdən sonra belə bir nəticəyə gəlirik ki, onun tərkibinə təsərrüfat subyektləri, iqtisadi proseslər, maddi, informasiya və enerji axınları, informasiya mühiti, formal növ qurum və motivasiya mexanizmləri daxildir. İqtisadi sistemin funksiyası məhdud sayda resurs və malların rəşional şəkildə bölüşdürülməsindən ibarətdir və məqsəd yönli subyektdən və iqtisadi sistemin iyerarxiyasından asılı olaraq hədəflərin özləri də fərqlənir.

İqtisadi sistemlərin mahiyyətinin dərk edilməsi, bu sistemlərdə dəyişikliklərin səbəblərinin və mahiyyətinin öyrənilməsi zamanı nəzəri əsas yaratmaq üçün vacibdir. İqtisadi sistemin inkişafı, bir obyektin (sistemin) fəaliyyətinin ətraf mühitlə qarşılıqlı münasibət mövqeyindən kökündən təkmilləşdirilməsində həmin obyektin dəyişdirilməsi məqsədilə müəyyən ardıcıl addımları əhatə edir.

İnkişaf, təşkilatın yeni, daha yüksək səviyyəli innovasiyalara keçidində keyfiyyətin dəyişdirilməsinə yönəlmiş mütləq, istiqamətli, qanunauyğun dəyişənlik prosesidir.

Sistemin innovativ inkişafı, elmi və texnoloji inkişafının və texniki və ya texnoloji xarakterli digər yeniliklərin tətbiqi əsasında istehsalın geniş miqyaslı texnoloji yenilənməsini təmin edir. Bütün bunlar iqtisadiyyatın sürətli böyüməsini və innovativ inkişaf yoluna keçməsinə, istehsal amillərinin keyfiyyət səviyyəsinin və tətbiqinin səmərəliliyinin artırılmasını təmin edir (Dr. M.Saraç.2015: s 132).

Elmi tədqiqatlar sübut edir ki, iqtisadi sistemlərin inkişafı, innovasiya proseslərinin dinamikası ilə müəyyən edilir, qabaqcıl elmi və texnoloji inkişafına əsaslanan yeniliklər, istehsalın yüksəldilməsindən və tətbiq edilməsindən asılıdır. Mürəkkəb sistemlərin inkişafı ən dərin şəkildə müasir elmi istiqamətdə, yəni sinergetikada əks olunur. Sinergetika əks istiqamətdə mövcudluğu ilə xarakterizə olunan açıq, böyük, son dərəcə mürəkkəb, termodinamik, heç bir tarazlığı olmayan, xətti olmayan dinamik sistemlərin meydana gəlməsi və yaxşılaşdırılması nəzəriyyəsidir. Belə sistemlər kvazi-stasionar olaraq yalnız ətraf mühitlə enerji, maddə və məlumat mübadiləsi şəraitində mövcud olur.

Təkamül və sinergetik iqtisadiyyatın metodları xüsusilə diqqətəlayiqdir. Təşkilatların inkişafı, zaman aralığında onun tərkib elementlərinin potensialının cəmindəki dəyişikliklər, yəni sistemin davranışında, hadisənin vacib rol oynadığı inkişaf metodlarının axtarılmasında müəyyən bir sərbəstliyi təmin edən dəyişikliklərlə əlaqələndirilir. Təbiətdə bunun analoqu mutasiya hesab olunur. Bir qayda olaraq, əsasən xarici mühiti dinamik bir hadisə kimi qəbul edə bilən mürəkkəb təşkilatlar, yəni fasiləsiz qarşılıqlı fəaliyyətdə və hərəkətdə olaraq dəyişikliklərə uyğunlaşan təşkilatlar davamlı inkişafda olur. Sistemin mürəkkəbliyi təhlil, idarəetmə və özünü tənzimləməyə yeni sistemə bir yanaşma tələb edir. Mürəkkəb sistemlərdə ortaya çıxan, sinergetik davranışlar müşahidə olunur, onların inkişafı yeni ideyaların ortaya çıxmasının xaos mexanizmlərinə, onların seçilməsi və kommersiyalaşdırılmasına əsaslanır (Dr. G.M.Darman və B.Taştan, S. S. Seçkin və Dr. C.Kir. 2017: s 542).

Xaos, mürəkkəb sistemlərin inkişafı üçün zəruri şərtədir, lakin mütəşəkkil, sifarişli və tənzimlənən bir sistemdə heç bir ilkin şərt və inkişaf imkanları yoxdur. Lakin xaosu mürəkkəb bir sistemin sabit, dayanıqlı davranışı hesab etmək olmaz.

Mürəkkəb sistemlərdə dəyişikliklər, qeyri-tarazlıq, fəaliyyətdəki nizamsız hadisələr, dalğalanmalar və bifurkasiyaların fluktuasiyaları və kritik nöqtələri səbəbindən yaranır. Bifurkasiya nöqtəsində sistemin vəziyyətinin qeyri-müəyyənliyi yarananda, təsadüfəlik yeni bir yol boyunca inkişaf etməyə imkan yaradır və təsadüf nəticəsində yaranan qarşılıqlı əlaqəli yeni elementlər yeni təşkilati formaları meydana gətirir.

Bifurkasiya zamanı gələcək imkanlar və şərtlər, sistemi özünə təşkilə, təkmilləşməyə və yeni keyfiyyət vəziyyətinə gəlməyə məcbur edərək sistemin inkişafını cəlb edir. Beləliklə, inkişaf üçün ilkin şərtlər və keçmiş vacib deyil, sistemin bifurkasiyadan sonra can atdığı gələcək mümkün vəziyyətlər vacibdir. Təbiətdə və cəmiyyətdə bu cür baş verir. V. Ebelinqə (2014) görə, təkamül sistemlərdə xaosun mövcudluğu ilə təyin olunan özünü təşkili proseslərinin sonsuz bir zənciridir (Dr. Ö.Akgüç.2010: s 100).

Qeyri-xətti diferensial tənliklərin təhlilində, xaos nəzəriyyəsi sistemin həlləri təsadüfi qərribə cəlbedicilər olduğu bir cazibə bölgəsinin olması ilə özünü göstərir. Xaotik proseslər keçid iqtisadiyyatı üçün xarakterikdir, qeyri-sabit rejimlər olduqda sistemlərin inkişaf yolları dəyişir. Bu səbəbdən müəssisə və təşkilatlarda fəlakətli vəziyyətlər yaranır, dövrü olmayan dalğalanmalar və hətta bütün sahələrdə iqtisadi sabitliyin itirilməsi halları baş verir.

Dinamik xaos problemləri I. Priqojin, G. Haken və F. Takens kimi iqtisadçılar tərəfindən hazırlanmışdır. Onların fikrincə, təsadüfi amillər səbəbindən sistemin qeyri-sabit, sürətli və kəskin dəyişməsi fəlakətə səbəb olur, sistem həmişə tarazlıq vəziyyətinin astanasında qaldıqda, sistemdə kəskin dəyişikliklər yaranır. Fəlakətin baş verməsinə sabit və qeyri-sabit vəziyyətlərin dəyişməsi təsir edir, nəticədə sistemin sifariş edilmiş parametrləri xaotik rejimlərə keçir. Bir çox belə xaotik proseslər iqtisadi artıma səbəb olur.

Xarici mühitdəki dəyişikliklərə uyğunlaşma qabiliyyətini dəyişdirən və onunla intensiv mübadilə edən açıq sistemlərdə, daxili müvəqqəti və ya məkan nizamlanması qeyri-sabitlik və tarazlıq vəziyyətində qayıtmaz proseslər zamanı özünü-təşkil proseslərinin baş verməsi səbəbindən kortəbii olaraq baş verə bilər.

Bu, özünü təşkili proseslərinin ümumi qanunlara tabe olduğunu göstərir.

Yerli iqtisadçı I. Priqojin, sistemlərin sabitliyinə təsir edən zəruri proseslərə malik sifarişli quruluşları dağınıq adlandırır və ortaya çıxan nizamı isə fluktuasiyalar vasitəsilə nizam hesab edib.

Yenilik yaratmağa yönəlmiş qaçılmaz innovasiya prosesi sistemin sabit işləməsinə imkan vermir, buna görə də İ.Şumpeterin uydurma ifadəsinə görə "yaradıcı məhv" baş verir. Nəticədə yeni layihələrin icrası sistemin nisbətən sabit inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və bu vəziyyət qeyri-sabit olur. Qeyri-sabitlik, sistemin özünəməxsus hərəkətverici qüvvələri sayəsində tarazlıq vəziyyətindən yeni, mürəkkəb nizamlı quruluşların meydana gəlməsinə doğru irəliləməyə məcbur edən bu cür prosesləri hərəkətə gətirərək sistemi özünü nizamlamağa məcbur edir. Yenidən yeni bir dövrün başlanğıcı olan yeni, nisbətən sabit bir təkamül vəziyyəti yaranır. Qeyd edək ki, Hegel öz təlimində özünütəşkil dövründən ibarət olan spirallar haqqında yazmışdı (Etzkowitz, H. ve L. Leydesdorff. 2014: s 197-212).

İnnovasiyalar, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, sistemi özünütəşkilata doğru aparır, bu proses sistem dövrünün bütün tərəflərini inkişaf etdirməyə məcbur edən cəlbətmə strukturlarını meydana gətirir, sistemin gələcək innovativ hərəkətinə və iqtisadi artım tempinə təsir göstərir. Sinergetika nəzəriyyəsinə görə, hər bir kompleks sistemdə, müəyyən bir kompleks sistemin spesifik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən təkamül cəlbədicilərinin məhdud diskret spektri ayrılabilir. Təkamül yollarının atlamaları və dönüşləri hallarında aktiv bir fəaliyyət obyektini olaraq insan, bu prosesi idarə edən mümkün cəlbədicilərin quruluşlarından biri olan ehtiyac duyduğu quruluşu seçməkdə həlledici rol oynayır. Bildiyiniz kimi, təkamül strukturları xaosdan yaranır, lakin paradoks ondadır ki, onlar müəyyən dərəcədə əvvəlcədən müəyyənləşdirilmişdir. Xaos yolu ilə təbiət, təkamül seçiminin təsadüfi dəyişmələri, tədricən bu quruluşun rezonanslı həyəcanlandırması və yeni, daha mürəkkəb bir mərhələyə sürətli keçid yolu ilə inkişafı sadə quruluşlardan daha mürəkkəb bir quruluşa keçirir.

İnsan həyatının sosial sahəsi də özünü tənzimləmə sistemidir, ondakı proseslər qeyri-sabitdir, bəziləri əhalinin artması, elmi məlumatlar və bəzi Asiya ölkələrinin "iqtisadi möcüzəsi" nəticəsində kəskinləşir. Bu sistemi, rezonans effekti yaratmaq niyyəti ilə mümkün effektiv inkişafın vahid yollarını axtarmaqla özünütəşkil yaradaraq idarə etmək olar və lakin çox yüksək sıçrayış riski var. Bunun qarşısını almaq üçün, idarə olunan sistemə xas olan cəlbədicilərin düzgün qurulması prinsiplərini başa düşmək və ətraf mühitə ona xas olmayan təşkilati formaları tətbiq etməmək vacibdir. Fəaliyyət və inkişaf prosesində eyni vaxtda fəaliyyət göstərən sabitlik və dəyişkənlik kimi sistem xüsusiyyətləri üzvi şəkildə bir-birinə bağlıdır. Sistemin innovasiya inkişafı və stimullaşdırılması rejimində sabit işləməsi üçün idarəetmə yeniliklərini xüsusi bir innovasiya növü kimi istifadə etməklə yeniləmə dövrünü sürətləndirmək üçün idarəetmə təsirindən istifadə edərək sərt kəskinləşmə şəraitinin yaradılması tövsiyə olunur. Sistemin yaşaması və çiçəklənməsi məqsədinə çatması üçün nizam və xaos arasında lazımi tarazlığı qorumaq lazımdır (Göker, Aykut. 2010: s 425).

Sosial-iqtisadi sistemlərdə innovativ proseslər innovasiya sisteminin səmərəliliyi hesabına yaxşılaşdırılır. Innovasiya sistemi, iqtisadi sistemin innovativ inkişafını təmin edərkən prinsipial olaraq yeni layihə və proqramların həyata keçirilməsinə, elmi, texniki, iqtisadi, sosial, siyasi və ya digər effektlərin əldə edilməsinə yönəldilmiş innovasiya ilə bir-biri ilə əlaqəli elementlərin məcmusudur.

Innovasiya sistemi bir çox innovativ elementləri birləşdirir. Bu, iqtisadi fəaliyyətin inkişafı və keyfiyyətcə dəyişməsi üçün yeni layihələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün bir-biri ilə əlaqəli istehsal və texniki sistemlərin, firmaların, təşkilati və idarəetmə sistemlərinin məcmusudur.

Innovasiya sisteminin məzmunu, xarici və daxili müştərilərin innovasiyaya tələbatını ödəyən, mənfəətin artırılmasına yönəlmiş, eyni zamanda metodoloji, resurs dəstəyi ilə ideya yaratmaq sektorunun səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş qabaqcıl elmi-texniki inkişafılara əsaslanan sistemin geniş miqyaslı texnoloji yenilənməsinə yönəldilmiş innovativ iş proseslərinin məcmusudur. Hər hansı bir

səviyyədəki innovativ bir sistem mürəkkəb bir təbiət, təşkilatlanma, nəzarət qabiliyyəti, fəaliyyət və effektivlik ilə xarakterizə olunur.

Milli bir innovasiya sisteminin (NIS) yaranması nəzəriyyəsinin əsaslarını xarici iqtisadçılar K. Freeman (Tədqiqat İnstitutu), R. Nelson (Kolumbiya Universiteti, ABŞ) və B.A. Lundvall (Uppsala Universiteti, İsveç) qoyublar. Öz tədqiqatlarında bu alimlər müxtəlif ölkələrdə baş verən yeniliyi təhlil edərək NIS anlayışının tərifini tərtib ediblər. Onlar tədqiqatlarında Y. Şumneretin (iqtisadi dinamika nəzəriyyəsi), F. Hayekin (dağınıq bilik anlayışı), D. Nortanın (qurum nəzəriyyəsi), R. Lukasın (yeni artım nəzəriyyəsi) əsas prinsiplərinə arxalanıblar (Hasan D., Yüksel S., Hacıoğlu Ü.2017: s 620).

NIS üçün dövlət, tənzimləmə mühitini müəyyən edən bir quruluş olmaqla yanaşı həm də innovasiya prosesində iştirak edənlərin fəaliyyət göstərməsi və qarşılıqlı fəaliyyət qaydalarının təşkilatçısı kimi çıxış edir. NIS-ə bütün innovasiya subyektləri daxildir: hüquqi şəxslər (mülkiyyətindən asılı olmayaraq), innovasiyada iştirak edən şəxslər və infrastruktur obyektləri - yenilikləri inkişaf etdirən firmalar. NIS-in əsas ideyası, iqtisadi inkişafa elmi yatırımın verilməsi, bazar prinsiplərinin təkmilləşdirilməsi və təşkilati strukturun yenidən qurulması vasitəsilə tələb olunan məhsul və texnologiyaların yaradılması üçün şərait yaratmaqdır.

Çox vaxt innovasiya sistemi anlayışı yeni elmi və texniki biliklərin əldə edilməsindən tutmuş yüksək texnoloji məhsulların istehsalına və ticarətinə qədər bütün innovasiya dövrünü əhatə edən yüksək texnoloji sahədə integrasiya proseslərinin artımı ilə əlaqələndirilir.

NIS-in yaranması və inkişafının əsas metodoloji prinsipləri aşağıdakılardır:

- yeni elmi biliklər əldə etməyə yönəlmiş fundamental tədqiqat, post-sənaye cəmiyyətinin iqtisadiyyatının əsas mənbəyi;
- innovativ fəaliyyət inkişafın daha da üstünlük təşkil edən qüvvəsidir və milli innovasiya sistemi iqtisadiyyatın qurum əsasını təşkil edir;
- NIS, amillər sisteminin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq mərhələlərlə formalaşır və təkmilləşdirilir;

- NİS hüquqi bazanı və müəyyən ərazilərin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsini nəzərə alaraq iqtisadiyyatın tənzimlənməsi üçün hazırlanmış və qəbul edilmiş dövlət və bazar mexanizmləri əsasında formalaşır.

NİS-in inkişaf strategiyasına dövlətin həyata keçirdiyi makroiqtisadi siyasət, innovasiya, dövlət tənzimlənməsi, elmi-texniki və sənaye kompleksinin inkişafı, əmtəə bazarlarının, habelə əmək bazarlarının vəziyyəti sahəsində effektiv tənzimləmə bazası təsir göstərir (Nowotny, Helga. 2011: s 67-80).

İqtisadi inkişafın mövcud xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq NİS aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. İqtisadi artımın təmin edilməsi. NİS-in yaranmasının ilkin mərhələsində elmi-texniki sahədəki yeniliklərə və yüksək texnoloji məhsulların istehsalına üstünlük verildi. İqtisadiyyatın müasir inkişafında ekologiya, sosial inkişaf, təhsil və tibb məsələləri, yəni daxili və qlobal bazarlarda yüksək texnologiyaların rəqabət qabiliyyətinin artmasına səbəb olan və iqtisadiyyatın və bütövlükdə dövlətin rəqabət qabiliyyətinin göstəricisi kimi xidmət edən intellektual potensialın inkişafı ön plana çəkilir.

2. Dövlətin öz resurslarını inkişaf etdirməsi və təkmilləşdirməsi vasitəsilə mənfəət amillərinin meydana çıxması halında iqtisadiyyatın yetərli sabitliyinin təmin edilməsi.

3. NİS, sosial-iqtisadi inkişafın fərqləndirmə prosesini azaldaraq bölgələrin inkişafını tənzimləyən əsas quruluşa çevrilməlidir.

4. NİS yüksək səviyyəli innovativ sistemlərə inteqrasiya etmək üçün çevik bir sistemə çevrilməlidir, əks halda xarici bazarlardan, maliyyə mənbələrindən və s. uzaqlaşdırılacaqdır.

Gərginləşən ekoloji problemlər, yəni təbii ehtiyatların çatışmazlığı, ətraf mühitin çirklənməsi, insan orqanizminin məhdud imkanları yalnız dünya səviyyəli biliklərə əsaslanan qabaqcıl texnologiyalar inkişaf etdirən bir cəmiyyət tərəfindən həll edilə bilər ki, bu da sivilizasiyanın davamlı inkişaf yolunu tutmasına imkan verəcəkdir. NİS istehsal və sosial sahələrdə yeniliklərin yaranması, paylanması və istifadəsi ilə həyata keçirilən obyektiv inkişaf edən sosial-iqtisadi münasibətlərin

məcmusu olaraq, bəşəriyyətin təkamülün yeni modelinə keçidini müəyyənləşdirir, burada əsas diqqət şəxsiyyətə və onun özünü dərk etməsinə yönəldilir.

NİS-in yaradılmasının mahiyyəti, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin, sosial institutların və biznes subyektlərinin potensialından istifadə etməklə cəmiyyətin innovativ mənbələrini çıxarmağa imkan verən müxtəlif innovativ əməkdaşlığın birləşməsi və vəhdətindən ibarətdir (Berk N.2011): s 692).

Deyilənlərdən belə çıxır ki, NİS, yaradıcıların, çeviricilərin və yeniliklərin istehlakçıların funksiyalarını yerinə yetirən bütün sosial-iqtisadi orqanizmi, heterogen olmayan iqtisadi vahidləri əhatə edir;

- NİS-in əsas xüsusiyyəti hakim strukturların sifarişi ilə yaradılmamasıdır. Dövlət yalnız bir innovasiya sisteminin formalaşmasını hərtərəfli təşviq etməli və dəstəkləməlidir;

- NİS-in innovativ inteqrasiyası cəmiyyətdə innovativ fəaliyyətin nəticələrinin mübadiləsinin universal, daimi xarakteri kimi xüsusi şərtləri vaxtında inkişaf etdirmədən mümkün deyildir.

NİS-ə əlavə olaraq, mövcud olan digər innovativ sistemlərin digər növlərini də qeyd etmək məqsəduyğundur: fərdi müəssisə sistemi, sənaye kompleksi, sənayelər, bütün bölgə və qlobal sistem.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, makro səviyyədə dövlət və qismən biznes arasında qarşılıqlı faydalı tərəfdaşlıq innovasiya sisteminin bütün iştirakçıları arasında iqtisadi əlaqələri aktivləşdirir, onların təşkilini və bazar və iqtisadi stimulları gücləndirir. Tədqiqat və inkişaf (elmi-tədqiqat işləri) işləri aparmaq üçün özəl biznes qurumları bazarın risk və çətinliklərini aradan qaldırmaq məqsədilə tərəfdaşlıq edirlər (Брайан Финч. 2010: с 160).

Elmi-tədqiqat işlərinə dövlət sponsorluğu üçün müraciət edənlər arasında rəqabəti artırmaq məqsədilə elmi və iqtisadi proqramlarına özəl biznesi cəlb etmək, dövlət üçün faydalıdır. Funksional elmin inkişafı, tədqiqat və inkişaf sektorunun səmərəliliyinin artırılması, dövlətin elm sektoru ilə özəl biznes arasında tərəfdaşlığının təşkilini, qarşılıqlı öyrənmə proseslərinin genişlənməsini və müxtəlif elmi sahələrdə sahibkarların və alimlərin fikir mübadiləsini tələb edir.

II FƏSİL. MÜASİR TEXNOLOGİYANIN İSTİFADƏ SAHƏLƏRİNDƏ INNOVATİV İNKİŞAFIN İDARƏ EDİLMƏSİNİN İQTİSADİ MƏXANİZMLƏRİ

2.1. Azərbaycanca müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın əsas istiqamətləri

AR iqlim şəraiti və aktivləri ilə tanınır. Dövlətin genişlənmiş iqtisadiyyatı çoxsaylı ərazilərdə yaradıcı yeniliklərin inkişafına təkan verir. İndiki dövrdə, Azərbaycanın canlılıq həddünü azaltmaqda və böyüməkdə olan ekoloji yaradılışda mexaniki geriliyi olduğundan, yeni sürüşmə qurğularından və halların məntiqi ardıcılığından asılı olaraq iqtisadiyyatı yaradılan iqtisadiyyata keçirmək vacibdir. İEÖ-də əhəmiyyətli bir güc amili inkişafdır (irəliləyiş - yeni məntiqi məlumatların, maddələr və idarələrin hazırlanması, aparat, yenilik, müəllim heyəti, yaradılış birliyi).

İnnovasiya inkişafının dövriyyə seqmentindən istifadə quruluşu yaxşılaşdırır, işsizliyi azaldır, qiymətləndirmə hissələrini dəyişdirir və müəssisəni rəsmiləşdirir. Yaradılışın (sənayenin) qapalı dövriyyəsi sisteminin istifadəsinin nəticəsi təməlin irəliləməsi, işsizliyin yavaş azalması, fərziyyələrin cazibəsi, yükləmə hissələrində nisbi dəyişiklikdir (Евгений Ф. Бригам и Джоэл Ф. Хьюстон.2014: с 485).

Bu strategiya bir baxımdan qüvvələrin istifadəsinə və dövlətin iqtisadiyyatında təkmilləşmə təlimlərinin irəliləməsinə yönəlmişdir. Bu, bizə mütərəqqi bir firavan iqtisadiyyat yaratmağa imkan verəcəkdir.

İndiki dövrdə millətimiz irəliləyiş üçün əlverişli bir sistem yaratmağa çalışır. Bu, ölkənin inkişaf edən irəliləməsini canlandıracaq və yaxşılaşmanı inkişaf etdirəcəkdir. Daxil olan standartların istifadəsi Milli İnnovasiya Sisteminin (MİS) seqmentlərinin yaxşılaşdırılması, yaradılması zonalarının genişləndirilməsi, yerlərin yeniliyinin artırılması və irəliləməyə həvəsin artırılması üzərində qurulub.

Uzunmüddətli muxtariyyət dövründə AR-nın maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün çox iş görülmüşdür. 2014-cü il Azərbaycanda Sənaye ili

elan edildi və 230-dan çox mexaniki müəssisə yaradıldı. 123.000 yeni açılış edildi, onlardan 100.000-i dəyişməz peşələr idi.

Xüsusilə, görülməli tədbirlər sayəsində quruluş verildi, iqtisadiyyatın müxtəlif bölmələrində fərqli tədbirlər aktuallaşdırıldı, iş və fərziyyə mühiti davamlı olaraq yaxşılaşdırıldı, müəssisələrdə əsas irəliləyişlər edildi və məhəllələrin inkişaf etdirilməsi metodologiyası yeniləndi . Bu, idarə edilə bilən pulla əlaqəli dönüş üçün möhkəm bir quruluş yaratdı.

2014-cü il biznesin inkişafında mühüm bir mərhələ idi. AR Polad İstehsal Kompleksi Səhmdar Cəmiyyəti məhdudlaşdırıldı, Daşkəsən filiz emalı zavodu dayanmadan fəaliyyət göstərdi.

Alüminium İstehsalat Kompleksinin, Sumqayıt Texnologiyalar Parkının və Azərbaycan Polad İstehsalat Kompleksinin yaradılması, Bakıda gəmiqayırma zavodunun göndərilməsi, Gədəbəy və Daşkəsəndə qızıl və mis emalı zavodlarının inkişafı, Sumqayıtda neft-kimya biznesinin modernləşdirilməsi və abadlaşdırılması Qaradağdakı daha bir karbamid bitkisi. Hadisələrin dönüşü və möhkəm bitkilərin təyin edilməsi qeyri-neft sənayesinin daha sonrakı mərhələdə əlavə inkişafı üçün adekvat açıq qapı açır (Фоломьев, А.Н. 2017: с 230).

Artıq, qeyri-neft sənayesinin ilkin əlaqələrini əhatə edən, Gəncə üçün traktor və avadanlıq yetişdirən, nəqliyyat vasitələri, NAR-da elektron ötürücülər olan mexaniki dizayn, dişli qurğular, aparatlar istehsalı və inkişaf etdirmə materialları sahəsində yeni həqiqi təşəbbüslər quruldu. . Qaradağda metal konstruksiyalar, Mingəçevir və Sumqayıtda günəşə əsaslanan lövhələr, Hacıqabulda palçıq plitələr qurulub. Eyni zamanda, möhkəm bir təhlükəsizlik sənayesi yığmaq üçün əhəmiyyətli işlər dərhal yeniləndi və qısa müddət ərzində burada 50-yə yaxın yeni iş yeri tikildi. Hərbi dişlilərə baxmayaraq, gözətçi işi adi adi vətəndaş əşyalarının formalaşmasına əlavə olundu, həcmi mümkün qədər genişləndi.

Bu vəziyyət üçün AR-də mexaniki dayanma hadisəsinin artması tipikdir. Eyni şəkildə, bu cür dayanacaqların inkişafı idxal olunan məhsulların idxalının azaldılması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görə bilər. Vurğulamaq lazımdır ki, ölkəmizdə ən son dayanacaq istehsalına başlamaq bir qədər vacibdir. Buna görə,

əlcətməz xalqların təcrübəsi göstərir ki, mexaniki parklar biznesi gücləndirə bilər, qeyri-neft bölməsinin faydalı təkmilləşməsinə və birlikdə fəaliyyətlərin inkişafını təmin edə bilər. Bu yolla, müxtəlif müəssisələr qurmağa və qohumlarının iqtisadiyyatını həssas şəkildə inkişaf etdirməyə çalışan xalqlar nadir hallarda pulla əlaqəli standartlarda mexaniki məhdudiyyətlərə diqqət yetirirlər. Almaniya, Çin, Latviya, Polşa, Rusiya və Cənubi Koreya, Türkiyənin təcrübəsi göstərir ki, mexaniki parkların inkişafı milli iqtisadiyyatın göndərilməsini, gücləndirilməsini, idxal alt barlarının olmasını və daxil bölgələrdə işləməsinə tələb edir. Nəzəriyyə və indiki inkişaf onların icrasında əhəmiyyətlidir. Buna görə mütəxəssislər də bu məqsədi yerinə yetirmək üçün qohumlarımızın varlıqlarını qiymətləndirirlər (Карченко В.А.2017: с 589).

Müasir parklar qeyri-neft hissəsinin sürətlə yaxşılaşdırılmasına da əlavə olaraq əlavə olunur. İlk məlumatlara görə, bu il ÜDM-də qeyri-neft daşımalarının payı 72%, istehlakda isə 25% təşkil edəcəkdir. Yenə də, iqtisadiyyatın yaxşılaşdırılması üçün sənayeni, xüsusilə də qeyri-neft segmentini dəstəkləmək vacibdir. Bir mütəxəssis konsentrasiya da göstərir ki, 2013-cü ildən bəri neftin yaradılması azalması və qeyri-neft hissəsində ÜDM-in artan azalması nəzərə alınmaqla sənayeləşmənin yaxşılaşdırılmasına və həqiqi sahənin genişlənməsinə kömək etmək lazımdır. Mütəxəssislər eyni zamanda qeyd edirlər ki, mexaniki parklar kiçik və orta müəssisələrin yaxşılaşması və bazara çıxması üçün əla şərait yarada bilər. Bu, mövcud parkların əhəmiyyətini göstərir (Влаhek И.А. 2018: с 613).

Hər halda, fərqli bölgə segmentləri və hökumət təşkilatlarının qarışığı heç bir təsəvvürə uyğun gəlmir. Millətin tərəqqisi sahəsində müxtəlif qəti və normallaşdırılmış aktlar qəbul olunsada, indiyə qədər halların yaxşılaşdırılmasına, fəaliyyətin, elmin və dövlətin əsaslandırılmasına və konkret bir metodologiyaya təkan verən qeydlər və ya qanunlar alınmadı. Tərəqqi mərkəzlərinin, yenilik parklarının, innovasiya şəhər ərazilərinin, plan, icarə və fərqli mənsubiyyətlərin normal inkişafı üçün qanuni bir quruluş çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi işləri hələ bitməmişdir. Üstəlik, məhəllə limanının inşası şübhəsiz qalır.

Dövlətimizin mövcud iqtisadiyyatının dəyişdirilməsinin əsas məsələlərindən biri dairələrin, firmaların, müəssisə və birliklərin tərəqqi etdirilməsidir. Bu mərhələdəki ləkələnmiş bir komponent, dünya prinsiplərinə uyğun yeni orijinal maddələr aparmağa imkan verən daha da tərəqqi etdirilmiş mexaniki strategiyalara və çox yönlü bir yaradılışa doğru dəyişiklikdir.

Bu gün iqtisadiyyatın qeyri-neft parçasının əhəmiyyəti millətdə yaranır.

İş fraqmentində bunlar orijinal əşyalar istehsal edən nəhəng və orta məsuliyyətlərdir. Dövlət bu hissəni özündə saxlayır.

Təşkilatların və strukturların yetərincə təkmilləşdirilməməsi səbəbindən mütərəqqi dövlət dəstəyi mütəmadi olaraq təsəvvür edilməzdir. Ölkədə yerləşmə və kollektiv idarələrin inkişafı ilə təsirli bir yol tələb olunur (Form I. A. 2015: p 592).

Qurulmuş innovasiya parkları ilə tərəqqinin qurulmasının müxtəlif hissələri (səylər, məktəblər və s.) Arasında yaxınlıqda maraq və mübadilə yoxdur. Hər bir quruluş avtonom işləyir və başqa birinin hazırlandığını bilmir. Yolda əlavə ehtiyatlar var. Təşviqat istəklərinə mükəmməl reaksiya, təkmilləşmə prosedurunda fərdlər arasındakı təmasların uzunluğuna və təklif olunan hər şeyin gəlirliliyinə zamanət verməkdir. Alınan yanaşmalar tərəqqi prosedurunu canlandıracaqdır.

Bu gün nəzarətdə olan pulla əlaqəli hadisələrin əsas problemlərini həll etmək üçün Azərbaycan Respublikasının faydaları və imkanlarını birləşdirmək vacibdir. Bu, vacib və tətbiqi elmlər arasındakı əlaqələri bir perspektivə görə gücləndirmək və innovativ fənlər və bazar nailiyyətləri əldə etməklə mümkündür. Millətin irəliləməsi üçün təməlləri yaxşılaşdırmağın vacib olduğu ərazilər məntiqi və bugünkü torpaq bazarlarının yaxşılaşdırılması üçün bir çərçivə hazırlamaqdır.

Təsəvvür edən quruluş daim inkişaf edir, yeni iş yerləri tikilir. Bu gün tərəqqi inkişaf inkişafının inkişaf istiqamətlərini, inkişaf mərkəzlərini, inkişaf parklarını, iş evlərini, hazırlıq işlərini inkişaf etdirmək üçün yaşayış yerlərini və s. inkişaf etdirməni özündə cəmləşdirir.

İnkişaf texnikasının birləşməsi və istifadəsi, ölkədə qanuni və konsentrasiya edilmiş açıq qapıların genişləndirilməsini, ixtiraçılıq işinin nəticələrinin iqtisadiyyatın həqiqi sahəsinə uyğunlaşdırılmasını, iqtisadiyyatdakı durğunluq üçün

bir quruluşun formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu kimi məsələlərin həlli üçün müxtəlif əhəmiyyətə malik geniş həyati əhəmiyyətli hesabatlar (düşüncələr, tapşırıqlar, metodologiya) alındı: AR-da kiçik və orta sahibkarlığa kömək üzrə Dövlət Proqramı (1999-2003); AR-da segmentin irəliləməsi fikri; AR-da kiçik və orta sahibkarlığın tərəqqisi üzrə Dövlət Proqramı (2002-2005); 2008-2015-ci illərdə AR-da yoxsulluğun yox edilməsi və yetərincə yaxşılaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı; 2010-2014-cü illərdə AR-da turizm sənayesinin tərəqqisinə dair Dövlət Proqramı; 2012-2020-ci illərdə AR-da üzümçülüyn tərəqqisinə dair Dövlət Proqramı; 2014-cü il – AR-nın 2018-ci il üçün pulla irəliləməsinə dair Dövlət Proqramı; 2017-2022-ci illərdə AR-da kənd əməkdaşlığının yaxşılaşdırılmasına aid Dövlət Proqramı; AR-nın iş qaydası (2006-2015) və s.

İEO-in bir çoxları üçün innovasiya əsas komponentdir. Məntiqi hərəkətin təsiri olan həssas və spesifik əşyalar, bu günkü əmlakın zamanəti üçün bir quruluş tələb edir. Bu cür quruluşlar hazırlanmış ölkələrin ən əlamətdar məqamlarından biridir (Starkova N. A. 2016: p 513).

Məsələn, ABŞ-da inkişaf texnikaları:

- özəl hissənin yaxşılaşdırılması və işlərin cəlbədiciliyinin tərəqqisi üçün inanılmaz şəraitin ərsəyə gətirilməsi;
- yaradıcı mübadilə tərəqqisinin yenidən canlandırılması;
- XXI əsrin inkişafı üçün mövcud kapital maraqları.
- İnkişaf mübarizəsi günümüzdə AR-da inzibati tədbirdir.

Dövlətimizin iqtisadiyyatındakı irəliləyişlər, mövcud büdcə vəziyyətindən asılı olaraq, dövlət səviyyəsində qərarı gözləyir.

Ölkəmiz möhkəm əsaslandırıcı və konkret potensiala, elm və irəliləmənin müxtəlif sahələrində fəvqəladə nailiyyətlərə və fundamental test üçün qənaətbəxş bir səbəbə malikdir.

AR-nın bir müddətdir qurulmuş xüsusi yenilikçi bazası var, ancaq indiki pulla əlaqədar olan şəraitdə bu bazanın istifadəsi möhkəm deyil. Mövcud ehtimal olunan vəziyyətlərin ardıcıl və xüsusi qruplaşmalarının təşkili və istifadəsində israfsız istifadə olunur. Bunun arxasında dayanan əsas məqsədlər ölkədəki gəlir durumu,

idarəetmə sahəsində ən çox nəzarətçi və tədqiqatçı haqqında məlumatların olmaması, ictimailəşdirilməsi, böyük biznes qaynaqlarının olmaması, klublara dövlət tərəfindən ayrılan xərclərin məhdudlaşdırılması, ölkənin maliyyə vəziyyətinin və inkişafının zəif olmasıdır. Kredit quruluşumuz, qohumumuzun məcburiyyətli və pulla əlaqəli bir vəziyyəti. quruluş, tərəqqi üçün əhəmiyyətli və bazar iqtisadiyyatı vəziyyətinə cavab verən bir seçim yoxdur.

Elmi əsaslı maddələrin ölkənin ÜDM-də xüsusi payı 0,3 % olsa da, meydana gələn ölkələrdə bu göstərici 3-4% arasında olur (Eugene F. Brigham, Michael C. Ehrhardt. 2010: p 346).

Ölkəmizdə yeni pul vəziyyətində, hamısı deyildi zaman, ağıllı və xüsusi dairələr və səylər işə hazır deyildir. Ardıcıl gözlənilməz hadisələrin sayı az olduğuna görə satılmış və tamamlanmış bir məhsul kimi davam etmək çətinidir. Bu xətt boyunca ölkə iqtisadiyyatı üçün təhlükəli bir model - istehsal olunan malların və öhdəliklərin milli bazardan çıxarılması, mövcud bazarları itirmək təhlükəsi genişləndi.

Çətin problemlərin inkişafına əngəl olmaq üçün qohumumuzun milli yaxşılaşdırılması tənzimlənməsi edilməli və dövlətin büdcə və qanuni qaydalarından biri hesab edilməlidir. Belə bir sistem, məntiqi əşyalar bazarının irəliləməsi üçün açıq qapıları nəzərə alaraq, ölkənin məntiqi və innovativ potensialının müfəssəl qiymətləndirilməsinə əsaslanan uzunmüddətli qurğular üzərində qurulmalıdır. Dövlətin tərəqqi texnikasının əsas məqsədi inkişaf dərəcəsini artırmaq və həqiqi maddələrin meydana gəlməsini çoxaltmaqdır.

Əsas mərhələdə tərəqqi dövlət tərəfindən dəstəklənməlidir və səmərəliliyi artırmaq və artırmaq üçün sonradan yenilənmə hesablamaları aparılmalıdır. Diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, müxtəlif uzaq məsafəli insanlar qruplarının mexaniki nailiyyətlərini ayrı-ayrı şəxslərin fərdi səyləri ilə ayırd etmək və eyni zamanda dinamik bir dövlətin vasitəçiliyi ilə vermək olar, məsələn, hadisələr üçün qanuni bir çərçivə istehsalıdır. Dövlət təkmilləşdirilməsi qaydasına, istehsal olunmuş ölkələrdə nağd pulun yaxşılaşdırılması üçün əhəmiyyətli bir vasitə, milli realığa

zəmanət verən və əhaliyə açıq yardımını yaxşılaşdıran möhkəm bir amil kimi baxılır (Starkova N. A. 2016: p 513).

Dövlətin qanuni və dairəvi təsir növlərində irəliləməsi üçün bir yol var. Bu nisbət millətdəki mövcud pul vəziyyəti və dövlət başçısının uyğun düşüncəsinin qərarı ilə məhdudlaşdırılır.

İrəliləyiş strategiyası sahəsindəki dövlətin əsas öhdəliklərinə aşağıdakılar daxildir:

- irəliləyiş təlimlərinin qanuni sisteminin rəhbərliyi;
- irəliləmə təlimlərinə pul yardımı etmək, respublikanın inkişaf həddini saxlamaq və daha da möhkəmləndirmək üçün şərait yaratmaq;
- inkişaf sisteminin birləşməsi və dönüş üçün planlaşdırılan tədbirlərin görülməsi;
- fakültələrin tədrisi irəliləmə təlimlərinə yönəldilmişdir.
- əsas hədəfləri yerinə yetirmək üçün dövlət irəliləyiş texnikasının əsas təlimatlarına aşağıdakılar daxil edilməlidir:
- dövlətin iqtisadiyyatının inkişaf yoluna yönəldilməsi, tərəqqi işlərini genişləndirmək üçün bazar vasitələrindən daha çox istifadə edilməsi;
- millətimizin məntiqi və ixtisaslaşdırılmış şanslarından əlverişli istifadə;
- irəliləmə ilə əlaqəli bütün maddələrin qanunu ehtiyatla nəzərə alaraq yazışmalar;
- alim əşyaların əmlak mənfəətinə zəmanət vermək, əmək haqqı mənbəyi olduğunu təsdiqləmək;
- düzəldilmiş kredit, qiymətləndirmə və gömrük işlərinin tətbiqi irəliləmə fəaliyyətini yaxşılaşdırmağa şərait yaradır.

Özəlləşdirmə, irəliləyiş cəmiyyətinin formalaşması, qeyri-adi ləkələrin bir hissəsi və istifadəsiz ofislərin yaxşılaşdırılması üçün mübadilə edilməsi inkişaf strategiyasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir (Kishore Nalin Shallow. 2017: p 170).

Məntiqi və mexaniki (spesifik) və xüsusi parklar düzəltmək üçün səylər, irəliləyiş inkişafına yönəldilmiş işlər və inkişaf etdirilən şəxslərin qarşıya qoyulan

məqsədlərə (irəliləməyə əsaslanan şeylər) kömək etmək üçün etdikləri işlər dövlət tərəfindən dəstək görür.

Yaxınlıqdakı hökumətlərə koordinator kimi həvəsləri qəbul etmək və irəliləmənin vacib komponentlərini enerji qurmaq üçün torpaq, quruluş və ofis kimi subsidiya təklif etmək üçün həqiqi bir fürsət verilmişdir.

Kəşfiyyat əlaqələndiricilərinin nəzərdən keçirdikləri məsələləri nəzərə alaraq, yaxşılaşdırma dairələrinin yaradılması qəbul edilir, onlara qeyri-adi bir yer verilir.

Diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, irəliləməni göstərən idarəetmə strukturunu daim təkmilləşdirməyə ehtiyac var. Bu cərgələrdə tərəqqi qaydaları ilə tanınan milli və uzaq ölkələrin həqiqi eksponatları araşdırılmış, onların əsasında mövcud qanuni hesabatlar dəyişdirilmiş və AR dövlət başçısının elanlarından məcburi bir təklif irəli sürülmüşdür. MİSF və İnkişaf Proqramı, MİSK edildi.

AR-nın milli ehtiyacları dərəndə inamlı fəaliyyət və təkmilləşdirmə texnikasının icrasını tələb edir. Eyni şəkildə, yeni pulla əlaqəli və ictimai-siyasi həqiqi amillərlə əlaqəli və yaradılışın yenidən qurulmasına şərait yaradan nəhəng kapital axınlarına güvənən ardıcıl və spesifik bir çərçivənin inkişafı bu texnikanın əhəmiyyətli bir parçası kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Yuxarıda göstərilən məsələlərin həllinə gəldikdə, 10 aprel 2013-cü ildə AR-nın dövlət başçısı ölkədə Elmi İslahatlar üzrə DK-nın yaradılması haqqında təqdimat verdi. 2009-2015-ci illərdə AR-da Elmin Tərəqqisi üzrə Milli Strategiyanın və 2013-2019-cu illərdə AR-da Elmin Tərəqqisi üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramının icrasının layihələndirilməsi zəruridir (Qasımov H.F., Nəcəfov V.D.2013: s 358).

Ardıcıl irəliləmənin rahatlığı, ekran işlənməsindən, istehsalçıların müxtəlif dünyadakı məlumat çərçivələrində və mənsubiyyətlərindəki maraqlarından asılıdır. Hökumətin dəstəyi olmadan bu işi yerinə yetirmək olduqca çətinidir. Belə bir vəziyyətdə, tərəqqi niyyətləri üçün, irəliləyiş vasitəsi ilə irəliləmə hərəkətlərinin səbəblərinə görə bahalı və fəvqəladə cihazların icarəyə verilməsinə başlamaq vacibdir.

Yuxarıda qeyd edilən düşüncəyə əsasən, dövlət irəliləyiş texnikasının icra olunması üçün əsas vasitələrin yaradılması üçün fərqli qəti qanuni, pul və aşkarlıq informasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruridir.

İEO-in innovasiya sistemlərindən fərqli olaraq ümumiyyətlə, reklam prosedurları tamamilə qurulmadıqda, yeni prosedurları və yenilikləri əldə etmək və cəmləşdirmək üçün yetərli şəxsi pulu yönəltmək çətin olduqda, AR-nın tərəqqi təşviqi dəyişən maliyyə vəziyyətində aparılır. Regional əlaqələrin əsas hissəsi pul komponentlərinin müqayisəli faydalarını təmin etmək və bölgələrə müxtəlif hallarda büdcə ardıcılığı məsələlərini həll etmək üçün səlahiyyət verməkdir.

Dövlətçiliyin ən vacib məqsədlərindən biri yalnız nağd pulun maddi yetərliliyidir. Olsun ki, hazırda ölkəmizdə bu şərtin ehtiyacları lazımi səviyyədə qarşılanmır (Şükürov S.H.2013: s 236).

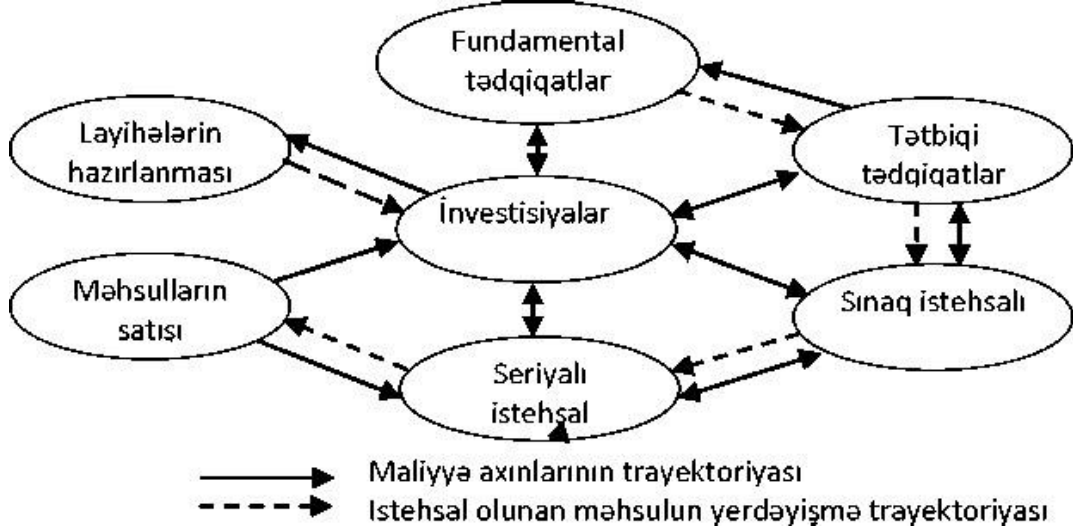
Milli dövlət strategiyasının əhəmiyyətli başlıqlarından biri də sahələrin maliyyə irəliləməsindəki ayrılıq səviyyəsinin azaldılmasıdır. Ümumdünya təcrübəsi göstərir ki, milli (dövlət) təkmilləşdirmə quruluşları əyalətlərin ardıcıl ardıcılığı üçün heyrətamiz bir gadgetdır. Hər bir bölgədəki vəziyyət və ya tək prosedurlardan istifadə edən bölgələrin çeşidini nəzərə alaraq, onların irəliləməsi üzərində cəmləşmək mümkündür.

Belə olduqda, strateji və pul baxımından qənaətbəxş bir zonada təsəvvür olunarsa, milli ortaq həvəsləndirici qüvvə quruluşu nağd pulun, inkar edilməz və sosial ənənələrin nəzərə alınması və pul dövriyyələrinin sürətinə zəmanət verərək, geniş miqyasda olmalıdır. Eyni zamanda, dövlət səviyyəsində makroiqtisadi rəhbərliyə əsaslanan inkişaf strukturu yaradılmalıdır. Bu sistemləri əhəmiyyətli ümumi seqmentlərə bağlayaraq, hiper səviyyədə işləyə bilən tək bir milli irəliləyiş quruluşunu formalaşdırmaq mümkündür.

Milli irəliləyiş quruluşu, dövlətin pul metodologiyasından irəli gələn və əhəmiyyətli tənzimləmə bazası tərəfindən nəzarət edilən yeni pulla əlaqəli məlumatların yaradılması, dağılması və istifadəsi ilə müəyyən edilmiş çoxsaylı büdcə sistemlərindən ibarətdir. Milli inkişaf sistemini yaratmağın əsas izahı, mövcud məntiqi potensialdan, yaşdan, çürükdən və yeni məlumatların

istifadəsindən istifadə etməklə ölkənin davamlı büdcə inkişafını təmin etməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün hər şeydən əvvəl, bölgənin inkişaf metodologiyası yaradılmalı və təsdiqlənməlidir ki, bu da millətin qanuni və dəqiq proqnozlaşdırılmayan və ixtiraçılıq sənayesini, xüsusən də əşyaların gücünü yaradan yaşayış bazarında inkişaf etdirməlidir.

Şəkil 3: Ümumiləşdirilmiş innovasiya dövrü

Mənbə: Əliyev M.D., Şahverdiyeva F.D.2011: s 147

O cümlədən, qabaqcıl təhsilin dünya səviyyəsinə qaldırılmasına və gənclərin elmə verdiyi töhfə kimi kadr hazırlığı məsələlərinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir (Əliyev M.D., Şahverdiyeva F.D.2011: s 147).

- Milli inkişaf çərçivəsinin irəliləməsi ilə əlaqədar vacib təlimatlara əməl edilməlidir;
- İnkişaf prosedurunun təkmilləşdirilməsi ilə uğurlu bir yol;
- Sahələrin mərkəz nöqtələrini nəzərdən keçirən və asanlaşdıran adi inkişaf sistemlərinin pulsuz birləşməsi;
- regional ehtiyacların əlaqələndirilməsi;
- fundamental elmlərin təkmilləşdirilməsi ehtiyaclarını sübut etmək, bugünkü təlim və sürücülük sənayesi;
- mənbələr haqqında dəqiq məlumatla əsas zonalarda aktivlərin konsentrasiyası.

Eyni zamanda, milli irəliləyiş sistemini qurarkən müşayiət edənlərə diqqət yetirilməlidir:

1. Son illərin təcrübəsindən məlum olur ki, uzaq iqtisadiyyatın xalqımızın iqtisadiyyatının yaxşılaşdırılması üçün əhəmiyyətli olan işlərlə məşğul olma istəkləri çox deyil.

2. Elm və irəliləyiş müntəzəm olaraq dərhal kənarda böyük bir işin mövzusu deyildir.

3. Tamamlanmış məhsullar dünya bazarlarında normal mübarizə apara bilməz.

4. İEÖ-lər iş hissələrinə vergi tətbiq edirlər (mümkün olduqda).

5. Milli bazar uzaq ölkələrdən məhsul idxalını saxlaya bilməz.

Nəzərə alsaq ki, hadisələrin milli növbə sisteminin formalaşmasına sərf olunan müddət ərzində, hər şeydən əvvəl, ölkəmizin ardıcıl, spesifik, mexaniki məntiqi potensialı və pul ilə əlaqəli imkanları davam etdirmək vacibdir (Arslan M.2014: s 131).

Respublikamızda irəliləmə sahəsindəki vəziyyət, inkişaf növlərinin yaxşılaşmasına mane olan mənfi hədəflərin və həvəsli amillərin təsiri. Bunlardan ən əhəmiyyətlisi, AR-nın inkişaf sisteminin çeşidlənməsinin ardıcıl və metodoloji izahının olmamasıdır. Elm adamlarının və patronların kritik kəşfiyyata rəhbərlik etmə qabiliyyəti, ölkəmizdə irəliləmənin inkişaf etdirilməsinə cavabdeh olan hökumət tərəfindən tamamilə sui-istifadə edilməmişdir. Tək mütəxəssislər və toplanışlar müəyyən qiymətləndirmə proqramlarının istifadəsinə həvəs göstərdiklərinə baxmayaraq qəribə bir qanuni mümkün sistem olmadığı üçün bir müddət istifadə edilməmişdir. Ardıcıl kömək, lazımlı səviyyədə hazırlaşmaq üçün yolverilməz olsa da, dövlətə tərəqqi üçün bir sistem qurmağa icazə vermədi. Müxtəlif strukturlar, o cümlədən hökumət təşkilatları tərəfindən bu məsələni həll etmək üçün görülən tədbirlər hələ də təsirsizdir və bu strukturlar qohumumuzun həssas və maarifləndirici imkanlarını məlumat bazasına əsaslanan iqtisadiyyatın izahatı hesab etmir. Bu şəkildə həssas, spesifik, mexaniki və təlimatçı strukturlar

üçün dövlət dəstəyi olmur və ölkə iqtisadiyyatının inkişaf xəttinə doğru irəliləməsinə qərar vermək çətindir.

Mühüm bir məsələ tərəqqi növlərinin möhkəm idarə edilməməsidir. Baxılan hər şey, qiymətləndirmənin nəticəsi, dövlət dəstəyi və ölkəmizdə bütün inkişaf subyektləri üçün meyl ola bilər (indiki parklar, texnoparklar, mexaniki rayonlar, aqroparklar və s.).

Qanun qəbulunu və inkişaf etdirmə ilə məşğul olan subyektləri seçən bir orqanın olması faydalıdır. Belə bir nüfuzlu sistemin olması, müxtəlif ərazilərdə olduğu kimi, müəyyən hallarda və konkret yollarla olduğu kimi, sahə və quruluşda tərəqqinin qurulmasının çox sayda subyektinin daxil olmasını və qavranılmasını təmin edir. dövlət və məhəllə hökumətləri tərəfindən təsdiqlənmişdir. Tərəqqinin əsas məsələlərində məlumat sistemləri və məlumat quruluşlarına nəzarət edən dövlət idarələri arasında iştirakın genişləndirilməsi üçün tək bir dövlət reyestrini aparmaq rahatdır (Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış tərəqqi konsepsiyası. Bakı. 2012-ci il 29 dekabr).

Beynəlxalq təcrübədən məlum olur ki, milli inkişaf strukturlarının təkmilləşdirilməsinin əsas təşəbbüskarı və üstünlükləri, o cümlədən pulla əlaqəli mənbələri yaxşılaşdırmaq üçün bir nümayəndədir. Başqa bir nəticə verməyəcəyi təqdirdə, açıq bir xərcləmə planı ilə əhəmiyyətli bir audit təsdiqlənir. Tətbiqi bir araşdırma böyük səylərə zərər vurmaqla yanaşı, pulla əlaqəli tədbirlərə və qeyri-hökumət mənbələrinə zərər verməklə başa çatır. Yaradıcı maddələrə güvənən yenilikçi bir əlaqə xüsusi bir bölmənin əmlakına zərər verməklə tamamlanır.

Ölkəmizdə dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən yardım dövlətin xərcləmə planından və ya komponentlərindən üstünlüklərin paylanması ilə xeyli güclənir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hərəkətin inkişafı əsas əlavə və tətbiqi qiymətləndirməyə qoşulur. Təkmilləşdirmənin praktikliyi təkcə qanuni araşdırma və irəliləyiş səviyyəsi ilə deyil, üstəlik onlara doğru hərəkət etməyən iş şəraiti ilə də həll olunur. Bu nöqteyi-nəzərdən başlayaraq, fundamental məsələlərdən biri yaradılışın modernləşdirilməsi və modernləşdirilməsi üçün resursların cəlb olunmasıdır.

İndiki vəziyyətdə elmə verilmiş faydaların itirilməsi ilə bağlı xeyli sayda məsələni həll etmək çətindir. Resurslar atılır və faydasızdır. Beləliklə, məhəllə istehsalçılarına büdcə bələdçisini təqdim etmək, maddələrin gücünü genişləndirmək, geniş miqyasda irəliləmə müəssisələri və esseistin dərhal imtahan işlərini nəzərdən keçirmək açıq xərclər planından maliyyələşdirilməməlidir. Birbaşa dövlət dəstəyi həm kapital şübhəsi kimi, həm də təmin edilmiş irəliləyiş hüquqları ilə əlaqələndirilməlidir. Belə hallarda birbaşa qabaqcıl tədbir, bir qayda olaraq, açıq səylər göstərərək açıq istifadə planında vəziyyətlərin həcmi üstələnməməlidir.

Resurslarla hazırlanan tərəqqi assosiasiyasından bəhs edərkən əmlakla əlaqəli məsələlərin həll edilməməsi ağlasığmazdır. Son zamanlar dinamik inandırıcı mülkiyyətçilərlə dövlət tədqiqat əlaqələrinin mübadiləsi şansı ardıcıl olaraq səslənməkdədir. Belə bir bəyannamə əsassızdır, çünki hal-hazırda addım-addım öz xeyirli torpaqlarına sahib olan hökumət təşkilatları var. Bu əlavə olaraq dövlət tərəfindən yaradılan təlimat sisteminə də aiddir. Elmin və inkişafın inkişaf etdirilməsində şəxsi iş üçün dəstək hələ də sürətlənir. Bu xətlər boyunca, dövlətdən başqa davamlı təcrübəli mülkiyyətçilər haqqında danışmaq müstəsna yaxındır. Xüsusilə, mülkiyyətçilər üçün məhsuldarlıq modelləri yoxdur. Dünya təcrübəsi göstərir ki, səylərin inkişafı sahib olmaq növünə, hələ agentlərin fikrinə, açıq hökumətin təmizlənmiş sisteminə əsaslanmır. Mövcud əlaqəli potensialdan istifadə edərək iqtisadiyyatın həssas və mexaniki quruluşunu təmin etmək və tərəqqi əldə edən yaradıcı bir iqtisadiyyat etmək vacibdir.

Resurs başlığını hazırlamaq üçün dövlət əvvəlcə dövlətin ardıcıl və ixtiraçı hissəsini hazırlamalı və müəssisə maliyyələşdirmə metodları və məqsədləri açıq xərclər planına mənfi olmalıdır.

Bu gün dünyanın çoxsaylı xalqlarında müasir inkişaf üçün bir quruluş yaratmaq üçün ən yaxşı yanaşma üstünlük təşkil edir. Bu strategiyada qüsursuz işin dövlətlə həyata keçirəcəyi bir vəzifə var. Yaşayış şəraitinin və ümumi iş yerlərinin və müxtəlif qaynaqların, o cümlədən pul vəsaitlərinin verilməsi çərçivələrinin iş standartlarını təsvir edir. MİS-in mexaniki bazası fundamental və tətbiqi ixtiraçılıq

işi ilə məşğul olan dairələrdən, kütləvi əşyalara məntiqi dərəcədə çatan canavar təşkilatlardan ibarətdir (bu birliklər, xüsusi olaraq, elmi əsaslı özəl biznes strukturlarının təkmilləşdirilməsini təmin edir). Təbii ətraf mühitin yaxşılaşdırılması və məcmu idarəetmə çərçivələrinin onları hiper sistemlərdə balanslaşdırması və dünya miqyasında inkişaf strukturlarının yaradılması planlaşdırılır. Bu yolda ABŞ, Avropa Birliyi və Asiyada bəzi işlər görülür.

Tərəqqi etməkdə olan milli irəliləyiş sistemi təkcə verilənlər bazasına əsaslanan iqtisadiyyatın təkmilləşməsinə deyil, eyni zamanda AR-nın planetin inkişafında bərabər hissəyə çevrilməsinə zəmanət verməlidir. Ən son on il ərzində ölkəmizin inkişaf yolunda getməsi üçün həqiqi şərait yaradıldı. İlk vacib məsələ olaraq, ardıcıl və xüsusi potensialı, rəhbərliyin quruluşunu, millətin innovativ iqtisadiyyatının mexaniki mərkəzini formalaşdıracaq qabaqcıl sənayenin bir hissəsini saxlamaq mümkün idi. Xüsusilə, eksperimental olaraq sabit ərazilərdə sərbəst təşkilat quruluşlarına kömək üçün aparatlar seçilmiş və tərəqqinin əsasını qoymuşdur. Irəliləmə seqmentlərinə güvənən bölgələrin inkişaf başlıqları ayrıldı və təkmilləşdirmə quruluşlarına və idarələrinə nəzarət etmək üçün hazırlanan iş birliyinə zəmanət verildi (Tağıyev E.V.2012: s 215).

2.2. Sənaye sahələrində innovasiyaların mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Innovasiya bir proses kimi istehsal növünü, sosial-iqtisadi münasibətlərin keyfiyyətini dəyişdirməklə, özünəməxsus formaya, yığım meyarına və zənginlik strukturuna malik yeni bir innovasiya yönümlü iqtisadiyyat yaradır. Innovativ iqtisadiyyatın formalaşması barədə danışaq. Bu zaman istehsal artımının intellektuallaşdırılması ön plana çıxır, yəni ÜDM artımı, yüksək texnoloji məhsulların və xidmətlərin istehsalı və satışı ilə əlaqəli olur.

Texniki İnkişaf nəzəriyyəsində Y. Şumpeter innovasiyanı texnoloji dəyişikliyin iqtisadi təsiri kimi nəzərdən keçirmişdir (Шумпетер Й., 2002). O, innovativ sahibkarlığın mahiyyətini və innovativ proseslər nəzəriyyəsinin əsaslarını araşdırmışdır. Alim sahibkarın rolunu xüsusi qeyd edərək onu "yenilik və ixtira arasındakı əlaqələndirici" adlandırmışdır. Innovasiyaların təhlili göstərir ki, onlar sosial-iqtisadi xarakter daşıyır. Ümumiyyətlə, innovasiya istehsal və stimullaşdırmaya imkan verir (Гончаренко Л.П., 2019). Reproduksiya funksiyası göstərir ki, innovasiya mühüm maliyyə mənbəyi kimi çıxış edir. Innovasiyadan əldə olunan pul gəlirləri maliyyə qaynağı mənbəyi kimi çıxış edən və eyni zamanda innovasiya prosesinin effektivliyinin ölçüsü olan sahibkarlıq mənfəəti yaradır (Dr. M.Saraç.2015: s 132).

Bildiyiniz kimi, innovasiya ilə bağlı dövlət tədbirləri sistemi müvafiq siyasətdə özünü göstərir. Dövlətin innovativ siyasəti, sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi, innovativ fəaliyyətin inkişafına və stimullaşdırılmasına yönəldilir və texniki proses əsasında yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsulların yaradılması ilə xarakterizə olunur. Innovasiya siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakı kimi təsnif edilir:

- yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artmasını təmin edən innovativ fəaliyyət üçün iqtisadi, hüquqi və təşkilati şəraitin yaradılması;
- elmi-texniki potensialın inkişafı, onun səmərəli yerləşdirilməsi və istifadəsi;

- ölkə iqtisadiyyatının inkişafında elm və texnikanın rolunu artırmaq, ən vacib sosial vəzifələri həyata keçirmək, maddi sahədə mütərəqqi struktur dəyişikliklərini təmin etmək;

- ölkənin müdafiə imkanlarını, həmçinin şəxsi, ictimai və dövlət təhlükəsizliyini gücləndirmək;

- real iqtisadi, sosial və siyasi şərait kontekstində qanunvericilik dəstəyi.

Innovasiya sahəsində siyasət, sosial-iqtisadi həyatın digər sahələrində olduğu kimi, birbaşa və dolaylı tənzimləmə üsulları ilə həyata keçirilir. Innovasiyanın dövlət tənzimlənməsinin birbaşa üsullarına aşağıdakılar daxildir:

- elmi-tədqiqat və innovasiya layihələrinin (milli, sahələrarası və sosial, fundamental və tətbiqi tədqiqatlar) dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi;

- elm və texnikanın inkişafı, o cümlədən tendensiyaların qiymətləndirilməsi və innovativ proseslərin orta müddətli inkişafı üçün proqnozların hazırlanması;

- dövlət innovasiya infrastrukturunun (innovasiya paylama mərkəzləri, innovasiya mübadiləsi, elmi və texniki kitabxanalar, informasiya şəbəkələri və s.) formalaşdırılması;

- əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması;

- innovasiya sahəsində antitrust tədbirlərin görülməsi;

Dövlətin innovasiya proseslərinə təsirində sənaye müəssisələrinin əməkdaşlığını stimullaşdıran vasitələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə artıq yaxşı qurulmuş bir xarici təcrübə var. Məsələn, Kanadada innovasiyanı stimullaşdırmaq üçün birbaşa vasitə kimi kommersiya banklarından kredit almadan və ya hökumət tərəfindən innovasiya prosesinin birbaşa maliyyələşdirilməsində dövlət zəmanətlərindən istifadə olunur. Yaponiyada büdcə subsidiyaları və güzəştli kreditlər dövlət korporasiyalarına və mərkəzlərinə, dövlət-özəl əməkdaşlıq prinsipi əsasında özəl firmalarla birlikdə yeniliklər yaradan dövlət sənaye tədqiqat institutlarına tətbiq edilir. Almaniyada yüksək qeyri-müəyyənlik ilə xarakterizə olunan prioritet tədqiqat sahələrində uzunmüddətli tədqiqatların aparılması üçün birbaşa maliyyə təmin edilir (Картешко В.А., 2017). Innovasiyanın dövlət tənzimlənməsinin dolaylı metodlarına aşağıdakılar daxildir:

- vergi güzəştləri;
- sürətli amortizasiya siyasəti;
- güzəştli kredit;
- maliyyə lizinə dövlət yardımı;
- françayzinq üçün təşviq tədbirləri və s.

Vergi vasitələri dolayı tənzimləmə sisteminin əsas elementlərindən biridir. Dövlət büdcəsinin formalaşması mənbələrindən biri və iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması vasitəsi kimi vergilər müəyyən şərtlərdə artımı dayandıra bilər. Buna görə mənfəət əldə edərkən onların təsiri ən az neytral olmalıdır. Bu şəraitdə vergi güzəştlərinin, xüsusən hədəflənənlərin tətbiqində innovativ fəaliyyətin dolayı tənzimlənməsi, (stimullaşdırılmasının) effektiv metod kimi çıxış edir. Bu yanaşma Çin təcrübəsində daha aydın görünür. Çində vergi təfəvvüatları, aşağı vergi dərəcələri yeniliklərin inkişafı və tətbiqində yüksək səmərəliliyə kömək edir (Влажк И.А., 2018).

Həm keçmiş sovet respublikalarında, həm də Azərbaycanda yeniliklə əlaqəli təşkilati və iqtisadi problemlərin həlli dövrün real tələbidir. Hal-hazırda təməl və tətbiqi tədqiqatları birləşdirən Milli Elmlər Akademiyasının (NAS) elmi fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün müəyyən tədbirlər görülür. Bunu nəzərə alaraq mühüm sosial-iqtisadi problemlərin həllində elm və texnikanın rolunu yüksəltmək, dövlətin informasiya ehtiyatlarını artırmaq və innovasiya proseslərini sürətləndirmək üçün Azərbaycan elmi sektorun inkişafı üçün strategiya hazırlamışdır. Bu baxımdan elmin inkişafının əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir: (Hüseynova S.T.2013: s 201)

- tədqiqat müəssisələrində, universitetlərdə aparılan təməl tədqiqatların səmərəliliyinin artırılması, nəticələrinin sosial-iqtisadi və digər sahələrdə tətbiqinin təmini;
- elmi-texniki potensialın qorunması, onun inkişafı, insanların sağlamlığının qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün səmərəli istifadə, dövlət informasiya ehtiyatlarının artırılması və innovativ proseslərin sürətlənməsi.

- elmi müəssisələrdə və universitetlərdə aparılan tədqiqat və praktiki fəaliyyətlərin əlaqəsinin gücləndirilməsi;

- elmi müəssisələrdə maliyyələşdirilməsi üçün məqsədyönlü kompleks proqramların rəqabət seçiminin həyata keçirilməsi;

- yerli kadrların xarici ölkələrdə təhsil və təcrübə keçmək üçün göndərilməsi.

Innovativ fəaliyyət sahəsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən əsas problemlərdən biri də innovativ infrastrukturudur. Ümumiyyətlə, innovativ infrastruktur, fərqli təşkilati və hüquqi formaya malik olan qarşılıqlı əlaqəli və bir-birini tamamlayan bir təşkilati sistemdir. Bundan əlavə, texnoloji cihazlardan tutmuş elmi tədqiqatlara qədər innovasiya prosesinin mərhələlərinin həyata keçirilməsini təmin edir (Вланк И.А., 2018). Innovativ infrastruktur innovasiya sisteminin əsas elementlərindən biri hesab olunur. Innovativ infrastrukturun formalaşması və inkişafının əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- iqtisadiyyatın quruluşunu bərpa etmək və məhsul çeşidini dəyişdirməklə istehsalın azalmasının qarşısını almaq;

- yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin və iqtisadiyyatın cəlbediciliyinin artırılması;

- elmi-texniki potensialın qorunması və inkişafı;

Innovativ infrastrukturun formalaşdırılmasının əsas elementi böyük olmayan innovativ mərkəzlər hesab edilir. Milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi, respublikamızda innovativ mərkəzlərin istifadəsinin üç modelini daha məqsəduyğun hesab etməyə imkan verir:

- milli texnoparklar;

- regional innovativ mərkəzlər;

- yüksək texnologiyalara malik ərazilər.

Milli texnoloji parkın yaradılmasında əsas məqsəd, bu sahələrin gələcək inkişafı üçün elmi tədqiqat işlərinin kommersiya yolu ilə həyata keçirilməsinin əlavə vəsaitlərinin, milli elmi və texnoloji potensialın müasir elmin prioritet sahələrində gedən proseslərə cəlb edilməsi hesab edilir. Regional innovasiya mərkəzlərinin yaradılmasında əsas məqsəd, Azərbaycanın bölgələrində geniş texnoloji sahələrə

malik innovativ proseslərin aktivləşdirilməsi hesab olunur. Innovativ infrastrukturun subyektləri və yüksək texnoloji istehlak mallarının istehsalı üzrə xarici şirkətlərlə birgə fəaliyyət göstərən müştərək müəssisələr əsasında fəaliyyət göstərən subyektlər, yüksək texnologiyalara malik ərazilər hesab olunur (Coşkun M., Aydın N., Başar M.2017: s 400).

İnformasiya dəstəyi sahəsində yenilik üçün məlumat və analitik mərkəzin yaradılması da son dərəcə məqsədəuyğundur. Bu mərkəzin əsas funksiyaları, bütün maraqlı tərəflər üçün innovativ məlumat toplamaq, emal etmək, təhlil etmək və yaymaq, habelə mətbuatda müvafiq materiallar hazırlayaraq informasiya cəmiyyətinin fikirlərini paylaşmaqdan ibarətdir. Mərkəzin fəaliyyətini təmin etmək üçün onu müasir kompüterlərlə, informasiya emalı və ötürmə vasitələri ilə, Internetlə təchiz etmək lazımdır.

Bazar iqtisadiyyatına malik inkişaf etmiş ölkələrdə innovativ layihələrin əksəriyyəti müxtəlif səviyyələrdə və miqyasda olan özəl şirkətlər tərəfindən həyata keçirilir. Ticari innovativ layihələrin həyata keçirilməsi, şirkətlərin istehsal və kommersiya vəzifələrinin ən yaxşı həlli kimi çıxış edir. Müasir reproduksiya prosesinin digər bir hissəsi kimi innovasiya, innovativ prosesin digər iştirakçılarının və inkubator şirkətinin mənfəətini artırmaq üçün həyata keçirilmiş praktiki kommersiya effektini əldə etməyi əhatə edir. Yüksək iqtisadi fəallıq, dövlət prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsində və təşviq mexanizmləri sistemi vasitəsi ilə innovativ inkişaf prosesinə aktiv təsirdə əks olunan elmi və texnoloji bazarda dövlətin aparıcı rolu ilə təmin olunur. Buna görə stimullaşdırıcı innovasiya sistemi iqtisadiyyat sahəsində iki problemin həllinə kömək etməlidir: (Aydın N., Şen M., Berk N.2014: s 221)

- innovativ komponentin ümumi aktivləşdirilməsi nəzərə alınmaqla iqtisadiyyatın yüksək texnoloji sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- dünya bazarına çıxış imkanı.

Ətraf mühitin təhlili, resurs bölgüsü və korporativ strategiya kimi strateji amilləri nəzərə almaq lazımdır. Yeni texnologiyaların inkişafı, strateji qərar qəbulu prosesində aktual istiqamət hesab olunur. Beləcə, strategiyanın həyata keçirilməsi,

bir qayda olaraq, yeni məhsulların yaranmasına və bazara çıxmasına və ya yeni texnologiyaların yaranmasına səbəb olur. Beləliklə, hazırda innovasiyalar, perspektivli inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirir və müəssisənin innovativ və strateji fəaliyyəti, bazarın inkişafı ilə sıx əlaqəlidir.

İndiki dövrdə Azərbaycan innovasiyanı təmin etmək üçün müxtəlif yanaşmalardan istifadə edə bilər. Birincisi kənar innovasiyanın təmin edilməsidir. Uzaqdan yenilik çəkmək, müqayisəli kənar müəssisələr etmək, uzaqdan birbaşa fərziyyələr çəkmək və kənar lisenziyalar əldə etməklə mümkündür. Dövlət bu irəliləyiş bölgələrinə kənar fərziyyələr hazırlamaqda, uzaq lisenziyaların satın alınmasında, qorunan innovasiya hüquqlarının təmin edilməsində və qonşuluq söyləri ilə uzaq innovasiyanın əldə edilməsini maliyyələşdirməkdə açıq yanaşma yolu ilə təsir edə bilər.

Hal-hazırda, Azərbaycanda aktuallaşdırılmış təşəbbüslərin həcmi, mülkiyyət növünə az əhəmiyyət verərək, hər il inkişaf edir (Cədvəl 1). Hamısı deyildikdə, 2010-2013-cü illərdə böyük dəyişikliklər yaşayan və ya son vaxtlar təqdim olunan əşyaların həcmi 53,5 milyon idi. manat, bunun 95,5% -i hazırlıq işinin payına düşür (Никсон, Ф. 2017: с 240).

Təkmilləşdirilmiş mexaniki məhsuldarlığın həcmi 2011-ci ildə ən yüksək səviyyəyə çatdı və 15,5 milyon manata qədər artdı. Bu marker 2013-cü ildə güclü şəkildə azaldı və 874.000 manata qədər əlavə etdi. 2010-2013-cü illərdə yaxşılaşdırılmış məhsulların həcmi 25.4 milyon manata qədər artmışdır ki, bunun da 42% -i hazırlıq işinə sahibdir (Cədvəl 1).

Cədvəl 1: Yenilik səviyyəsinə və iqtisadi fəaliyyət növlərinə görə innovasiya məhsulunun həcmi, min manat

	əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olunmuş məhsul				Təkmilləşdirilmiş məhsul			
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Sənaye - hamısı xaric	4 575	14154	25155	12563	3 048	15515	1156	899
Mədən sənayesi	-	2073	396	326	-	10430	236	-
Montaj sənayesi	4 455	12396	23882	12615	2 138	3846	924	899
ondan:								
təcrübə yaratmaq				8944	1 828	-		
material sənayesi			3258	474	422.5	1855	22,6	41,8
ağac hazırlanması və ağac əşyalarının yaradılması	-	3611	19106	-	-	-		
neft əsaslı malların yaradılması	-	5553	30,5			1055		
sintetik sənaye		14,6						
aparatlardan və dişlilərdən başqa tamamlanmış metal əşyaların yığılması	1 353		888	245		128	677	745
PC və digər elektron ötürücülərin yığılması	23.8				-	-		
elektrik ötürücülərinin yığılması		114,5				4,6		
aparat və cihazların yığılması	1 422	1384	488	528			113,2	45,2
mebel yaradılması		578,2				840,6		

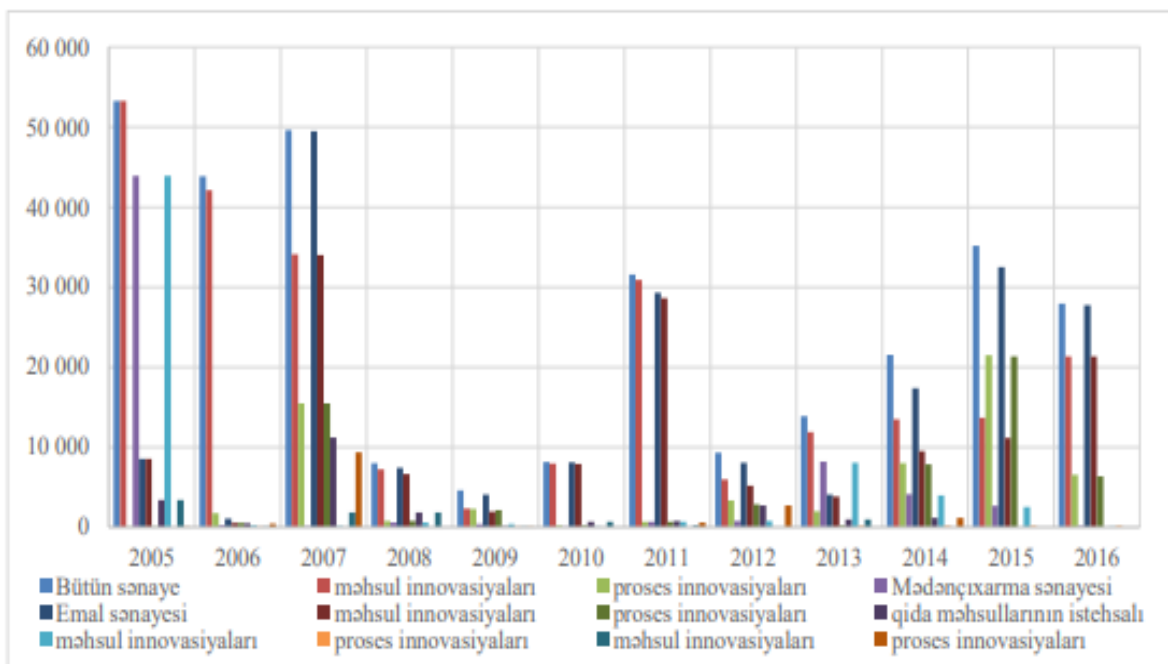
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
https://www.stat.gov.az/menu/4/e-reports/az/11/011_p.php, 01.01.2019

Cədvəldən aydındır ki, mürəkkəb sənayenin yaradılması və neft emalı sahələrində nəzərə çarpan dəyişikliklərə məruz qalan və yoxlanılan dövrdə son vaxtlar tətbiq olunan ixtira əşyalarının həcmi 3527,5 mln. manat, bu da tam müasir məhsuldarlığın 4,8% -i və 64371,7 mln. manatı söylər göstərərək oxşar addan gəlir. manat və ya 89,6%. DSK-nin orta və nəhəng mexaniki əməliyyatlar üzrə ixtiraçılıq təlimləri ilə bağlı yayılan məlumatlarının araşdırılması göstərir ki, ümumilikdə

2007-2015-ci illər ərzində bu müəssisələr tərəfindən təsəvvür edilən əşyaların həcmi 84030 mln AZN-a qədər artmışdır. Bunun 84% -i hazırlıq, dağ-mədən biznesinə aid olur (James Carberry. 2017: p 208).

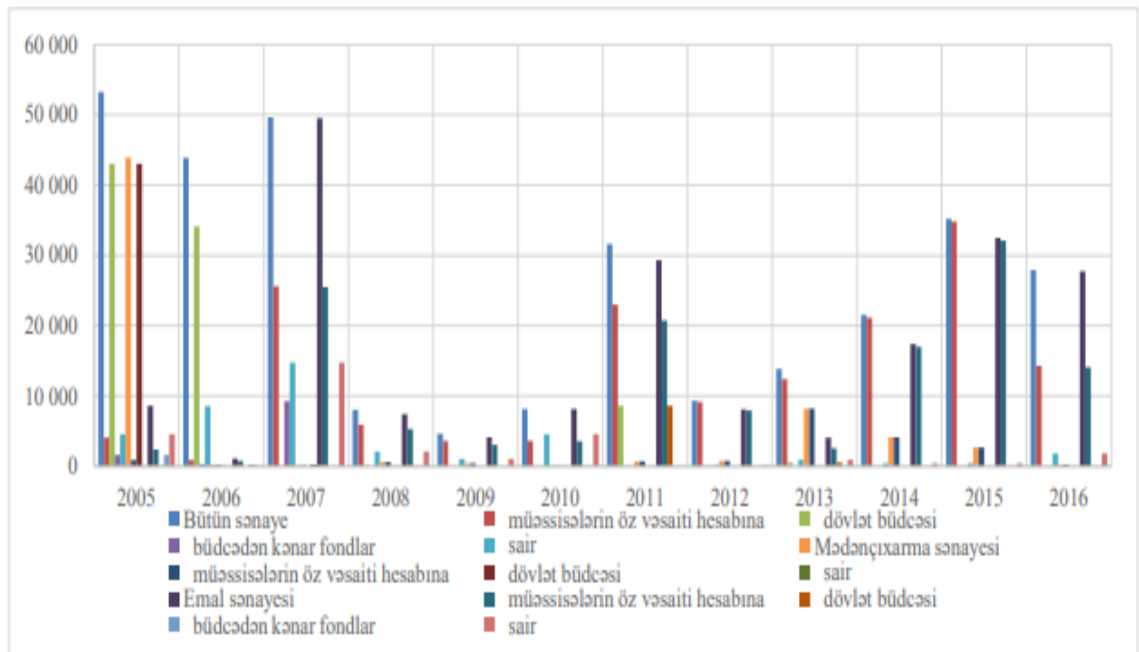
2005-ci ildə sənayedəki mexaniki irəliləyişlər üçün istehlak 54,4 mln. manat təşkil edib. Bu göstərici 2012-ci il ilə müqayisədə 2015-ci ildə dəfələrlə çox azalıb. 2013-cü ildə mexaniki inkişafın xərcləri 2012 –ci ilə müqayisədə təxminən 1,6 dəfə genişlənməsinə baxmayaraq, gecikmədən bu markerdə azalma nümunəsi var. Hesablamalar göstərir ki, 2012-2019-cü illərdə sənayedəki mexaniki irəliləyişlər hesabına qazanlı inkişafın payı 90% təşkil etmişdir. Böhran dövründə mexaniki irəliləyişlərdən istifadənin 77,3% -i öz şəxsi vəsaiti, 15.8% -i dövlət xərcləri planı və 8% -i müxtəlif aktivlər hesabına maliyyələşdirilmişdir. Üstəlik, faktiki məlumatların araşdırılması göstərir ki, 2011-2013-cü illərdə mexaniki inkişaflarda istifadənin 3.6% -i məcmu yeni inkişafların təmin edilməsinə, 61.2% -i mexaniki irəliləyişlərlə müəyyən edilmiş aparat və cihazların alınmasına sərf edilmişdir (Cədvəl 1).

Qrafik 1: İnnovasiyaların tiplərinə görə sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin dinamikası

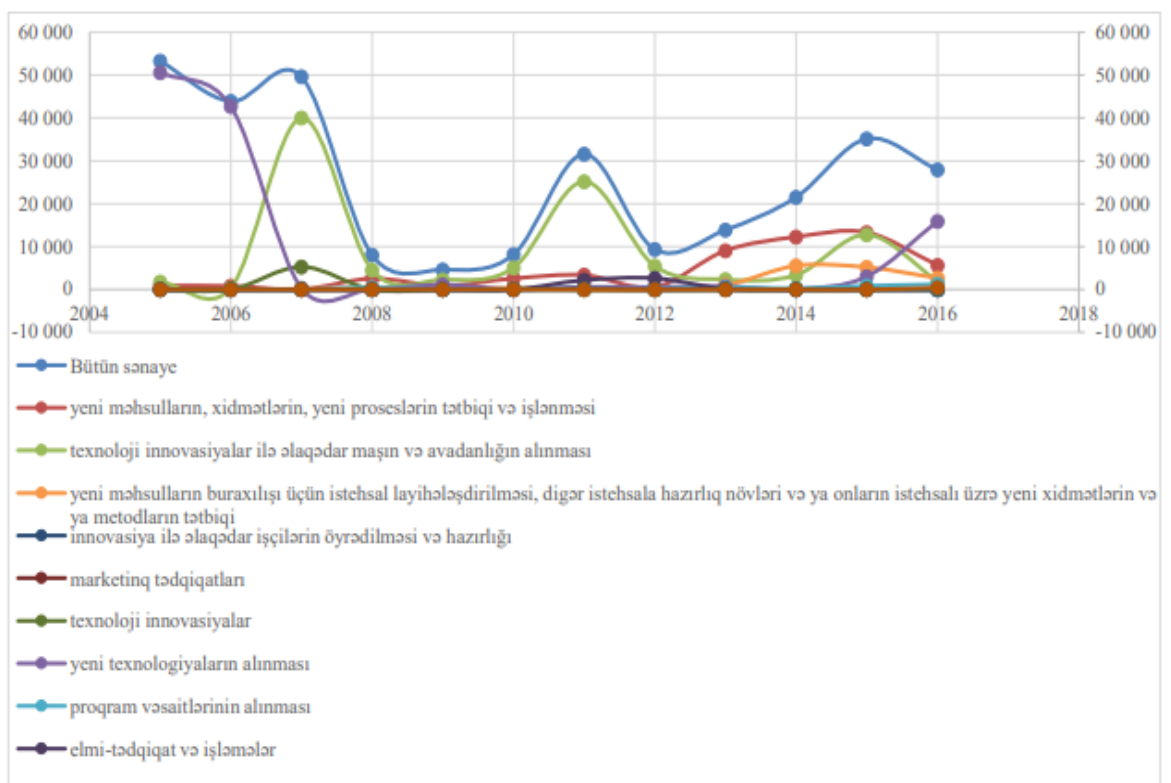
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Qrafik 2: İnnovasiyaların tiplərinə görə sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərinin mənbələrinin dinamikası

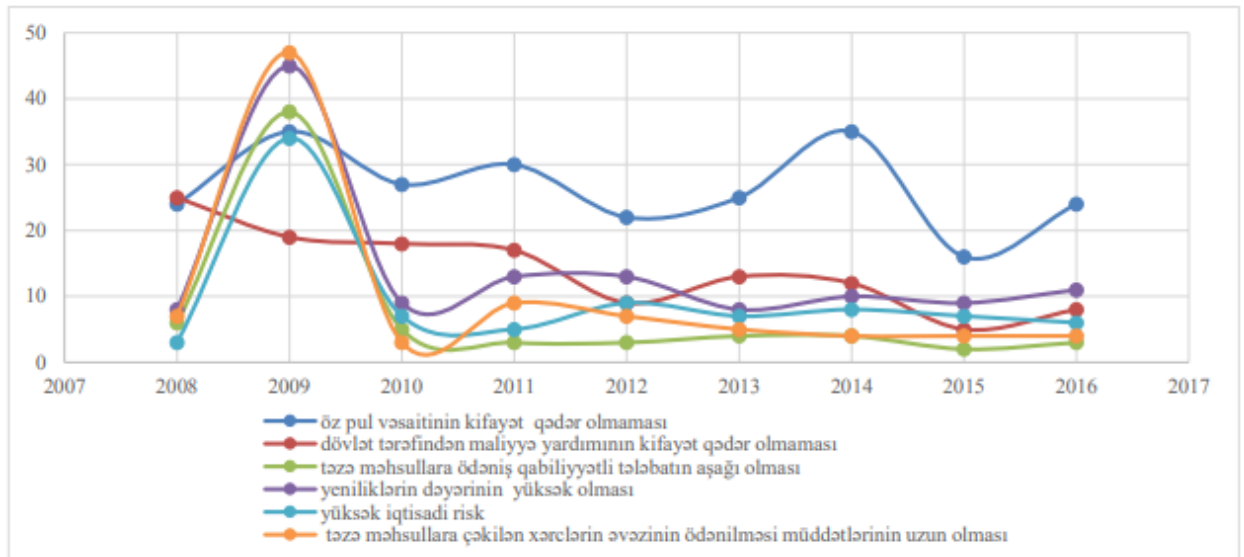
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Qrafik 3: Fəaliyyət növləri və tətbiqi istiqamətləri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin dinamikası

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Qrafik 4: İnnovasiyalara mane olan amilləri aşağıdakı kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı (əsas və ya həlledici, İqtisadi amillər)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Qrafik 5: İnnovasiyalara mane olan amilləri aşağıdakı kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı (əsas və ya həlledici, İstehsal amilləri)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Bazar iqtisadiyyatı sahəsində irəliləmənin əhəmiyyətli bir elementi onun istifadəsində inkişaf olmalıdır. Bu irəliləyiş əksər hallarda biznesin inkişaf potensialının qiymətləndirilməsində cəmlənmişdir. Sənayedə inkişafın qiymətləndirilməsində tətbiq olunan inkişafı nadir fərqləndirmə tələb edir: Yenilikçi birliklər vasitəsi ilə təsdiqlənmiş pulla əlaqəli alətlərdən istifadədə irəliləyişlər. Lazım olduğu kimi, AR-da müasir fokuslarda təsəvvürlü

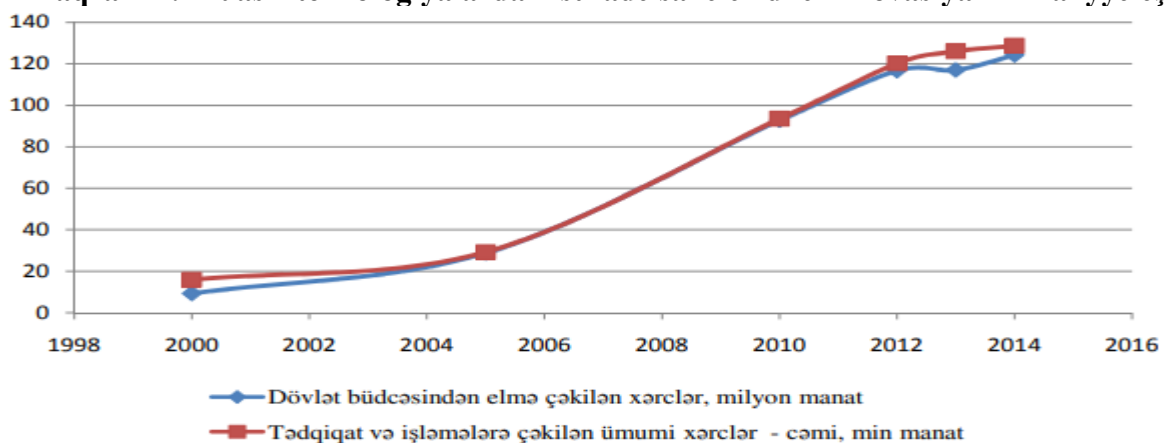
metodologiyaların istifadəsi üçün ideal bir sahə yaratmaq baxımından əhəmiyyətli işlər görülür və bəzi idarəetmə layihələri və halları yerli inkişaf açılışlarını gücləndirmək üçün sıxışdırıcı mövzular təqdim olunur. Bu şəkildə, araşdırmaya görə, pulla əlaqədar hallar və yüksək yaradılan xərclər, məsələn, inkişaf, üzöldüyü maliyyə komponentləri izləndi (Dr. Gündoğdu A., 2017: p 535).

Müasir mütəxəssislər arasında ARDSK tərəfindən aparılan araşdırmaların nəticələrinə görə, irəliləməni məyus edən komponentlərin 43% -i maliyyə, 30% -i yaradıcı xarakter daşıyır, 27% -i fərqli dəyişənlərdir.

AR-da emal işində mexaniki irəliləyişlərə xərclənən aktivlərin quruluşu ilə göstərildiyi kimi, aktiv inkişafın 74,8% -i yenilikçi tərəqqi ilə müəyyən edilmiş aparat və aparatların alınmasına, 15.7% yeni məhsul və idarələrin təqdimatına və istifadəsinə, 7.2% - Yeni avansların təmin olunmasına, 3,8% mexaniki inkişafa, 1.5% plan və texnikanın istifadəsinə sərf edilmişdir.

Cədvəldə göstərildiyi kimi, bu illərdə pul dəyişənlərinin nisbəti müasir səylərdə irəliləmənin əsas səbəblərindən biri olduğuna diqqət yetirə bilərik. Digər əsas amil yaradılışın dəyişkənləridir. DSK-ya görə, müasir müəssisələrdə inkişafa xələl gətirən pul elementlərinin hissələrini aşağıdakı kimi yekunlaşdırmaq olar.

Diagram 1: Müasir texnologiyalardan istifadə sahələrində İnnovasiyanın maliyyələşməsi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Buna əsasən Azərbaycan emal sənayesində tətbiqi istiqamətləri üzrə texnoloji innovasiya sərf edilən vəsaitin həcminə baxaq.

Cədvəl 2: 2019-cu il üzrə Emal sənayesində tətbiqi istiqamətləri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər (min Azn)

Yeni məhsulların, xidmətlərin, yeni proseslərin tətbiqi və işlənməsi	45	783	3695	2517	737	2546	3421
Texnoloji innovasiyalarla əlaqədar maşın və avadanlıqların alınması	1753	288	40005	4526	2037	5048	23543
Yeni texnologiyaların alınması	6748	-	201.3	-	1002	-	-
Proqram vəsaitlərinin alınması	-	-	0.2	-	7	-	-
Innovasiyalarla əlaqədar işçilərin öyrədilməsi hazırlığı	-	-	49.3	-	-	95.7	96
Marketing tədqiqatları	0.7	-	0.4	-	-	-	1.1
texnoloji innovasiyalar	2	-	2574	-	-	140	-
Maşın, elektrik və optik avadanlıqların istehsalı	60.6	265.7	531.2	313	28.6	0.6	9120

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Hesablamalardan məlumdur ki, bütövlükdə ölkə sənayesində əhəmiyyətli dəyişikliklərə uğrayan və ya 2007-2014-cü illərdə təkrardan tətbiq edilən innovativ məhsulların həcmi 72 951,2 milyon dollar təşkil etmişdir. ABŞ. manat, bunun yalnız 10.3% mədənçıxarma sənayesində, qalanları isə emal sahəsindədir. (Cədvəl 3).

Cədvəl 3-dən aydındır ki, araşdırılan dövrdə sintetik işdə və neft məhsullarının yaradılmasında böyük dəyişikliklər görmüş və ya son zamanlarda tətbiq olunan təxəyyüllü əşyaların həcmi 3515,7 mln. manat təşkil edib ki, bu da mütləq müasir məhsuldarlığın 4,8% -i və 64481,5 mln. manatı söylər göstərərək oxşar addan gəlir. manat və ya 88,7%. DSK-nin orta və nəhəng mexaniki söylərin təxəyyül təlimləri ilə bağlı yayılmış məlumatlarının araşdırılması göstərir ki, bütün bunlar deyildikdə, 2015-2019-cu illərdə bu müəssisələr tərəfindən gətirilən ixtira əşyalarının həcmi 85040 milyon manata qədər artmışdır. Bunun 85% -i hazırlıq, dağ-mədən biznesinə aid olur (Form I. A. 2015: p 592).

Cədvəl 3: Əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olunmuş innovasiya məhsulunun həcmi (mln. manatla).

	2015	2016	2017	2018	2019
Sənaye - hamısı xaric	4477	14254	24163	12563	15528
Mədən sənayesi	-	2055	385.2	335	-
Emal sənayesi	4456	120181	23545	12415	15528
ondan:					
tərəvət yaratmaq	-	3512	9685	-	...
material sənayesi	-	-	-	8955	...
ağac hazırlanması və ağac əşyalarının yaradılması	-	478.2	-	-	...
neft əsaslı malların yaradılması	-	114.4	-	-	...
sintetik sənaye	-	-	3055	457,6	...
aparatlardan və dişlilərdən başqa tamamlanmış metal əşyaların yığılması	1 788	-	-	1268	
PC və digər elektron ötürücülərin yığılması	-	5477	21.5	-	
elektrik ötürücülərinin yığılması	-	14.6	-	-	...
aparat və cihazların yığılması	1 373	-	855.4	258,5	...
mebel yaradılması	23.8	-	-	-	-
aparat və qurğuların quraşdırılması və bərkidilməsi	1 366	485.7	522,5	...	

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

2015-2019-cu illərdə qonşuluq mexaniki səyləri ilə millətin inkişaf vitrinə gətirilən tərəqqi mövzusunda təsəvvür edilən əşyaların həcmi 23651.4 mln manat təşkil edib ki, bunun da 52,5% -i hazırlıq işinin payına düşür . Bu işdə millətin maşınqayırma və metallurgiya müəssisələrinin fəaliyyətini müstəsna olaraq vurğulamaq lazımdır.

Cədvəl 4: Təkmilləşdirməyə məruz qalmış innovasiya məhsulunun həcmi (mln. manatla).

	2015	2016	2017	2018	2019
Sənaye - hamısı xaric	2 138	15 506	1 237	874,2	1 228,1
Mədən sənayesi	-	10 222	243.7	-	
Emal sənayesi	2 138	3 812	812.5	877	1 227
ondan:					
təravət yaratmaq	-	-	-	-	...
material sənayesi	1 828	-	-	-	...
ağac hazırlanması və ağac əşyalarının yaradılması	-	871.6	-	-	...
neft əsaslı malların yaradılması	-	4.3	-	-	...
sintetik sənaye	323.5	1 852	22.4	41,8	...
aparatlardan və dişlilərdən başqa tamamlanmış metal əşyaların yığılması	-	-	-	-	...
PC və digər elektron ötürücülərin yığılması	-	1 155	-	-	...
elektrik ötürücülərinin yığılması	-	-	-	-	...
aparat və cihazların yığılması	-	124.8	675,3	785,4	...
mebel yaradılması	-	-	-	-	...
aparat və qurğuların quraşdırılması və bərkidilməsi	-	-	132.3	45,3	...

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Bu şəkildə, gələcək dövrdə aparat və aparatların yaradılmasında irəliləməli olan texəyyül əşyalarının həcmi ayrıca 3573,5 mln manata qədər, bağlama işində isə 2442.3 mln manat əlavə olaraq 48.4% və 44-ə bərabərdir. bütün iş üçün son göstərici 6% -ə bərabərdir

Mexanik irəliləyişlərin faydası maddi daşıyıcılar (yenilikçi sənədlər, insan yaradıcılığı, assosiasiya, idarəçilər və digər məlumatlar, təcrübə daşıyıcısı kimi və s.), Yaradıcılıq səviyyəsini genişləndirmək, birləşməsini inkişaf etdirmək, idarə etmək deyil yeni əşyaların gəlməsi, reklam sürətini artırmaq üçün şərait yaratmaq üçün lazımlı perspektivlər tərəfindən idarə olunur (Никсон, Ф. 2017: с 240).

2010-2019-cu illərdə ümumilikdə ölkənin biznesindəki mexaniki inkişafı 243,872 mln. manatı, bunun 87,7% -ə qədər məhsul inkişafına, 15,3% -i isə proses inkişafına düşür (Cədvəl 5).

Cədvəl 5: 2010-2019-cu illərdə bütövlükdə innovasiyanın növlərinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər. (mln. manatla)

	Bütün sənaye	o cümlədən	
		məhsul innovasiyaları	proses innovasiyaları
2010	9 5735	45 588	1.8
2011	654.55	23 066	430.3
2012	44 266	59 583	25 437
2013	5 6542	84 437	875.5
2014	2 9432	53 153	3 163
2015	8 9443	71 157	287.4
2016	38 664	39 429	784.5
2017	61972	90464	3886
2018	48481	50555	319,6
2019	85262	27574	8862

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Cədvəldən məlumdur ki, öyrənilən dövrdə istifadə edilən mexaniki inkişafın 73.1% -dən çoxu 2010-2012 və 2016-cı illərdə yerinə yetirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2010-2019-cu illərdə rəftar işində mexaniki inkişaf xərcləri artırıldı 137,661 milyon manata çatmışdır ki, bu da müvafiq məqsədlər üçün mütləq müasir istifadənin 53,1% -ni təşkil edir (Cədvəl 6).

Cədvəl 6: 2010-2019-cu illərdə emal sənayesi üzrə innovasiyanın növlərinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər. (mln. manatla)

	Emal	Sənaye	o cümlədən	
			məhsul innovasiyaları	proses innovasiyaları
2010	9 573	9 588	9 573	1.8
2011	654.5	2 066	654.5	430.5
2012	44 266	59 583	44 266	25 487
2013	5 654	8 437	5 654	875.5
2014	2 943	5 153	2 943	3 163
2015	8 944	7 157	8 944	287.4
2016	38 664	39 429	38 664	784.5
2017	6197	9064	6197	3886
2018	4848	5055	4848	319,6
2019	8526	27574	8526	8862

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Texnoloji innovasiyalara sərf edilən pulların iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə öyrənilən dövrdəki strukturuna baxsaq, görürük ki, emal sənayesi üzrə bu pullar 148 650 mln AZN olmuşdur.(Cədvəl 7).

Cədvəl 7: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə texnoloji innovasiyalara sərf edilən məsrəflər. (mln. manatla)

	2015	2016	2017	2018	2019
Bütün iş	8 248	32 637	9 455	14766	21 999
Mədən sənayesi	5.7	683.8	791.6	8288	4255
Emal sənayesi	7 326	28 518	9 175	4 155	18 645
Elektrik, qaz və buxarın yaradılması, mənimsənilməsi və dövriyyəsi	-	-	457.6	1825	16.1
Su sənayesi	8.2	1688	-	-	-

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Bu, bütün işdə mexaniki irəliləmənin xərclərinin 56,4% -dir. Öyrənilən dövrdə mədən işində mexaniki irəliləyişlərdən istifadə 56,042 mln manata qədər artmışdır ki, bu da bütün iş üçün müvafiq göstəricinin 25,7% -dir. Yaratma, ötürmə və zərif enerji, qaz və buxar sahəsindəki mexaniki inkişaflardan istifadə edərək 46675,4 milyon manata qədər su, çevik su, israfçılıq və hazırlıq - təxminən 1733.5 milyon manat, bu işləmə üçün son rəqəmdir. Bu, ayrıca 34.1% və 1.3% -i nəzərdə tutur (Брайан Финч. 2010: с 160).

2015-2019-cu illərdə bütün iş üçün maddə inkişafından istifadə 209,292 milyon manata qədər, hazırlaşan iş üçün 114,855 milyon manat əlavə edilmişdir ki, bu da iş üçün müvafiq son göstəricinin 51.0% -dir.

Pul hərəkətləri növünə görə prosesin irəliləməsi xərclərinin strukturunda bir dəstə götürməyimiz şansında, hazırlıq işinin bu göstərici ilə aparıldığını görə bilərik. Bu səbəbdən də, 2015-2019-cu illərdə idarəetmə işində prosedur inkişafının xərcləri 30554,5 mln. manat olub ki, bu da ümumilikdə iş üçün müvafiq son markerin 89,2% -dir (Cədvəl 8).

**Cədvəl 8: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə proses innovasiyalarına çəkilən məsrəflər.
(mln. manatla)**

	2015	2016	2017	2018	2019
Bütün iş	786.5 3 281	168.5 784.3	3542	1834	8145
Mədən sənayesi	- 8.8	- -	-	254,6	156,7
Emal sənayesi	786.5 3 163	187.4587.5	2664	329,4	8462
qida yaradılması	- 38.8	-585.4	2744	-	1366
neft bazlı malların yaradılması	786.5 379.3	-54.5	-	-	-
konservasiya sənayesi	-1 138	188.4 -	145.1	193,7	78.5
aparat və qurğu istehsalı	- -	- -	47.4	33,4	4466
Güc, qaz və buxarın yaradılması, dövriyyəsi və çevik olması	-128.3	- -	454.7	1535	38

Emal sənayesinde prosedur inkişafına çəkilən xərclərin 47,3% -i ərzaq istehsalı, 23.6% -i yağ istehsalı, 5.3% -i konservasiya sənayesi, 14.8% -i qurğu və dişli qurğuların yaradılması, 12.1% -i enerji təchizatı, qaz və buxar bölüşdürmə və təmin etmək səylərinin payına düşür.

Qeyd etmək lazımdır ki, öyrənilən dövrdə sənayedə prosedur inkişafının xərcləri maddənin hazırlanması xərclərinin 13,5% -ə qədər artmışdır.

1996-cı ildən bəri işdə istifadə olunan bu avansların miqdarının artmasına baxmayaraq, struktur və bina idarələri (PC planını saymaq), bugünkü yazışmalar və idarəçilərin yenilikləri (müəssisənin qonşu PC sistemi, elektron məlumat ticarəti və s.) müxtəlif işləmə və yaradılması ofislərində tətbiq edilməyə başladı (Tağıyev E.V.2012: s 215).

2013-2019-cu illər üçün hesabat informasiyalarının araşdırılması göstərir ki, irəliləməni pozan komponentləri əsas və ya qəti element kimi fərqləndirən müəssisələrin miqdarı 16,9%, onları əhəmiyyətli element hesab edən səylərin miqdarı 34,4% və miqdar onları əlçatmaz element hesab edən təşəbbüslər 46%, 3% artmışdır.

Cədvəl 9: Sənaye mərkəzlərində innovasiyalara əngəl olan amilləri əsas amillər olaraq dəyərləndirən müəssisələrin sayı

2008	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Pul komponentləri	--	-	-	-	-	-
çatışmayan öz aktivləri	46	38	41	33	36	46
dövlət tərəfindən dövlət pulu ilə fond	28	29	28	8	24	23
yardımın olmaması	44	6	4	4	5	5
yeni əşyalar üçün aşağı həllolma marağı	66	8	24	24	7	21
Olmaq	47	8	6	8	8	9
irəliləyişlərin yüksək qiymətləndirilməsi	55	4	8	8	6	5
yüksək pul təhlükəsi						
Yeni maddələr üçün yaranan xərclərin ödənilməsi	29	28	8	6	9	26
uzun aralı	38	3	8	3	4	3
Yaradılma komponentləri	35	3	5	4	6	21
müəssisənin aşağı irəliləmə qabiliyyəti	38	21	6	6	4	4
istedadlı işçilərin olmaması	39	4	5	4	3	5
yeni avanslar haqqında məlumatlar	39	21	3	4	-	-
Olmaması						
təşkilatlar tərəfindən inkişafın rədd edilməsi	46	4	5	3	3	4
əqd bazarlarında məlumatların olmaması	36	5	3	2	3	5
müxtəlif müəssisələr və digər məntiqi birliklər ilə	38	4	3	3	3	3
iştirak şansının olmaması	45	7	5	3	5	3
Fərqli səbəblər	33	6	6	7	4	5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

Mexanik təşəbbüslərdə irəliləməyə mane olan dəyişənləri əsas və ya müəyyənəddici amillər hesab edən səylərin kəmiyyət quruluşuna nəzər saldığımız təqdirdə, araşdırılan dövrdə (2013-2019) pul elementlərinin inkişafına mane olan

hissəsini görə bilərik. bu cür müəssisələrin təlimlərində 60,8% orta nöqtəyə gəldi (Cədvəl 9). Pul vəsaitlərini amortizasiyasını əsas və ya müəyyənədicə komponent kimi ayıran işlərin miqdarı, öz aktivləri və dövlət tərəfindən pul yardımını çatışmazlığı səbəbindən 2013-2019-cu illərdə 49 ilə 47 arasında azalmışdır ki, bu da maliyyə elementləri üçün son göstəriciyə bərabərdir və 1/3 hissəsini nəzərdə tutur (Eren, Erol.2010: s 538).

9-cu cədvəldən də görünür ki, son illərdə yerli mənbələrdən daha çox pulun aktivləşməsi və dövlət yardımlarının genişlənməsi səbəbindən inkişafa mane olan bu tip maliyyə elementləri əsas və ya dəyişkən dəyişənlər kimi qəbul edilmişdir. 66,3% -dən yarısına qədər azaldı. 2019-cu ildə bir yerdə (4) maliyyə cəhətdən qurulmuş fundamental və ya qəti komponentləri olan inkişaf inkişafını pozan yeni məhsullar üçün daha uzun kompensasiya müddəti olacaq, digərləri (4) yeni maddələr üçün daha az həll ediləcək maraqlara sahib olacaqlar. bir yerdə (10) irəliləmənin əhəmiyyətli xərcləri yaşandı. Pul dərəcəsi ilə irəliləməni məyus edən amil olaraq yüksək maliyyə təhlükəsi kimi qəbul edilən işlərin miqdarı 8 idi, bu da son əhəmiyyətli göstəricinin 5% -dən çoxdur.2013-2019-cu illərdə, ilkin və ya qəti elementlər kimi irəliləməyə mane olan yaradıcılıq hissələrini yaradan müəssisələrin sayı 1.7 dəfədən çox genişlənərək 34-ə çatmışdır. Bu müəssisələrdən 15-i (45.2%) irəliləmə potensialının az olması səbəbindən olmuşdur. Sövdələşmə bazarları barədə məlumatların 5 (12.8%), 4 (8.3%) isə təsdiqlənmiş inkişaf. onu yaradılışın mərkəzi nöqtəsi kimi təşkil etdilər.

Cədvəl 10: Sənaye mərkəzlərində innovasiyalara əngəl olan amilləri az faydalı amillər olaraq dəyərləndirən mərkəzlərin sayı

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Maliyyə elementləri							
çatışmayan öz aktivləri	44	44	66	44	45	34	25
dövlətdən pulla əlaqəli yardım yoxdur	28	28	29	32	31	31	22
yeni əşyalar üçün aşağı həll edilə bilən maraq	46	49	44	41	28	29	25
inkışafların yüksək qiymətləndirilməsi	51	33	55	32	25	26	22
yüksək maliyyə təhlükəsi	51	45	44	31	35	44	28
yeni əşyalar üçün uzun müddət ödəmə müddəti	53	56	49	28	33	33	31
Yaradılma komponentləri							
müəssisənin aşağı irəliləmə qabiliyyəti	38	29	33	28	33	32	12
istedadlı mütəxəssislərin olmaması	49	38	37	41	33	28	29
yeni avanslar haqqında məlumatların olmaması	37	35	28	36	26	28	25
müəssisələrin irəliləmələrini rədd etməsi	47	38	51	31	29	31	28
əqd bazarlarında məlumatların olmaması	42	39	33	28	28	28	23
fərqli fondlar və digər məntiqi birliklər ilə iştirak şansının olmaması	46	39	33	28	44	35	31
Fərqli səbəblər							
keçmiş inkışaf səbəbindən yeni əşyalara ehtiyac yoxdur	47	35	45	22	14	20	16
inkışaf hərəkətini idarə edən və gücləndirən qanuni aktların qəbul edilməsi və standartlaşdırılması olmaması	26	25	22	18	17	17	17
inkışaf prosedurunun nəticəsiz uzunluğu	35	29	24	22	15	18	16
irəliləmə çərçivəsinin inkışaf etməməsi (müdaxilə, məlumat, qanuni, bank işi və s.)	35	23	20	21	17	18	10
yenilik vitrinin inkışaf etməməsi	36	24	30	32	15	21	15
keçmiş inkışaf səbəbindən yeni əşyalara ehtiyac yoxdur	47	35	45	22	14	20	16

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/source/industry/>, 01.01.2019

İnnovasiyalara əngəl olan müxtəlif amilləri inkişaf etdirən və əsas və birmənalı olmayan komponentlər kimi fərqləndirən təşəbbüslərin sayı yoxlanılan dövrdə 53% -dən 26-dan 14-ə qədər azaldı. İnnovasiya reklamının irəliləməsi, inkişafa xələl gətirən prinsip və ya qəti komponentlərin 43,9% azaldığı üçün inkişafı idarə edən və gücləndirən tətbiqetmə və təlimatların olmaması. Bu, inkişafa xələl gətirən müxtəlif nümunələri əsas və ya qəti element hesab edən bütün söylərin təxminən 24.5% -ə ekvivalentdir.

Texnologiyalar bazarının tərəqqi etməməsi, innovasiya fəaliyyətini nizamlayan və stimullaşdıran qanunvericilik və normativ – hüquqi sənədlərin az olması kimi innovasiyalara əngəl olan başqa faktorları faydalı kimi tanıyan şirkətlərin sayının bu cür şirkətlərin hamısında görülən işlərin payı pozulmuş dövrdə 59,2% artmışdır, onların mütləq sayda təklifi 58.2%, bütün işlərin sayında isə 58.2% genişlənmişdir (25-25,2%) (Etzkowitz, H. və L. Leydesdorff. 2014: s 197-212).

2013-2019-cu illərdə mexaniki inkişafda irəliləməni pozan dəyişənləri tanıyan sənaye müəssisələrin sayı 43,6% azalaraq 252-ə enmişdir (Cədvəl 10).

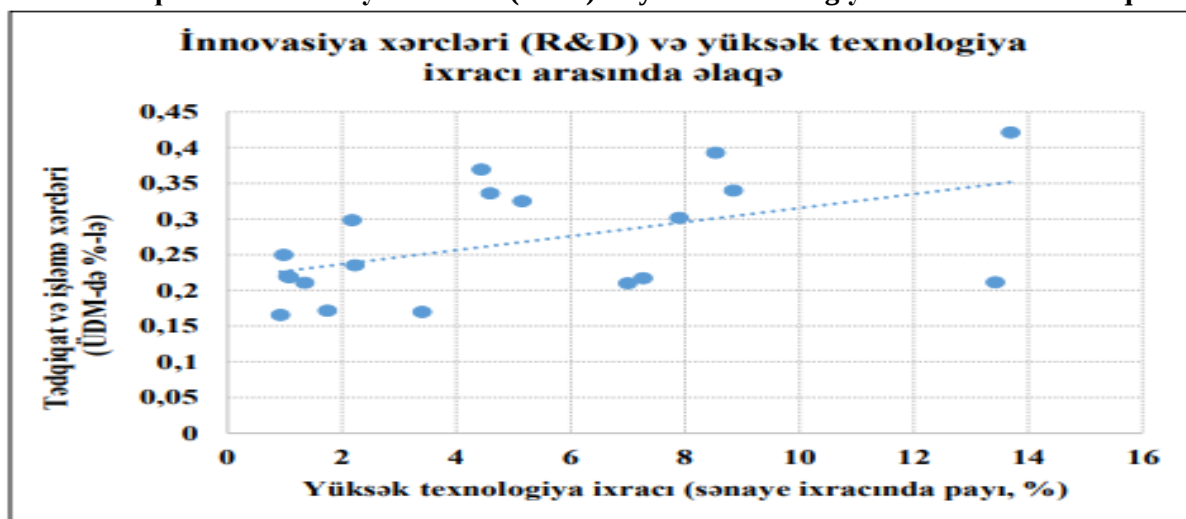
Bu cür təşəbbüslərin quruluşunda, inkişafın dəyişkənliyini dəyişməz komponentlər kimi nəzərdən keçirən müəssisələrin, araşdırılan dövrdə 35.1% -dən 36.3% -ə qədər genişlənməsi, məntiqi və mexaniki irəliləməni pozan maliyyə elementləri isə az əhəmiyyətliyə malikdir. Emal müəssisələrinin xüsusi çəkisi 35,6% -dən 35.1% -ə qədər azalıb.

İqtisadiyyatın xam maddi tənzimlənməsi inkişafın irəliləməsinə mane olur, mexaniki geriliyə səbəb olur. İxtiraçılıq məlumat yeniliklərinin təkmilləşdirilməsi, AR-nın ən çox maliyyələşmiş ölkələrdən birinə çevrilməsi üçün geniş miqyaslı sistemin əsasını təşkil edir. Bu baxımdan başlayaraq, ölkədə, xüsusən də onun sahələrində inkişaf edən bir iqtisadiyyatın təşkili və inkişaf etdirilməsi üçün bir tələb var. Ümumdünya praktikasında əsas bir vəziyyətə sahib olan hər bir bazar iqtisadiyyatı ölkəsinin irəliləmə proseduru, nəticədə məntiqi və mexaniki inkişafın sürətli inkişafını, məhsulların ciddiliyini və gündəlik rahatlıq üçün yüksək gözləntiləri qərara alan inkişafa fasiləsiz axtarışlar əsasında yaranır.

Bu mərhələlərin hər birindən millətin dəyişməsi və yaradıcılıq tapşırıqlarının icrası müxtəlif daxili və xarici elementlərə əsaslanır. İçəridəki elementlər firma və ya çərçivənin özü ilə eyniləşdirilir və bu komponentləri özündə birləşdirir: İKT-nin vacib bacarıqları; pul şansları; uyğun fiziki boşluqlar; məlumat axını; daxili innovativ təlim imkanları (ixtisaslı nümayəndələrin sayı); işçilərin təlimlərə cəlb edilməsi; kollecin müasir portativliyi firmaların inkişafına və yeni irəliləyişlərin istifadəsinin araşdırılmasına təsir edən xarici elementlər bunlardır: qonşuluqdan və uzaq mənbələrdən əldə edilə bilən iş və mexaniki icazə açarları; yaxınlıqdakı firmaların cavab verməli olduqları dünya səviyyəli ölçü cihazları; yüksək qiymətə daxil edilmiş məhsullar təqdim etməklə dünya dəyər zəncirini özündə birləşdirmək; yeni avansları birbaşa yerli fərziyyələrin reaksiyası kimi istifadə edin (Şükürov S.H.2013: s 236).

İki növ element firmaların yenilik öyrənmək və çatdırmaq imkanlarını genişləndirir (irəliləyiş öyrənmə proseduru və adət nəticəsidir). Firmalar əvvəlcə innovativ məlumatları araşdırır və sonra onu yaradılışa yönəldirlər. Firmalar öyrənmə qabiliyyətləri yaratdıqda, hər tərəfdən hazırlanmış işçi qüvvəsinə sahib olduqda, uğurlu bir hökumət araşdırma sisteminə sahib olduqda, orta və qabaqcıl məhsullar çatdırmaq üçün firma səviyyəsində məhdudiyyətə sahib olduqda irəliləmədə (yenilikçi iş - R&D) iştirak edirlər. Yaxınlıqdakı aktivlərə giriş və orta və qabaqcıl əşyalar üçün faiz göndərmək, nəticə etibarilə, milli səviyyədə nə qədər böyük irəliləmənin (Ar-Ge) fərziyyələrinin olmasına baxmayaraq, artan yenilikçi iş xərclərinin mexaniki tutulma qabiliyyətini artıran təməl amillərin möhkəmləndirilməsinə yönəldilməsi də eyni dərəcədə vacibdir. Bu təməl amillər aşağıdakılardır: hökumətin tədqiqat həddi (sahənin ölçüsü və keyfiyyəti), kollec təlimləri, böyüklük fokuslanmaları, elmi mexaniki iştirak üçün həvəsləndirici qüvvələr (təhsil müddəti və fərqli inkişaf növləri ilə birgə araşdırma ilə əlaqəli firmalar üçün vergi azaldılması). Çox yaxşı bitmiş ola bilər). Eyni zamanda, ÜDM-də innovativ iş üçün təyin olunan aktivlərin hissəsi və mexaniki əşyaların gediş haqqı arasındakı əlaqədə bir qarışdırıcı götürmək vacibdir.

Diaqram 2: İnnovasiya xərcləri (R&D) və yüksək texnologiya ixracı arasında əlaqə

Mənbə: Müəllif hesablamaları əsasında tərtib olunub.

Diaqramda götürdüyümüz nöqtədə, AR-da irəliləyiş xərcləri (AR-D) ilə qabaqcıl göndəriş arasındakı əlaqəni bir qarışdırən götürdüyümüz zaman, o qədər də möhkəm olmasa da, müsbət münasibət görə bilərik. (əlaqə əmsalı 0.51). Yenilikçi tariflərin nisbəti ümumilikdə mexaniki tariflərin nisbəti yenilikçi iş xərclərinin çox olduğu illərdə yüksək idi. Təklif budur ki, innovativ iş məsrəfləri səviyyəsinin genişlənməsinə baxmayaraq, bu xərclərin məcmu məbləği də genişləndirilməlidir.

2.3 Sahədə İKT –dən istadənin iqtisadi artıma təsirini ekonometrik analizi

Sahədə İKT –dən istadənin iqtisadi artıma təsirini ekonometrik modellə qiymətləndirilmiş və təhlil edilmişdir. Məlumat bazası olaraq 2000-2018-ci illəri əhatə edən datalar istifadə edilmişdir. Məlumatlar statistika komitəsinin rəsmi saytından əldə edilmişdir. Sənayedə innovasiyaların və iqtisadi artım arasındakı əlaqəni müyyən etmək üçün ÜMD aslı dəyişən və İKT məhsullarının idxalı sərbəst dəyişən kimi istifadə edilmişdir (Əliyev A.C.2011: s 258).

Cədvəl 11: Dəyişənlərin izahı

ÜDM	Ümumi daxili məhsul milyon manatla
İKTİ	İKT məhsullarının idxalı

Mənbə: Eviews tətbiqi proqram paketinə əsasən müəllifin hesablamaları əsasında tərtib olunub.

Ekonometrik modellərdən istifadə edərək qiymətləndirməni istiqamətləndirərkən vacib şərtlərdən biri də əldə edilmiş nəticələrin etibarlılığıdır. Bunu həyata keçirmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə edərək nəticələrin etibarlılığını yoxlamaq üçün bu günə qədər inkişaf etdirilmişdir. Ekspozisiyadakı bütün qiymətləndirmələr Eviews 9 proqramından istifadə edilməklə yönəldilmişdir.

Bu araşdırmada nəticələrin qanuniliyini təsdiqləmək üçün və ya günün sonunda öyrənmə obyektini olan şərtləri ölçmək üçün ən az kvadratlar (LS) strategiyasından istifadə edilmişdir.

Ən az kvadratlar metodu təkrarlama araşdırmasının əsas strategiyalarından biridir və nizamsız səhvlərlə amilləri qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Ən az kvadratlar strategiyasının mahiyyəti, adının irəli sürdüyü kimi, qiymətləndirmədən alınan keyfiyyətlər və normal keyfiyyətlər arasındakı fərqi (səhv) kvadratının əhəmiyyətsiz olmasından asılıdır. Tutum modeli, keyfiyyətləri arasındakı ziddiyyətlərin bütün kvadratlarının əhəmiyyətsiz olmaması məqsədi ilə seçilir.

Çox cəlbədicidir ki, çoxsaylı strategiyalarda amillərin hamısı birləşmə əlaqəsi üçün və ya qiymətləndirmələr zamanı bir müddət əvvəl əlaqəsi olan amillərdir. I

(0) və I (1) amillərin səviyyədə sabit və ya sabit olmamasını və ya ilk tələb fərqliliyini göstərir. Dəyişənliyin sabit olduğu şansı, I (0) düşünülür. Başqa bir şey, birinci dərəcədəki fərqlər müəyyən edilir və sabit yoxlanılır. Bu vəziyyət üçün sabit olan amillərə I (1) kimi baxılır (Aslanzadə B.M.2014: s 122).

Vaxt həssas dəyişənlərin ehtimal dağılma ehtimalı hər bir uzanma üçün ekvivalent olduğu təqdirdə dəyişən sabit sayılır. amillərin dayanıqlığını yoxlamaq üçün istifadə edilə bilər. ADF və PP testlərində H_0 nəzəriyyəsinin sabit olmadığı və ya tək bir kök problemi olduğu düşünülür. KPSS testində H_0 nəzəriyyəsinin "dəyişən sabit" olduğu düşünülür.

Ekonometrik araşdırmanın digər prinsip vəziyyətlərindən biri də Jarque-Bera Histogram Normality Testi ilə qurğuların adi ötürülməsinin yoxlanılmasıdır. Jarque-Bera müntəzəmliyi testində H_0 nəzəriyyəsinin "adi mənimsəmə ilə təkrarlanan səs" olacağı gözlənilir. Ehtimal 5% -dən daha diqqətəlayiqdirsə, bu H_0 fərziyyəsinin təsdiqini və depozitlərdə tipik bir dispersiyanın yaxınlığını göstərir (Atayev A.C., Süleymanov Q.S.2014: s 241).

Səbəbiyyət testləri bir dəyişənin digərinə təsir edib-etmədiyini ölçür. Beləliklə, amillər bir-birinə təsir edərsə, bu təsir dərəcəsinin və bunun səbəbinin nə dərəcədə olacağını müəyyənləşdirmək üçün Qrenqer Səbəbiyyəti testi aparılır.

Səbəbiyyətin yaxınlığını və əlaqəli amillər arasında əlaqəsini təyin etmək üçün VAR modelinin bir komponenti kimi standart Granger Causality Test testi tətbiq edildi.

Model amillər normal logaritmik vəziyyətdə istifadə ediləcəkdir. Günün sonunda çevik (nisbət dərəcəsi) münasibət modellərdə cəmlənəcəkdir.

Qiymətləndirilməsi aparılan ekonometrik modelin tənliklə ifadəsi belədir:

$$\log (\ddot{UDM}) = \beta_0 + \beta_1 * \log (\dot{İKTİ})_t + \beta_2 * \log (Tel) + \beta_3 * \log (İnt) + u_t$$

Burada $\beta_0, \beta_1, \beta_2$ və β_3 əmsalları reqressiya əmsallarıdır, t zaman faktorunu ifadə edir, u_t isə modelin ağ küy xətasıdır. ÜDM aslı dəyişən, İKT sərbəst dəyişənlərdir.

İlk öncə dəyişənlərin stasionar olub olmadığını yoxlamaq üçün ADF vahid kök testi edilmişdir. Dickey və Fuller (1981) tərəfindən hazırlanmış genişlənmiş Dickey-Fuller (ADF) testi dəyişən seriyaların sabit olub olmadığını yoxlamaq üçün istifadə edilir. ADF testinin nəticələri Cədvəl 2-də ümumiləşdirilmişdir. Cədvəldə göstərilən ADF testlərinin nəticələrinə əsasən dəyişənlərin səviyyədə stasionar olmadığı nəzərə çarpır (Dr. M.Saraç.2015: s 132).

Cədvəl 12: Vahid kök testinin nəticələri

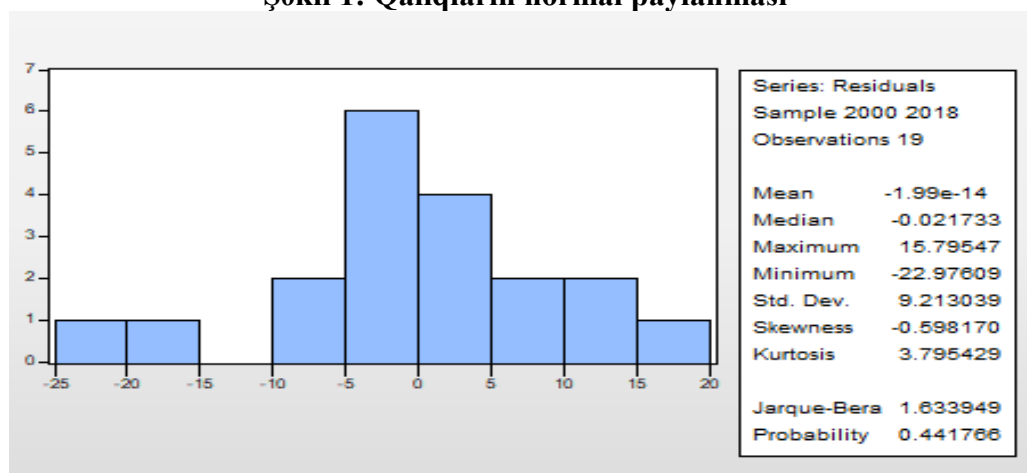
Dəyişənlər	Səviyyədə		Birinci tərtib fərq		Nəticə
	t statistik	P dəyəri	t statistik	P dəyəri	
ÜDM	0.494030	0.9813	-3.225310	0.0362	I(1)
İKTİ	-1.303420	0.6469	-4.731341	0.0019	I(1)
Tel	-1.523878	0.4977	-5.088814	0.0011	I(1)
İnt	-0.074008	0.9386	-3.267094	0.0334	I(1)

Mənbə: Müəllifin E-views proqramında etdiyi hesablamalar əsasında tərtib edilmişdir.

Hər halda, ADF test nəticələri, əsas tələb təzadından sonra amillərin tək kök olmadığını göstərdi. ADF testi nəticəsində bütün amillər tənzimlənməsinin əsas tələb ziddiyyətindən I (1) və ya olduğu kimi sabit olduğu aşkarlandı.

Şəkil 1 model quruluşlarının adi yayılması haqqında məlumatı göstərir. Jarque-Bera testi, tipik dispersiyanı təsdiqləmək üçün istifadə edilmişdir. 5% -dən çox diqqət çəkən bir p-qiymətləndirmə, quruluşların adi mənimsənilməsindən danışan H_0 fərziyyəsinin tanınmasına imkan verir. Test nəticələrində göstərildiyi kimi, mütləq depozitlər müntəzəm olaraq mənimsənilmədi (Arslan M.2014: s 131).

Şəkil 1: Qalıqların normal paylanması

Mənbə: Müəllifin E-views proqramında etdiyi hesablamalar əsasında tərtib edilmişdir.

Qalıqlar üçün aparılmış testlərin nəticələrinin müsbət olması modelin nəticələrinin interpretasiya edilə biləcəyini ifadə edir. Dəyişənlər arasında əlaqənin qurulması və qiymətləndirmə əmsalları cədvəl 3-də göstərilmişdir.

Cədvəl 13: Araşdırmanın modeli

Dəyişən	Əmsal	Standart yayınma	t-statistik	P dəyəri
Log(İKT)	0.453886	0.288129	1.575288	0.0025
Log(ÜDM)	3.227604	0.458978	7.032150	0.0000
Qeyd: R squared=0.96, F= 128. 188, p= 0.000				

Mənbə: Müəllifin E-views proqramında etdiyi hesablamalar əsasında tərtib edilmişdir.

Modeldən əldə olunan nəticələr göstərir ki, İKT məhsullarının idxalında baş verən 1% artım, iqtisadi artımı 0.45% artırır. Sabit telefon istifadəçilərinin sayının 1% artması iqtisadi artımın 0.08% artmasına səbəb olur. Və son olaraq, İnternet istifadəçilərinin sayının 1% artması, iqtisadi artımın 3.22% artmasına səbəb olur. R squared dəyəri aslı dəyişənin neçə faizinin sərbəst dəyişənlə izah olunduğunu göstərir. Modeldə aslı dəyişən ÜDM-nin 96%-i əsas dəyişənlər ilə izah olunur. P dəyərinin 5%-dən kiçik olması modelin əhəmiyyətli olduğunu göstərir (Dr. G.M.Darman və B.Taştan, S. S. Seçkin və Dr. C.Kir. 2017: s 542).

Qeyd olaraq bildirək ki, dəyərləndirmə zamanı yalnız İKT-nin iqtisadi artıma təsiri nəzərə alınmış, digər faktorların təsiri sabit qəbul edilmişdir.

İqtisadi artım və İKT arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsin müəyyən etmək üçün VAR modeli çərçivəsində Granger causality testi edilmişdir.

Optimal gecikmə uzunluğunu müəyyən etmək üçün VAR modeli təsadüfi seçilən gecikmə uzuluğu ilə qiymətləndirilmişdir.

Cədvəl 14: Optimal Gecikmə Uzunluğu

İnformasiya Kriteriyaları						
Gecikmə	LogL	LR	FPE	ACİ	SC	HQ
0	-677.8573	NA	1.22e+32	85.23217	85.42531	85.24206
1	-625.0875	72.55847*	1.34e+30	80.63594	81.60168	80.68540
2	-600.1532	21.81754	7.28e+29*	79.51915*	81.25747*	79.60817*

Mənbə: Müəllifin E-views proqramında etdiyi hesablamalar əsasında tərtib edilmişdir.

Qalıqlara gecikmə ölçüsü müəyyənləşdirmə testləri tətbiq olunmuşdur. Bu testlərin nəticələri cədvəl 4-də təqdim olunmuşdur. Optimal gecikmə səviyyəsi dörd kriteriyanın gecikmə ölçüsünü 2 göstərməsi səbəbi ilə analizdə gecikmə səviyyəsinin 2 olmasına qərar verilmişdir.

Cədvəl 15: Granger Causality testi Nəticələri

H ₀ Hipotezi	Chi Square	P-dəyəri
Log(ÜDM) Log(İKTİ)-in Granger səbəbi deyildir	1.167101	0.5579
Log(İKTİ) Log(ÜDM)-in Granger səbəbi deyildir	9.747934	0.0076

Mənbə: Müəllifin E-views proqramında etdiyi hesablamalar əsasında tərtib edilmişdir.

Testin nəticəsinə görə, p dəyəri 0.05-dən böyük olduğu üçün iqtisadi artımdan İKT-yə doğru Granger səbəb münasibətinin olmadığını bildirən H₀ hipotezi qəbul edilir. Lakin p dəyərinin 0.05-dən kiçik olması İKT-dən iqtisadi artıma doğru Granger səbəb münasibətinin olmadığını bildirən H₀ hipotezi rədd edilir. Testin nəticəsinə əsasən, iqtisadi artım ilə İKT arasında tək tərəfli, İKT-dən iqtisadi artıma doğru bir münasibətin olduğu müəyyən edilmişdir. Əldə edilən nəticələr, İKT-nin iqtisadi artıma səbəb olduğunu göstərir (Бернар, И. 2016: с 382).

III FƏSİL. MÜASİR TEXNOLOGİYANIN İSTİFADƏ SAHƏLƏRİNİN INNOVATİV İNKİŞAF MEXANİZMLƏRİNİN FORMALAŞDIRILMASI

3.1. Azərbaycanca müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişaf modelinin formalaşdırılması imkanları

Ən yeni bazar iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklər müəssisələrin təqdimatına təsir göstərir. Yenilikçi inkışaf amili də təşəbbüslərin təşviqinə təsir göstərir. Mexanik irəliləyiş səylərin mərkəzi araşdırmasından başlayaraq ixtiraçılıq strategiyalarının aktivləşməsinə və istifadəsinə qədər bütün bir dövrü əhatə edir. Təsəvvürlü metodların istifadəsini canlandıran strukturlar, strategiyalar və başlıqların nümayəndələrin cilalanmış metodologiyası, aktiv açılımları və təşkilatın dünya bazarındakı əlaqəsi ilə diktə edilməlidir. Mümkün pul yaxşılaşdırılması amili kimi yerləşmiş yeniliklərin işə düzəldilməsi müəssisənin təşviqinə təsir göstərir. İnkişaf etdirilmiş prosedurların istifadəsinin əsas səbəbi müəssisənin yaradılması prosedurunun təkmilləşdirmək, ciddiliyini, məhsul keyfiyyətini və məhsuldarlığını artırmaqdır (Бернар, И. 2016: с 382).

Beynəlxalq təcrübədən məlumdur ki, bugünkü yeniliyin istifadəsində irəliləyişlər və irəliləyişlərdəki prosedurların istifadəsi, iqtisadiyyatın güclənməsi ilə yanaşı, dövlətin yaxşılaşmasına əlavə təsir göstərir. Uzun müddət davam edən müəssisələrin irəliləməsi yenilik olmadan mümkünsüzdür. İnkişaf yerləşmiş metodların istifadəsini canlandırmaq üçün, əvvəlcədən əldə etmədikləri yeni yeniliklərin istifadəsindən əldə ediləcək məqsədəuyğunluğu həll etməlidirlər. Mövcud yaradıcı yenilikləri araşdıran tədqiqatçılar bu irəliləyişlərin məqamlarını ayırd etdilər. Bu məqamlar bunlardır:

- dərin ixtisas;
- sürətli aşınma;
- Hadisələrin mümkün növbə tələbi;
- büdcə vəsaitlərinin yüksək təhlükəsi;
- Tezliklər dünyaya yayıldı;
- İstifadə qabiliyyəti və müayinəsi;

- geniş miqyaslı istehsalın təkmilləşdirilməsi;

Genişlənməsini təkbaşına qeyd etmək mümkün olmayan bu irəliləyişlər əksəriyyəti mexaniki atom xalqlarında edilmiş və uzaq və geniş yayılmışdır.

İndiki yeniliyin istifadəsində inkişaf metodlarının istifadəsini canlandıran növlər aşağıdakı kimidir:

- dünya səviyyəli qaydalara cavab verən bugünkü yaradıcı təməl ofislərinin təşkili;
- irəliləmənin təşkili metodlarından istifadəni canlandırmaq üçün yeni kadrların hazırlanması.

Təcrübədən məlumdur ki, müxalifətdə biznesin məhsuldarlığının genişlənməsi yaradıcılıq strategiyasında ixtirali strategiyalardan istifadə olunduğuna görə yeniləşmənin xərcləri seçkili vəzifələrə əsas kapital marağı ilə innovasiya müştərisinin işgüzar inkişafı üçün xərcləri arasındakı fərqi üstələməməlidirsə, inkişaf etdirilmiş inkişaf etdirmələrin satınalmaları praktik hesab olunur. Mexanik irəliləyiş, mövcud inkişaflarla cəmiyyətin maddi yaxşılaşdırılması, gündəlik rahatlıq üçün gözləntilərin artması və səylərin ixtiraçılıq imkanlarının genişləndirilməsi ilə metodların cəlbədiciliyinə səbəb olur.

Mexanik təşəbbüslərdə yeni prosedurları tətbiq edərkən müşayiət olunan yenilikçi təsirləri nəzərə almaq vacibdir:

- innovasiyanın batırılması şərti;
- yeniliyin inkişafı və təkmilləşdirilməsi şərti;
- köhnə qurğuların əlçatanlığı;
- yeniliyin dəyişməz keyfiyyəti;
- Yeni avanslar əldə etmək üçün hazırlanmış düşüncə proseslərinin əlçatanlığı;
- yenilikçi tətbiq növləri;
- İstifadə rahatlığı.

Yeni strategiyaları effektiv tətbiq etmək üçün, ilk növbədə, təşəbbüsün irəliləmə texnikası xarakterizə olunmalı və inkişafların mərkəzində olmalıdır. İqtisadi vəziyyətlərdə həyata keçirilən yeni strategiyaların istifadəsi yaradılması prosedurunun irəliləməsi ilə əlaqədardır. Yeni metodların istifadəsinin əsas

mərhələsində əşyanın dəyəri yüksəkdir və iş səmərəliliyi azdır. Təşkilatın gəlirləri getdikcə artır. Ümumilikdə, mexaniki strategiyalarda yeni strategiyaların təqdimatının əsas mərhələsində maliyyə məhsuldarlığı mənfi olur. Diqqət edildiyi kimi, sürətlə artırılan xərc azalmağa və yeni ötürücü almaq xərclərinə səbəb olur. Təşəbbüsün yaradılması fəaliyyətinin təşkili innovativ prosedurlarla əlaqələndirilir. Hadisələrin dönüşü və əlaqəli bir əlaqəli xüsusi təşəbbüsün yaradılması, yaradılan prosedura yüksək innovativ icra ilə yeni strategiyaların istifadəsini açır. Mexanik irəliləməyə mane olan elementlərin identifikatoru, təşəbbüslərə inkişaf təlimlərini uğurla sıralamağa imkan verir. İnkişaf prosedurunun əsas əlamətləri müəssisələrin irəliləməsi gücü və kəşfiyyat bölmələrinin yaxınlığı, yeni məhsulların işgüzar dövründəki payı, təsəvvür olunan xərclərin strukturudur (Картечко В.А.2017: с 589).

İdarəetmə çərçivəsindəki ixtiralı təkmilləşdirmənin işini və əhəmiyyətini mexaniki işlərdə inkişaf etdirilmiş metodların təsirinin gücləndirilməsi ilə izah etmək lazımdır. Bazar münasibətləri şəraitində müəssisənin innovativ yaxşılaşdırılması bəndin yenidən qurulmasına, yaranma xərclərinin azalmasına və fayda artımına, intensivliyin artmasına, inkişaf edən faizlərin yerinə yetirilməsinə, səylərin yaradılması məhsuldarlığının artırılmasına, əldə olunan aktivlərdən səmərəli istifadəyə səbəb olur. Elm və yeniliyin sürətlə irəliləməsi və yaradılışda tətbiqi iş ideyasını dəyişdirir. Yeni avansların təqdimatını canlandırmaq üçün texnoparklar, məlumat yenilikləri mərkəzləri, biznes, innovasiya hərəkət və inkişafa kömək edən fərqli fokuslarla iştirak etmək vacibdir.

Tədqiqatlarla göstərildiyi kimi, hazırda istifadə olunan avanslar 2050-ci ildə istifadə olunan yeniliyin 1% -ni təşkil edəcəkdir.

Sürətli mexaniki dəyişikliklər, təşkilatları səxavətli bir rəqabətə salacaq və kim daha sürətli irəliləməyə uyarsa, qalib gələcək, kim imtina etsə itirəcək.

İndiki yeniliyin istifadəsində tərəqqi edilmiş strategiyalardan istifadənin əsas motivi yaradıcılıq, modernizasiya, təməlin təkmilləşdirilməsi, maddi varlıqların genişləndirilməsi, hadisələrin təcrübəli inkişafı və elmə maraq, hadisələrin ixtiralı dönüşü, ümumi quruluşun yaxşılaşdırılmasıdır.

İndiki gün yeniliyinin istifadəsində inkişaf etdirilmiş prosedurların istifadəsini təşviq etmək müşayiət olunan prosedurlar vasitəsilə həyata keçirilə bilər:

- icra komponentləri;
- səlahiyyətli prosedurlar;
- maliyyələşdirmə formaları;
- innovasiya hərəkəti;
- qorunan yeniliyin sığortasına zəmanət verən mexanizmlər.

Yeni avanslar ilə tanışlıq müəssisənin təlimlərində dəyişikliklərlə nəticələnir. Məlumdur ki, inkişafdakı rəqabət təşəbbüsün təşkili strategiyalarından istifadəni canlandırmağa imkan verir. Hal-hazırda irəliləyiş araşdırmaları üçün kifayət qədər pulla əlaqəli aktivlərin və millətimizin inkişaf bazarında irəliləmə prosedurunun başa çatdırmaq üçün yüksək ixtisaslı müəllim heyətinin olmaması bu bazarın inkişafına təsir göstərir. İnnovativ dəyişikliklər idarəetmə sistemlərinin gizli imkanlarından lazımi dərəcədə istifadə edib müxalifəti qazanması üçün son məqsədlə idarəetmə dərəcələrinin artırılması lazımdır. Mövcud yeniliklərdən səmərəli istifadə edərək və mexaniki dəyişiklikləri izləyərək, müəssisənin irəliləmə texnikasına qərar vermək mümkündür. Canlı işləməli olan hər bir təşkilat yaradıcı irəliləyişlərin istifadəsində rəqiblərindən daha sürətli olmalıdır. Bütün bu vəziyyətə daha sürətlə uyğunlaşa bilən təşkilatlar yarışda qalib gələcəklər. Yuxarı tərəfdən yeni yeniliklərə necə nəzarət etməyi başa düşən səylərlə seçiləcəyi əsaslandırılır (Dr. Gündoğdu A., 2017: p 535).

İndiki yeniliyin istifadəsində yeni strategiyaların istifadəsi ilə bağlı əsas problem prosedurun büdcə köməyi ilə müəyyən edilir. Yeni yeniliklərə rahat marağın arxasında duran əsas məqam aktivlərin təyinatındakı ehtiyacların dəqiq mənasıdır. Yeni strategiyaların maliyyə effektivliyini qiymətləndirərkən, müşayiət olunan məsələlərin həlli vacibdir:

- yeni prosedurların istifadəsi ilə əlaqələndirilmiş aktivlərin təsərrüfat subyektinin həll olunmazlığına necə təsir edəcəyi barədə qərar vermək;
- sahənin metodologiyası ilə yeni strategiyaların istifadəsi arasındakı oxşarlığın müəyyən edilməsi;

- işin innovativ bacarıqlarının iddiaçıların mexaniki imkanları ilə müqayisəsi;
- Bazarda yeni qurğuların keyfiyyəti və intensivliyinə qərar vermək;
- sahənin yaradılması imkanının təmin edilməsi;
- uzun məsafəli məsrəflərə diqqət yetirmək üçün səylərin aktivlərinin ölçülməsi.

Hazırkı yeniliyin istifadəsi ilə əlaqədar inkişaf etdirilmiş prosedurları canlandırmaq üçün istifadə olunan strategiyalar inkişaf etmiş mexaniki standartlara uyğun olmalıdır. Bu bənzərsiz vəziyyətdə, inkişaf etdirilmiş strategiyaların istifadəsini canlandırmaq üçün məntiqi və ixtisaslaşdırılmış məşqlərlə məşğul olmaq vacibdir. Müəssisənin kapital fərziyyəsində ixtiraçı alətlərinin alınması ilə bağlı xərclərin hissəsi artdıqca, səylərin maliyyə effektivliyi dərəcəsi də artır. Bazar münasibətləri vəziyyətindəki səylərin təsəvvüredici fəaliyyətinin azalması və yerləşdirilən ötürücülərin idxalı qazanılan avansları qarşılamaq imkanlarının məhdud olması ilə əlaqədardır. Müasir yenilik edildiyi sahədə tətbiq olunur. Nəticə etibarilə, təsəvvürlü aparat gətirən təşəbbüslər ardıcıl olaraq faktiki və maliyyə cəhətdən müəssisələri geridə qoyur (Гончаренко Л.П. 2019: с 521).

Məlumdur ki, işin mexaniki inkişafı yeni metodların təqdimatını canlandırmağa əsaslanır. İmtahan göstərir ki, çox vaxt yaradıcı prosedurlardan istifadə yeni işlərin təbiətini yaxşılaşdırmaqla işçi qüvvəsinin qabiliyyətləri səviyyəsinin genişlənməsinə səbəb olur.

3.2. Müasir texnologiyanın istifadə sahələrində innovativ inkişafın optimal mexanizmin seçilməsi

İqtisadiyyatın sənayelərində innovativ proseslərin inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlilinin nəticələri göstərir ki, inkişafın innovativ növünün həyata keçirilməsində differensial (fərqli) yanaşma zəruridir, çünki sənayelər həm müxtəlif mənbə-xammal bazası ilə, həm də istifadə edilən texnika və texnologiyaların xarakteri ilə bir-birindən fərqlənir.

Cədvəl 16: Sənaye sahələrinin inkişafının innovativ mexanizmləri

İnnovativ fəaliyyətin elmi-texniki sferasının və istiqamətinin dövlət tənzimlənməsi	Texnologiyalar ötürülməsi	İdeoloji fikirlərin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi	İnnovativ proseslərin dəstəklənməsi
Mərhələli bölüşdürülmənin, mərhələli stimullaşdırmanın, mərhələli genişləndirmənin, icbari müşayiət, təşəbbüslərin ötürülməsi, seçimli stimulların, bazar imkanlarının, mərkəzdənqaçma transformasiyasının, tam patronlaşdırmanın, yekun patronlaşdırmanın, mərhələli yaradılışın, böhranın öhdəsindən gəlmənin, seçimli tənzimləmənin, saxlamanın, cavab vermənin və yenidən yaradılmanın mexanizmləri	Ardıcıl innovasiyaların, mərhələli innovasiyaların, yeniliklərin mənimsənilməsinin, texnoloji sıçrayışın, fəal mənimsəmənin mexanizmləri	İstismar mənimsəmə stimullaşdırılmasının, texnoloji mənimsəmənin, məhsul idxalının yerləşdirilməsi, məhsul ixracının yerləşdirilməsi, texnoloji ixracın yerləşdirilməsi, məhsul texnoloji ixracın, texnoloji ixracın, texnoloji komponentlərin ixracının mexanizmləri	Fundamental maliyyələşdirmənin, tətbiqi maliyyələşdirmənin, yekun maliyyələşdirmənin, fundamental stimullaşdırmanın, tamamlama üstünlüyünün, şəxsi innovasiyaların dəstəklənməsinin, tədqiqi ixracın, daxili tamamlanmanın, tətbiqin köçürülməsinin, intellektual köçürülmənin, tamamlayıcı yayımın və yekun bəhrələnmənin mexanizmləri

Mənbə: <https://cyberleninka.ru/article/n/vybor-optimalnogo-mexanizma-innovatsionnogo-razvitiya-otrasli>

Hazırlanmış modelə uyğun olaraq sənaye sahələrinin innovativ inkişafı, formalaşması innovativ proseslərin idarə olunmasının müxtəlif aspektlərini nəzərə

alan sənayelərin inkişaf mexanizmlərinin tətbiqinə əsaslanır. Sənayedə innovativ proseslərin inkişafının seçilmiş xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq aşağıdakı aspektləri nəzərdən keçirmək təklif olunur: (James Carberry. 2017: s. 108)

- elmi-texniki sahənin və innovasiya sahələrinin dövlət tənzimlənməsi;
- texnologiya ötürülməsi;
- ideoloji fikirlərin formalaşması və həyata keçirilməsi;
- innovativ proseslərin dəstəklənməsi.

Müəyyən olunmuş aspektlərə əsaslanaraq, sənayenin inkişafı üçün aşağıdakı innovativ mexanizmləri təyin etmək olar (Cədvəl 16).

Seçilmiş mexanizmlər innovativ təhlükəsizliyin təmin edilməsi zərurəti və dövlət innovasiya prioritetlərinin həyata keçirilməsi prinsipləri nəzərə alınmaqla qurulur.

Aparılan təhlil, təkcə innovativ proseslərin inkişaf səviyyəsinə görə Azərbaycan Respublikası sənaye sahələrinin fərqliliyinin yüksək səviyyəsini aşkara çıxarmağa deyil, həm də onlarda olan innovativ proseslərin inkişafı baxımından deyil, həm də bu sahələrin sosial-iqtisadi vəziyyətinə və gələcək inkişafı üçün imkanlarının müəyyənləşdirilməsinə görə yüksək səviyyənin aşkar edilməsinə imkan verdi (Form I. A. 2015: p 592).Sənayenin innovativ inkişafı üçün optimal mexanizmi seçmək üçün, istehsal strukturunun Azərbaycan göstəricilərinin və onun yüksək texnologiyalarının dünya istehsalının oxşar göstəriciləri ilə (yüksək inkişaf etmiş, yeni sənaye və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ayrı-ayrılıqda) nisbətlərinin müəyyən edilməsinə əsaslanan matris-struktur metodundan istifadə etmək təklif olunur.Hesablama nəticələri BCG (Boston Consulting Group) matrisası prinsipi əsasında qurulmuş innovativ imkanların matrisinə uyğun olaraq, sənayenin mövqeyini müəyyənləşdirmək üçün meyarlar kimi istifadə edilə bilər (Cədvəl 2).

Sözügedən matrisin birinci kvadrantında, ümumi sənaye istehsalında dünya payından geri qalan, lakin daha yüksək elmi tələbatlı istehsal sahələri olan sənayelər yer alır ki, bu da həmin sənayelərdə intensiv elmi tədqiqatların aparılmasına imkan verir. Bunun nəticəsində də istehsal güclərinin inkişafına

müvafiq sərmayələr olduqda sənayeni dünya səviyyəsinə "çıxarmağa" şərait yaranır.

Cədvəl 17: Sənaye sahələrinin innovativ imkanlarının matrisi

Dünya və Azərbaycan istehsalatında sənaye payı nisbəti	Sənayedə dünya və Azərbaycan istehsalatında elmlilik nisbəti	
	1-dən yuxarı	1-dən aşağı
1-dən aşağı	Perspektivli inkişaf edən sənayələr I	Perspektivli, lakin geridə II qalan sənayələr
1-dən yuxarı	Geridə qalan III intellektual sənayələr	IV İnkişaf etmiş və öndə gedən sənayələr

Mənbə: Müəllifin şəxsi araşdırmaları

İkinci kvadrantda elmi səviyyəsi qlobal səviyyədə orta səviyyəyə çatmayan geridə qalmış sənaye sahələri olur. Əlavə mənbələri sənayenin elmi-texniki sahəsinə yönəltmək lazım gəlir (Starkova N. A. 2016: p 513).

Üçüncü kvadrantda dünya sənayesinə nisbətən Azərbaycan sənayesinin strukturunda daha çox yer tutan və eyni zamanda daha böyük həcmdə intellektual ehtiyatları cəlb edən sahələr var. Bu, bir sıra iqtisadi inkişaf etmiş ölkələrdə məhdudlaşdırılan müdafiə məhsulları istehsalı və ya əsas sənaye sahələri ola bilər.

Dördüncü kvadrantda, Azərbaycan istehsalında payı dünya səviyyəsindən daha yüksək olan və elmin intensivliyi cəhətdən daha aşağı olan sahələr yer alır. Bu, xarici ölkələrin bu sənayedəki ehtiyatların gələcək inkişafı üçün bu sənayeyə elmi tədqiqatlar yönləndirmək istəyinin dolayı dəlili ola bilər. Bu sahə yerli sahibkarların dünya bazarlarında rəqabətində xüsusi diqqət mövzusu olmalıdır.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafının hazırkı mərhələsi innovasiya bazarının və sənaye elminin inkişaf səviyyəsinin aşağı olması ilə xarakterizə olunur. Buna görə tətbiq olunan yenilikçi mexanizmlər bu səviyyələri yüksəltməyə yönəldilməlidir, onsuz yeni texnoloji bazada ölkənin iqtisadi bərpası mümkün deyil. Bu məqsədlə ilk mərhələdə mərkəzdənqaçma çevrilmə mexanizminin fundamental, tətbiqi və yekun maliyyələşdirmə mexanizmləri ilə birlikdə istifadəsinə diqqət yetirmək məsləhət görülür.

Bu mexanizmləri tətbiq etmək üçün yeniliklər bazarını inkişaf etdirmək və birbaşa istehsal müəssisələrində tədqiqat və inkişaf işlərini aparmağa yönəlmiş

tədbirlər sistemini yaratmaq lazımdır. Bu cür tədbirlər həm birbaşa hökumət müdaxiləsi, həm də dolayı stimül xarakteri daşılmalıdır (Form I. A. 2015: p 592).

Dövlətin birbaşa müdaxiləsi, ilk növbədə, dövlət sifarişlərinin istifadəsində, elm və texnikanın prioritet sahələrində tədqiqat və istehsalın yerinə yetirilməsində (fundamental, tətbiqi və yekun maliyyələşdirmə strategiyaları) ifadə edilməlidir. Hökumət sifarişləri sistemi, innovasiya bazarının böyük bir segmentini, yəni bütövlükdə iqtisadiyyatın və onun böyük segmentlərinin rəqabət qabiliyyətini artırmaq, eləcə də makroinnovativ təhlükəsizliyi təmin etmək məqsədilə perspektiv ehtiyacları ödəməklə əlaqəli olan bir hissəsini aktivləşdirməyə imkan verir.

Innovasiya bazarının inkişafı lisenziyaların alqı-satqısı prosesinin aktivləşdirilməsini əhatə edir. Bu məqsədlə qida və texnoloji lisenziyaların alqı-satqısı dövriliyəsini əlavə dəyər vergisindən azad etmək və əlavə olaraq onların alınması üçün hədəfli kredit mexanizmini tətbiq etmək faydalı olardı.

Mərkəzdənqaçma transformasiyası mexanizmi müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətinin maliyyə mənbələrinin genişləndirilməsini nəzərdə tutur. Buna tədqiqat və inkişaf xərclərinin istehsal dəyərində daxil edilməsi, istehsalçının istehsal aparatının yenilənmə tempinin artırılma meylini yüksəldən stimül yaradıcı sürətləndirilmiş amortizasiyanın tətbiqi imkan yaradacaq. Müasir mərhələdə istifadəsi məqsədəuyğun olan qeyd olunan mexanizmlərə əlavə olaraq, öz yeniliklərini dəstəkləyən və köçürmələri həyata keçirmək üçün yuxarıda müzakirə edilən mexanizmləri, habelə əməliyyat inkişafını, texnoloji bərpa və texnoloji idxalın dəyişdirilməsini stimullaşdıran mexanizmləri də daxil etməliyik (Никсон, Ф. 2017: с 240).

Birinci kvadranta daxil olan sənaye sahələri üçün ən effektivləri yekun maliyyələşdirmə, öz yeniliklərini dəstəkləmək və məhsul ixracı mexanizmləridir. İkinci kvadrant sahələr, tədqiqat və inkişafa qoyulan vəsaitin artırılmasını tələb edir. Bu məqsədlə borc yeniliklərinin mərhələli başlanması, borclanma, tədqiqat idxalı, daxili tamamlama, köçürmənin həyata keçirilməsi üçün mexanizmlərdən istifadə edilməlidir. Üçüncü kvadrantla əlaqədar olaraq, bu kvadrantın məhsullarını istehlak edən sahələrdə struktur tənzimləmə, resurslara qənaət edən elmi-tədqiqat

mexanizmlərindən istifadə edilməlidir. Dördüncü kvadrantın sənaye sahələri üçün ən təsirli mexanizmlərə fundamental maliyyələşdirmə, tədqiqat işləri, tətbiqi maliyyələşdirmə və tamamlanma üstünlükləri daxildir.

Sənayenin innovativ inkişaf mexanizminin seçilməsində təklif olunan differensial yanaşmanın tətbiqi, birincisi, hər bir sahənin imkanlarından mümkün qədər səmərəli istifadə etməyə, ikincisi, dövlət büdcəsinin vəsaitlərinin yenidən bölüşdürülməsinə və üçüncüsü, prioritet innovativ layihə və proqramların icrasını təmin etməyə şərait yaradacaq (Kishore Nalin Shallow. 2017: s. 170).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Elmi-araşdırma işinin ayrı-ayrı bölmələrində innovasiya proseslərinin idarə olunması, innovasiya fəaliyyəti və onun tənzimlənməsi ilə bağlı mövzular təhlil olunmuş, ümumiləşdirilmiş nəticələr alınmışdır.

Bununla belə, günümüzdə hər hansı dövlətin qlobal əsasda tərəqqisinin təmin olunmasında, innovasiyalar böyük rol oynayır. İnnovasiya proseslərinin idarə olunması və innovasiya sisteminin formalaşdırılması, onun strukturunun inkişaf etdirilməsi ölkədaxili iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin çoxalmasında, iqtisadi tarazlığın alınmasına xüsusi əhəmiyyət daşıyır. AR-da fərqli iqtisadi sektorlar üzrə mövcud strukturların müasirləşməsi, yeni texnika və texnologiyaların tətbiq və uğurlarına uyğun şəkildə əsaslanmalıdır. İnnovasiyalı iqtisadi tərəqqi modelinə keçid etməklə və müasir texnoloji avadanlıqlardan istifadə etməklə vəsait qənaətliliyi, istehsalın gücü, daxili və beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətli məhsul buraxılışı etmək olar.

Müasir innovasiya tipli iqtisadi tərəqqi modelinə keçid, AR-nın sosial iqtisadi tərəqqisinə böyük stimül vermişdir. Bu proses milli innovasiya sisteminin tərəqqisinə zəmin yaratmaqla bərabər onun fəaliyyəti üçün zəruri olan hüquqi və inzibati şərait yaratmışdır. Bu proses təkcə AR eyni innovasiyalı iqtisadi tərəqqi modelinə keçid və innovasiya prosesinin aktiv hal almasında ölkə daxilində mövcud olan şirkət və qurumların mütəmadi olaraq innovativ yeniliklər edərək öz fəaliyyətlərini göstərməsində vacib rol oynamışdır.

Nəticədə, şirkət və qurumların fəaliyyətində bütün sektorlar üzrə elmi texniki tərəqqinin yeniliklərindən faydalanaraq iT-nın tətbiqini lap da sürətləndirmişdir.

AR-da milli innovasiya sisteminin yaradılması və innovasiya fəaliyyətinin dövlət tərəfindən qaydaya salınmasında ölkədə istehsal bazasının böyüməsinə və innovasiya fəaliyyətinin gücləndirilməsi hesabına investisiyanın cəlb olunması kimi məsələlərin yoluna qoyulmasına imkan verir. Hökumət elm və innovasiya fəaliyyəti üçün xüsusi şərait yaradaraq, eyni zamanda öz iqtisadi siyasətinin vacib məqsədlərini inkişaf etdirir. İnnovasiya proseslərinin nizamlanması və idarə

olunmasının inkişaf etdirilməsi, vəsaitlərə qənaət edən texnoloji avadanlıqların istifadə edilməsi hesabına istehsalın material xərclərinin də azalmasına səbəb olur.

Günümüzdə innovasiya fəaliyyəti və iqtisadi artımının qarşılıqlı əlaqəsi müasir İKT-nın tətbiq olunaraq, əmək məhsuldarlığının və iqtisadiyyatın əlverişliliyin artmasına pozitiv təsir göstərir. Bundan başqa, milli innovasiya sisteminin yaradılması və konsepsiyası yeni texnologiyaların tətbiq olunması ilə yanaşı iqtisadiyyatın institusional komponentlərinin tərtib və tətbiqində xüsusi rol oynayır. Günümüzdə başqa sektorlardakı kimi elmi araşdırma istiqamətində tərəqqi meylləri olsa da, bu istiqamət üzrə innovasiya tərəqqisini təmin etmək nöqteyi-nəzərindən bəzi problemlər vardır. Məsələn, elmi istehsal sektorları arasındakı qarşılıqlı əlaqənin çox zəif olması, maliyyə çatışmazlığı, həmçinin elmi araşdırma sahəsinin idarə olunmasının tam inkişaf etməməsini misak çəkə bilərik.

Araşdırmanın ayrı-ayrı bölmələrində təsvir olunan və alınan nəticələrə əsasən verilən təkliflər aşağıdakıda qeyd olunmuşdur:

- AR-da təşkil olunan fərqli innovasiya projətləri üzrə elmi texniki imkanlardan uğurların maliyyələşdirilməsi və kommersiyalaşması ilə əlaqədar problemlərin yoluna qoyulması innovasiyalı iqtisadi tərəqqiyə pozitiv istiqamətdə təsir göstərə bilər.

- İnnovasiya proseslərinin idarə edilməsi və tərəqqi etməsində, sahələrarası əlaqələrin yaxşılaşdırılmasında dünya təcrübəsindən yararlanmaqla sənaye parklarının, innovasiya mərkəzlərinin və ölkədaxili texnoparkların əraəyə gətirilməsi innovasiya fəaliyyətinin tərəqqisi üzrə dinamizmi çoxalda bilər ;

- Elm tutumlu sektorların tərəqqi etdirilməsi biotexnologiya, nanotexnologiya mikroelektronika kimi sahələr üzrə yüksək ixtisaslı kadrların yetişdirilməsində xüsusi rol oynayır;

- Elmi texniki istiqamətdə müasir bilik və texnologiyaların qarşılıqlı mübadiləsi və o cümlədən xarici dövlətlərin təcrübəsindən faydalanaraq AR-da innovasiya tərəqqisi strategiyalarının tətbiq edilməsi elmi və texnoloji tərəqqidə xüsusi rol oynaya bilər.

- Elmi texniki tərəqqinin uğurlarından yararlanmaqla yeni məhsulların ərsəyə gətirilməsi üzrə mərkəzlərin qurulması və innovasiya fəaliyyəti göstərən istehsalın ayrı-ayrı bölmələrində innovasiya fəaliyyətini həvəsləndirən fondların olması ölkədaxili innovasiya sisteminin ərsəyə gətirilməsi və tərəqqisi nöqteyi-nəzərindən vacib sayılır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış tərəqqi konsepsiyası. Bakı. 2012-ci il 29 dekabr
2. Aslanzadə B.M. (2014) İnnovasiyanın idarə olunması Bakı, Elm, -122 səh.
3. Atayev A.C., Süleymanov Q.S. (2014) İnnovasiya menecmenti. Bakı, Çıraq, -241səh.
4. Əliyev M.D., Şahverdiyeva F.D. (2011) İnnovasiya strukturlarının fəaliyyət səmərəliliyinin ümumi dəyərləndirilməsinin elmi metodoloji əsasları Bakı, Atəş, -147 səh.
5. Əliyev A.C. (2011) İnnovasiyanın təşkil və idarə olunması prosesi Bakı, Elm, -258 səh.
6. Hüseynova S.T. (2013) AR-da innovasiya imkanlarının təhlil edilməsi. Bakı, Şəfəq, -201 səh.
7. Qasimov H.F., Nəcəfov V.D. (2013) İnnovasiyalar: yaranması, yayılması və inkişaf perspektivləri. Bakı, Elm, -358 səh.
8. Nəcəfov V.D. (2011) İnnovasiya sisteminin formalaşması və inkişafı. Bakı, Calışoğlu , -257 səh.
9. Şükürov S.H. (2013) İnnovasiya prosesinin həyata keçirilməsində dövlət siyasəti. Bakı, Çıraq, -236 səh.
10. Tağıyev E.V. (2012) İnnovasiya. Bakı, Təknur,- 215 səh

Türk dilində

1. Arslan M. (2014) İnnovasiyon yönetim ve organizasyon, Harran universitesi, -131 say
2. Coşkun M., Aydın N., Başar M. (2017) İnnovasiyon Yönetimi, İstanbul, Detay Yayıncılık, –400 say
3. Doç.Dr. M.Saraç. (2015) İnnovasiyon Yönetimi. İstanbul, -132 səh.

4. Dr. G.M.Darman ve B.Taştan, S. S. Seçkin ve Dr. C.Kir (2017) Kurumsal Yönetim, -542 säh.
5. Dr. Ö.Akgüç (2010) İnnovasyon Yönetimi, İstanbul, Avcıol Basım Yayın, -100 say
6. Eren, Erol (2010) İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası İstanbul, -538 say.
7. Etzkowitz, H. ve L. Leydesdorff. Üniversite-Sanayi İlişkileri, Endüstri ve Yüksek Öğrenimin Üçlü Bir Heliksi 12, 2014, ss. 197-212
8. Göker, Aykut. (2010) Bilim ve Teknoloji Alanındaki Değişim; Değişen Mühendislik Profili: Gelecek Mühendis , Seminer Notu, BİLKENT Üniversitesi, Bilim, Teknoloji ve Toplum Kursu, BİLKENT Üniv., Ankara, 8 Kasım , -425 say
9. Hasan D., Yüksel S., Hacıoğlu Ü. (2017) Stratejik İnnovasyon Yönetimi,- 620 säh.
10. Kranzberg, M. (2016) Uluslararası Teknoloji Transferinde Teknik Unsurlar: Tarihsel Perspektifler, (in) Uluslararası Teknoloji Transferinin Politik Ekonomisi, JR McIntyre ve DS Papp, (ed.), Quorum Books, New York, 31-46 say.
11. Nowotny, Helga, (2011) Disiplinlerarası Üretim, (in) J. Thompson Klein, W. Grossenbacher-Mansouy, R. Häberli, A. Bill, R.W. Scholz, M. Welti (Eds.), Disiplinlerarasılık: Bilim, Teknoloji ve Toplum Arasında Ortak Problem Çözme. Karmaşıklık Yönetiminin Etkili Bir Yolu, Basel / Boston / Berlin: Birkhäuser Verlag, ss.67-80
12. John D. Finnerty (2013) Proje İnovasyonu: Varlığa Dayalı Finansal Mühendislik, 3. Baskı. - 560 say.
13. Kaplan, R.S. ve Norton, D. P. (2013) Dengeli Puan Kartının Stratejik Bir Yönetim Sistemi Olarak Kullanılması, Harvard İş Dönüşümü, -137 say
14. Prof.Dr. Aktaş R. (2014) Kurumsal Yönetim İlkeleri ve İnnovasyon Yönetime İlişkin Genel İlkeler, -314 say
15. Prof.Dr. Aydın N., Prof.Dr. Şen M., Prof.Dr. Berk N. (2014) İnnovasyon Yönetim . İstanbul, Anadolu universitesi, - 221 säh

16. Prof.Dr. Berk N. (2011) İnnovasiyon texoloji Yönetim, İstanbul, Türkmen kitabevi, – 692 say

Rus dilində

1. Брайан Финч. (2010) Эффективное управление инновациями: эффективно общаться; Управлять затратами; Оцените проекты успешно, - с.160

2. Евгений Ф. Бригам и Джоэл Ф. Хьюстон. (2014) Основы инновационного менеджмента, 11-е издание, -485 стр

3. Фоломьев, А.Н. (2017) Инновационный менеджмент. М., – 230 стр

4. Никсон, Ф. (2017) Менеджмент инноваций: теория и практика. М: ПИТЕР – 240 стр

5. Бернар, И. (2016) Толковый экономический словарь. Французская, русская, английская, испанская терминология.– М: ПИТЕР -382 стр

6. Шумпетер Й. (2012) Теория экономического развития – М., - 528 стр

7. Гончаренко Л.П. (2019) Инновационная политика. – М: ПИТЕР, -521 - стр

8. Картенко В.А. (2017) Управления интеллектуальной собственностью на предприятии. М: ПИТЕР, – 589 стр

9. Вланк И.А. (2018) Основы инновационного менеджмента. – М: ПИТЕР, - 613 стр

İngilis dilində

1. Assist. Assoc. Dr. Gündoğdu A., (2017) Innovation Management, Distinguished Publishing, - 535 pag

2. Form I. A. (2015) Fundamentals of management innovation, London, 592 pag

3. Starkova N. A. (2016) Innovation Managemen: Study Text, 9th Edition. – 513 pag

4. Eugene F. Brigham, Michael C. Ehrhardt. (2010) Innovation Management: Theory & Practice, 13th Edition. – 346 pag

5. James Carberry. (2017) Communications: Methods and Applications for Financial Managers, 1st Edition – 208 say
6. James C. Van Horn, John M. Wachowicz, Jr. (2008) Fundamental Innovation Management, 13th Edition, –401 pag
7. Kishore Nalin Shallow (2017) Strategies for Effective Innovation Management in Vincentian Small Businesses,– 170 pag

İnternet resursları

1. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/
2. www.stat.gov.az

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Yenilik səviyyəsinə və iqtisadi fəaliyyət növlərinə görə innovasiya məhsulunun həcmi, min manat.....	45
Cədvəl 2: 2019-cu il üzrə Emal sənayesində tətbiqi istiqamətləri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclər (min Azn).....	51
Cədvəl 3: Əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmış və ya yeni tətbiq olunmuş innovasiya məhsulunun həcmi (mln. manatla).....	51
Cədvəl 4: Təkmilləşdirməyə məruz qalmış innovasiya məhsulunun həcmi (mln. manatla).....	52
Cədvəl 5: 2010-2019-cu illərdə bütövlükdə innovasiyanın növlərinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər. (mln. manatla).....	54
Cədvəl 6: 2010-2019-cu illərdə emal sənayesi üzrə innovasiyanın növlərinə görə texnoloji innovasiyalara çəkilən məsrəflər. (mln. manatla).....	54
Cədvəl 7: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə texnoloji innovasiyalara sərf edilən məsrəflər. (mln. manatla).....	55
Cədvəl 8: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə proses innovasiyalarına çəkilən məsrəflər. (mln. manatla).....	56
Cədvəl 9: Sənaye mərkəzlərində innovasiyalara əngəl olan amilləri əsas amillər olaraq dəyərləndirən müəssisələrin sayı.....	57
Cədvəl 10: Sənaye mərkəzlərində innovasiyalara əngəl olan amilləri az faydalı amillər olaraq dəyərləndirən mərkəzlərin sayı.....	59
Cədvəl 11: Dəyişənlərin izahı.....	63
Cədvəl 12: Vahid kök testinin nəticələri.....	65
Cədvəl 13: Araşdırmanın modeli.....	66
Cədvəl 14: Optimal Gecikmə Uzunluğu.....	67
Cədvəl 15: Granger Causality testi Nəticələri.....	67
Cədvəl 16: Sənaye sahələrinin inkişafının innovativ mexanizmləri.....	74
Cədvəl 17: Sənaye sahələrinin innovativ imkanlarının matrisi.....	76

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Şumpetere görə innovasiyanın 5 tipi.....	13
Şəkil 2: İnnovasiyalı idarəetmədə işgüzar tsikl.....	13
Şəkil 3: Ümumiləşdirilmiş innovasiya dövrü.....	35

Qrafik siyahısı

Qrafik 1: İnnovasiyaların tiplərinə görə sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin dinamikası.....	47
Qrafik 2: İnnovasiyaların tiplərinə görə sənayedə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərinin mənbələrinin dinamikası.....	47
Qrafik 3: Fəaliyyət növləri və tətbiqi istiqamətləri üzrə texnoloji innovasiyalara çəkilən xərclərin dinamikası.....	48
Qrafik 4: İnnovasiyalara mane olan amilləri aşağıdakı kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı (əsas və ya həlledici, İqtisadi amillər).....	48
Qrafik 5: İnnovasiyalara mane olan amilləri aşağıdakı kimi dəyərləndirən müəssisələrin sayı (əsas və ya həlledici, İstehsal amilləri).....	49

Diaqram siyahısı

Diaqram 1: Müasir texnologiyalardan istifadə sahələrində İnnovasiyanın maliyyələşməsi	50
Diaqram 2: İnnovasiya xərcləri (R&D) və yüksək texnologiya ixarcı arasında əlaqə.....	61